המזרח

ירחון ציוני – מזרחי

לדת ולציון, למדע ולספרות.

היוסד: הרה"ג ר' רינעס, אבד"ק לידא.

העורך: זאב יעבץ.

חוברת ב'. שנה ראשונה.

שמות המאמרים:

א) התנוך והישוב. העורך יעב"ץ.

ב) עשרים שנה בא"י (המשך). יצחק נוסענבוים.

ג) עלומי עם עולם. פ. גענץ.

ד) שפת ציון. שבח קנטורוביץ.

ה) לצרוס. העורך.

ו) חדשים גם ישנים. א. א. ד"ר הרכבי.

ז) ממלכת בית המיר (המשך). אברהם שלום לבית יהודה.

ח) אל האגרה, שיר. יעקב.

ט) קדמה. אברהם שמואל הערשבערג.

י) זכרונות ***

קראקא, תרס"ג.

בדפוס של יוסף פישער (גראדגאסס 62).

רשימת הסוכנים למכומותיהם:

1) באנגליא (דפרס לטובת אגודת המזרחי בלונדון): N. Ginsburg, 36 Leman str. Aldgafe E. C.
2) בשוויץ (שלעמלק"פ): Ch. I. Eiss, Müllerstr. 74 Zürich.
3) בבוקי (שלעמלק"פ): Гершу Заявлену, Буки (Кіев. губ.
4) שדה־לבן (שלעמלק"פ): Сулиму Натанзону, Бѣлая-Церковь, Кіев. губ.
5) וואַרשא (שלעמלק"פ): Л. Вольману, Смочая ул. 8. Варшава.
6) מינסק: Книжный магазинъ М. Гальперина г. Минскъ.
7) וויל̈נא (שלעמלק"פ): מר חיים ליב מארקאן .ד Мясная ул. соб.
8) קיוב (פאדאל): אברדם מעשביין.
9) האמעל (שלעמלק"פ): א. ד. ב־ענמאן.
10) פינסק: יצחק שטיינמאן, נאַצאַרסקאַיאַ בית מעשיל.
11) אויסטריא—גאליציא (שלעמלק"פ): Michael Horowitz, Krakau.
12) Leib Koretz, Ropczyce (Galizien).
13) יפו (שלעמלק"פ): י. א. ווייגבערג.
14) ביאליסטאק: Книжный магазинъ И. Индицкого Бѣлостокъ
15) קאליש (שלעמלק"פ) Самуиль Гиршъ Вельтманъ Калишъ....
16) וואַרשא: Книжный магазинъ А. Цукермана Налевки 7 Варшава
17) ראזישצע (שלעמלק"פ): Іосифу Хаиту м. Рожище Волын. губ.
18) ווינניצא: Я. Г. Цаузмеръ Винница Подол. губ.
19) לאדז Е. Л. Геллеръ. Agenturen Cedielniana 36. Lodz.
20) Б. Лифшицъ Огродовая 5 Лодзь
21) קאלוואריע: Агентъ Илія Сейненскій, Кальварія Сув. губ.
22) קיוב: Я. Г. Шефтель Кіевъ
23) אדעסא (שלעמלק"פ): Давидъ Юсимъ Одесса
24) אויסטריא־אונגארן ונרמניא ע"י מכה"ע: Redaction „Jüdische Vollkstimme" Brün Oesterreich.
25) אמעריקא הצפונית, ניו־בעדפארד מאסס: Rabbi H. Pupkin New-Bedford mass. America.

נ ד ב ו ת.

לטובת נגועי הפרעות בקישינוב נדבו בעיר הראשינא (5 פירטבא): משה אהרן ברעגמן 3 רו"כ: שלום נעמיראווסקי, א. הורוויץ, פינחס כהנאווסקי, מנחם פראמאן, משה אפרים צערנאווסקי. בנימין לוואו כ"א נדב 1 רו"כ; ברוך לורים 75 ק'; אריה גאטפריד, משה גרומברג, מנחם חאידענקא, מאיר אייזינשטאט, שלמה יפה, שלמה מיעדוועדאווסקי, אלי' פרייטמאן כ"א נדב 50 ק'; יצחק בילאווסקי, צבי האידענקא כ"א נדב 25 ק'; מנחם וויעקב ברעגמן נדבו כ"א 20 קאפ'.; נ"ק מאנשים שונים 52 ק'. ס"ה 14.67 אשר נשלחו ללשכת המזרחי בלידא.

החנוך והישוב.

בראש דברינו, כאשר יצאנו זה ימים רבים לדבר אל קהל ישראל על דבר הישוב, שמנו לנו לאות ולדוגמה את ירושלם של מעלה המכונת כנגד ירושלם של מטה. ובקשור הגמור שהעליונה עתידה להקשר בתחתונה, כשלהבת קשורה בנחלת וכנפש הצרורה בנוף, חזינו את גמר יצירת הישוב הישראלי.

ואבי העם הישראלי, הוא אברהם אבינו עליו השלום, היה גם אבי הישוב בישראל. עליו אמרו רבותינו כי „על ידו נתישב העולם" והוא נשא נפשו גם אל נוף הישוב כפשוטו. „בשעה שהיה אברהם מהלך בארם נהרים ובארם נחור, ראה אותן אוכלים ושותים ופוחזים, אמר הלואי לא יהא לי חלק בארץ הזאת. — וכיון שהגיע לסולמה של צור—גבול א"י—ראה אותן עסוקים בניכוש בשעת הניכוש ובעידור בשעת העידור אמר: הלואי יהא חלקי בארץ הזאת! א"ל הקב"ה: לזרעך אתן את הארץ הזאת" (ב"ר ל"ט).

ולתלמידיו של אברהם אבינו אין נופו של ישוב בלבד מספיק, בלתי אם הוטלו בו רוח ונשמה להעמידו ולחיותו, וסמי החיים שמנו חכמים לדבר זה שלשה הם: מקרא משנה ודרך ארץ. אלה הם הסמנים המובהקים לישוב הישראלי, אשר בלעדם לא יכון ולא יקום, כמשנתנו המפורשת: „כל שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ אינו מן הישוב" (קדושין מ').

אם נשים לב לשלשת התנאים האלה הקודמים כמעט לישוב, או באים עמו כאחד, יש לנו להקדים את הכשר בני הישוב לשלשה דברים אלה כמעט לנוף עסקי קנין שדות ובנין בתים, ודברים אלה אינם נקנים לארם ואינם נטבעים לטבע בקרבו בלתי אם בילדותו בבית רבו, ובהתגדל הטף במקרא ובמשנה ובדרך ארץ, מובטח להם לישראל שישובם יהיה ישוב לאמתו, דבר ששמו נאה לו.

על פי הדברים האלה הנה כל עצמם של שלשת המקצועות האלה, שדם מוסדות תרבות הישוב, מכשירי חנוך הם. ועל כן ימלאנו לבנו לדבר מעט באזני הקהל על טיב החנוך ועל תכליתו, גם בכלל תועלתו המשתפת אותנו עם כל אחינו בני ארם וחוה, גם בפרטו המתיחד לנו, באשר אנחנו הם בני עם ישראל.

כי ירחיב איש את הדבר הצר, או יאריך את הדבר הקצר, או יתן לדבר את מדתו הראויה לו, יאמר למעשהו: חנוך (מ"ק ח'). וכלל אשר יאמר לתקן גוף הילד גדול, כן יאמר לתקן רוח הילד והכשרה „חנוך", כי תקון רוח הילד בבית אביו או בבית רבו, מתיר את פקיעי הכשרונות המקופלים ומונחים, ומרחיב אותם במדה הנאה הנכונה והמועלת.

חכמי העמים בדקו ומצאו, כי אין כשרון או מדה אשר לא תהיה ענף לאחד משלשת השרשים האלה: הרגש, השכל והחפץ, על כן קראו לשלשה אלה ראשי דרכי הרוח או ראשי כחות הנפש.

ובהכמתם יחדו את הכחות האלה, לשלשת נבולי המלאכה המיוחדים לחכמי הפדגוגים, לתקן את כל אחד מן הכחות האלה כראוי ולעכד היטב את המדות התלויות בו.

ויען כי הרגש הוא ראשית מעשה הרוח, כי האדם מחרגש מיום הולדו לרגל הפנעים הפוגעים אותו, בקרבו או מחוצה לו, והרגש הזה הוא מקור האהבה והשנאה, ההנאה והצער, על כן יחרדו האומנים לזכך אותו מאד ולהרגיל את רגש התלמיד הרך להנות מן הטוב והנאה ולקוץ מפני הרע והמנונה. בתחלת שנות החנוך, בעוד הילד רך והרגש הוא כמעט המושל האחד ברוחו, ישכיל המורה לשים לפני תלמידיו ספרים מתקבלים, שהרגש המזוקק מתראה בהם ביותר, והיה בהשתתף לב התלמיד פעם בפעם ברגש הנאצל עליו מן הספר, מדי קראו בו ונהפך גם לבו מעט מעט והוכשר להרגיש תמיד רק את הרגש הזך והנאה. אך הרגש לבדו אינו מתקַיֵם לארך ימים אם לא יהיה השכל לו ליועץ נאמן, על כן בהחל השכל להָעֵר בלב הנער, יחל המורה לחנך ולהרחיב גם אותו, גם בבקשו תחבלות לחדד אותו ולעשותו לכלי חפץ בכל דרכיו, גם בשומו לפניו ספרי מדע, אשר יתנו לו את העבודה הראויה, אשר יעבוד בה, ובהיות הרגש והשכל מתוקנים לפי צרכם ומתקַנים במתכונת הנכונה, אז ידע האדם את כחו ואת ערכו, ועל פיהם יכַוֵן את חפצו ובחר לו את הדרך הראויה אשר יעבוד בה, על פי טעמו, על פי כשרונו ועל פי יכלתו. אז בהיות חפצו חזק ומיושב יהיה לאיש מעשה, כי החפץ איננו נגמר אלא במעשה, שבו הוא מתגלה גם לבעליו גם לעולם. אך גם בבוא האדם לנבול המעשה אין לו לעזוב את דרכי הרוח מפקוד אותם בכל עת, כי אין ערך למעשה בלתי אם החפץ ממריץ את בעליו לעשותו; ואין ערך לחפץ בלתי אם השכל יועץ את בעליו לחפוץ בו ואין ערך לעצת השכל בלתי אם הרגש מסכים על ידו, ובהיות עִוֶת הדין באחד משלשת בתי דינים אלה, יהיה מעשה האדם נלוז והפכפך. ולמען הכשר את שלשתם להוראה לדון דין אמת, אשר על פיהו יכשר המעשה, יש להנחיל את הרגש זכוך, את השכל — חדוד ואת החפץ — כֵּוֶן; הזכוך יטהר את הרגש מסיגי דמיון תועה או לוהט המחבב עליו את המזיק לבעליו, החדוד ישַנֵן את השכל לבקר בין טוב לרע ולהפריד ולהפסיק בין שניהם פסוק נמור כסכין חריפה פוסקת, והכֵּוֶן יפלס את הנתיב הראוי ואת הדרך הקצרה אל המעשה הנכון, והמעשה הנראה הוא יליד הוריו הנעלמים הרגש השכל והחפץ, ומשיצא המעשה לאויר העולם, יצא מנבול העצה אל נבול התושיה, מן החֲבִיון הפנימי של חיי היחיד אל השוק החיצון של חיי הרבים ויהי לחוט אחד, חזק או רפה, בארגז חיי הכלל, כי המעשה הבודד כשהוא לעצמו, מתעלה בהיותו לחוליה אחת במערכה שלמה של מעשים רבים הנעשים לשם כונה אחת, להמון מעשים מקבילים כאלה יאמר „עבודה" והעבודה אינה מתקַימת לבעליה, אלא אם כן הוא עושה אותה קבע, אז יקרא לה „עסק", ובהתלכד עסקים שונים למתכונת מכונת היטב לקהל אחד תמים דעות במקום אחד, יאמר למתכונת הזאת „ישוב". על כן נחשב בעיני חכמי האומות המתוקנות הישוב המתוקן לתולדה נאמנה לחנוך המסודר, וכן היה בעיני חכמי ישראל, ומהיות משפט חכמינו מעודם כמשפט הנביאים לדבר אל

כל העם מקצה, לא שמו לפניהם דעות המתקבלות רק על לב יחידים, בי אם הלכות[1]) מוחשות, שיד הבל שוה בהשגתן ובקיומן וישימו גם את קביעות החנוך להלכה פסוקה במשנתם, בדעתם כי סוף תכליתם המכוונת להתנלות בבל דקדוקיה ופרטיה למי שדעתו רחבה.

ועתה נקבילה נא את מכשירי החנוך שמסרו לנו חכמינו לעומת שלשת גבולי מלאכת הפדגוגיא שגבלו חכמי אומות עולם. הנה אמרנו, כי ראשית עבודת בית הספר היא תקון הרגש בעוד הילד רך, אז יתנו לפניו ספרים לשחר בו את מיטב הרגש. ומה הורו לנו רבותינו הלכה למעשה? מה שם הספרים אשר המחו המה לילדי עמם בימי ילדותם הרכה? „בן חמש שנים למקרא" (אבות ה', כ"א) הורו לנו! חמש שנים תמימות יחדו ללמוד המקרא — אם אפשר ליחד זמן ארוך כזה ללמוד המקרא גם בזמננו, ידבר במקום אחר. — ומה נאה למוד זה להכשיר את הילד הישראלי לתעודתו בהיותו לאיש. הן עם ישראל לא עם שונה בהלך נפש, כי אם רב פעלים הוא בכל דרכיו. על בן אין לבית ספר שבישראל לבלות חמש שנים בדברים שאין להם פרי, כי אם פרחים, כי אם לבחור בשעשועים, אשר מדי התענג הילד עליהם, גם התועלת מתוספת לו. גם שכלו גם חפצו מתחילים לבצוץ ולעלות ולצמוח בנהת ובלט ובאפס יד, בלב הילד הלומד את המקרא. בציצים רכים העולים מעליהם אחרי הָרוה הגשם את הארץ. והנה הצד הנראה של למוד המקרא ומרבית פריו הוא זכוך הרגש. אולם הרבה הרבה נבדלה דרך תקון זה בישראל מדרכו מכל העמים. גם ליונים הקדמונים היה כל עצם עבודת זכוך הרגש להנחיל את התלמיד את הדעת, להבדיל בין הָעֶרֶב לתפל, וכל חכמי העמים הבאים החליטו לעם בני יון את יתרון הדעת הזאת לקנין מיוחד, ואיש לא יכחיש כי אמנם מעשיהם מעשי מופת הם לטוב טעם לעמים אחרים, כאשר יעיד עליהם כשרונם המוטבע בם, המתבאר מתוך ספרותם ומתוך כל מעשי רוחם וכל מעשי ידיהם. אולם על כתבי הקדש אשר לא ידי מעשה אנוש הם, הנה העידו לנו ראשי חכמי עולם כהרדר והומבולדט כי בטיב הטעם הפנימי בכלכלת רוח הטבע ובמתכנתה אל דעת האדם, נעלו גם על מעשי בני יון. אך לא זקוק הטעם הוא ראש מַאוֵי ישראל, כי סוף סוף אין הטעם לעצמו, אפילו בתכלית תקונו אלא מקור תענוג שאינו עושה פרי בלתי אם לבעליו. מבחר תרומת זכוך הרגש לישראל הוא תקון רגש האהבה והשנאה, לאמר אהבת הטוב ושנאת הרע, אשר הוא מקור כל המוסר ופריו איננו רק תענוג ליחיד בלבד, כי אם תועלת הרבים וקדוש העולם כלו.

„בן עשר שנים למשנה" (אבות שם) הוסיפו זקני ישראל להורות, הנער, אשר הרגש בתוכו הזדכך כל צרכו בלמוד המקרא, ישים עתה את פניו אל המשנה לחדד את שכלו, ומקץ עוד חמש שנים ישים את פניו אל התלמוד לתוספת תקון שכלו. „בן חמש עשרה לתלמוד" (שם), ואחרי כן יוצא הוא מבית הספר ופורש לדרך ארץ.

אך האומנם יצא הישראלי מרשות לרשות בצאתו ממקרא למשנה וממשנה לדרך ארץ? לא! בכל סדרי תרבותנו העתיקה ובכל מקצועותיה הרשויות מעורבות. המבואות משותפים והתחומים יונקים זה מזה. המקרא, לאמר התורה הנביאים והכתובים, איננו אוצר הרגש לבד, כי אם גם אוצר השכל והחפץ, בעוד האדם בתמו ובילדותו

[1]) פראקטישע נאַרמען.

לא יֵרָאוּ לו הספרים האלה בלתי אם ברגש הקדש, התום והיופי לבדם שהם מפיקים. אולם בכל עצם הבינה העמוקה הצפונה בם יתודעו לאדם, אחרי אשר רוב שנים הודיעו אותו חכמה. והמשנה והתלמוד המסתעף ממנו, אשר בראשיתם הם נראים לעיני האדם רק במלאכת השכל הרגָּה הנשקפת מתוכם, לא רשות היחיד הם לשכל בלבדו, כי המעט כי כל דבריהם אינם אלא פרי המקרא, הנה גם בינתם החריפה, אינה יבשה ורזה, קשה ומרה כפנדקטי הרומים, כי כל חקותיהם תורת חיים ואהבת חסד הם, וכל המקום שהיה ראוי לחול רוח חן, כבר באה ותנח גם בין גופי ההלכות, כי חסד ומשפט היו לאחדים בכל חקותיהם, על כן משוך חוט של חסד גם על משפטיהם.

ובשום איש ישראל את פניו לעסוק בדרך ארץ, לא יצא מחוץ לתחום תורתו, הן אמנם, כי עמים אחרים חרצו חריץ עמוק בין חפצי הרוח ובין עסקי דרך ארץ ויהיו לשני הפכים קיצונים [1], אולם חכמי ישראל עשו תורה ודרך ארץ לתְּזִמת קלוטה וסבוכה מעקרה, עד שאי אפשר להפריד ביניהן בלתי אם בהכחיד את עצמת שתיהן ויוציאו את המשפט החרוץ: „אם אין תורה אין דרך ארץ ואם אין דרך ארץ אין תורה", כי התורה היא המחשבה הנכונה היועדת והתוכנת את המעשה הנכון, ודרך ארץ היא היא המעשה הנכון והנתכן בידי המחשבה הנכונה. סוף דבר: כל מתכונת התורה ודרך ארץ לישראל, היא מתכונת המחשבה והמעשה, והמתכונת הזאת היא היא כל עצם תרבותנו העתיקה שעמדה לנו לחיותנו עד היום הזה.

ועתה נבקרה נא את טעם פרי החנוך הישראלי והתרבות הזאת על פי עצו ושרשו, לאמר, על פי החוט המשולש של מקרא משנה ודרך ארץ שאנחנו קוראים לו בשם אחד: „התרבות הישראלית".

חובת דרך ארץ לעצמה משותפת היא לכל אומות העולם בני אדם הראשון. וחובת התורה מיוחדת ביחוד נמור לאומה הישראלית בת אברהם יצחק ויעקב; ואם חרצו חכמי אומה זו את משפטם „אם אין דרך ארץ אין תורה" ואת דרך ארץ עשו למקצוע במקצועות החנוך, יש לנו על כרחנו לחלק את החנוך לשני חלקים, לחנוך האנושי, פרי דרך ארץ הפשוטה ולחנוך הישראלי, פרי התורה.

לפי אשר אמרנו כל עצמו של חנוך אינו אלא תקון דעת האדם, שממנה מוכרעים ועולים מאליהם תקוני המעשים. ותקון זה מסתעף לדעת הישרה של בחירי חכמי העולם לשלשה סעפים, שהן שלש דעות, דעת האדם את נפשו לאמר, הדעת את נפש האדם באשר כל נפש עולם קטן היא כפני עצמה, הדעת את העולם שהאדם איננו בו אלא פרט אחד, והדעת את האלהים לאמר את העלה העליונה, אשר עוללה וחוללה את כל העולם כלו וגם את נפש האדם בתיכו והמעמדת והמקיֶמת את כל הנמצא. על הסעיף הראשון, על דעת האדם את נפשו, ילמדונו המקרא והמשנה, תורה שבכתב ותושבע"פ, למוד אשר אין ערוך לגדלו „כי בצלם אלהים עשה את האדם" [2] וכי רב כח לבו לבחור או למאוס בטוב וברע, ולהיות במעשיו לבריכה או לקללה בקרב הארץ כטוב בע"ניו, וכי רק על נפשו, ולא על שום אחר מוטלת אחריות מעשיו [3].

---

[1] גויסטליך — וועלטליך.

[2] ברא' א' כ"ז, איוב ל"ג, ד', ברכ' י'. סנהד' מ"ו: „מלמה"ד לב' אחים תאומים וכו' וע' רש"י).

[3] דבר' ל', ט"ו—י"ט, איכ' ג', ל"ח—ל"ט, ברכ' ל"ג, נד' ט"ז:

ובי רק בדבר האחד תגדל הנפש ותרום יתגבה עד מאד, בעשותה את השוב ואת הישר ובהיותה מלאה חנינה ורחמים [1]). אל דעת הנפש הזאת תקביל דעת־העולם הישראלית: היצורים אינם נערכים בתורה על פי הגודל, על פי הרוחב ועל פי הכובד, כי אם על פי הטיב הפנימי, על כן יקר בעיני התרבות הישראלית, האדם מכל היקום [2]). הדר היצורים למיניהם וחקרי טבעיהם, גדלו מאד בעיני תרבות ישראל, אך לא בתורת תכלית מוחלטת, כי אם בתורת מבשירים לתכלית רוממה ונעלה. מראה יפי כל צבא השמים והארץ והדר גאונם היה לנס ביד נביאינו וחכמינו, להגביה את עיניהם של ישראל כלפי מעלה, ולכוון את לבותיהם אל הראש האחד, לבלתי יפוצו איש איש אחרי דמיונו התועה, אשר יוליכהו עקלקלות ללא חכמה וללא מוסר. ולבלתי שומו בחזון לבו פרט אחד מתקבל עליו, לכלול משא נפשו, כי חבוב פרט בודד הוא כל שרש עבודת האלילים המביאה את בעליה לידי רשע כסל עשק זמה ודמים ושירת הטבע הישראלית אומרת

הֵא לְךָ עֲדִים בְּרוּרִים — מְלֵאוּ כָל־הַר וָגֵבַע
כִּי בְכָל־צוּרוֹת יְצוּרִים — יֵשׁ לָאֵל חוֹתָם וָטֶבַע [3])

ודעת חקי־טבע־העולם היתה ביר תורתנו הקדושה גם לכלי חפץ להשכיל את האדם ולהודיע לו את מקומו בעולמו ולשמור את רוחו בטהרתה ואת גופו בעצם כחו, כאשר יוכיחו הטובים בחכמי זמננו [4]), כי מלבד הכונות העליונות הגנוזות בגופי תורתנו, צפה ועולה ונראת לעיני בעלי המדע המופלגים התועלת שיש במעשה המצוה גם בעולם הזה, כי סם חיים היא לעושיה ומגן לבריאותם ולארך ימיהם.

אולם מבחר כל היצורים ותרומת ראשית לכל העולם הוא האדם, ולתרבותנו היה קדוש האדם באשר הוא. תורתנו בת האלהים לא שמה את ישראל בחירה לבדו לענין הראשון לרבריה, כי ראש דברה היה האדם אבי כל משפחות האדמה, ובאמונה רבה פרטה את תולדות המשפחות האלה במשך אלפי שנה לפני הולד ע"ד ראש אבות ישראל. ומה העמיקו חכמי ישראל להתבונן בפרשת יצירת אדם הראשון עד כמה מרבה דיא שלום בעולם, שלום בין אדם לחברו ושלום בין אומה לחברתה, באמרם: „אדם יחידי נברא... מפני הצדיקים ומפני הרשעים שלא יהו הצריקים אומרים אנו בני צדיק ורשעים אנו בני רשע ומפני המשפחות שלא יהו משפחות מתגרות זו, בזו" (סנהד' ל"ח). „שלא יאמר אדם לחבירו אבא גדול מאביך" (ל"ז). היש עוד תוכחת מוסר זכה וברה הנשמעת בנחת ובדעת צלולה כזאת האומרת לכל נפש ולכל אומה: הזהרי בכבוד חברתך, יהי כבודה חביב עליך כשלך. — ואלו היה המאמר הזה לקו לגוי ואדם, כי עתה לא דכאה נאות עריצים בימי הבינים כל רוח ונפש ובלהותיהם לא השמו תבל ומלואה.

תרבותנו העתיקה הזאת החזיקה את צדקת עמה ותכשר אותו לבלתי קפח גם את הגוים העושקים אותו, אף בגבול זכיות הדת שעין מרבית כל העמים צרה בהן מאר לבלתי תת לאחר מאומה מחלקם. תרבות ישראל האומרת למושליה „לא תתעב מצרי, לא תתעב אדומי", והאומרת לצבאותיה: „אל תתגרו בם אל תצר את מואב

[1]) בר' י"ח, י"ט, שבת קל"ג.
[2]) תהל' ח', ה'—ז'.
[3]) ר' יהודה הלוי מאורה לפרשת יתרו.
[4]) ע' מאמרנו „עולמות עוברים ועולם עומד", ספר השנה תרס"א.

כי לבני לוט נתתיה ירושה", היא היא האחת האומרת לאנשי הקדש חכמי העם ומדריכיו: „חסידי אוה"ע יש להן חלק לעולם הבא" (סנהדרי ק"ה תוספתא י"ג), היא היא האחת שגם לימות המשיח אינה נועלת את הדלת לפני בן דת אחרת ואומרת „יבא כל בשר להשתחות: אפילו עכו"ם (פסקתא א'). „אין מיתה לעתיד לבא". לא בישראל ולא באומות העולם שנא' ומחה ה' דמעה מעל כל פנים" (ב"ר, כ"ו). והיא היא המלמדת אותם לכבד כשדון עם אחר אף כי אויב הוא לישראל וללמוד את הטוב ואת הנאה ממנו (מגל' ט').

על רוממות דעת האלהים ושהרתה בישראל אין צרך לנו להוכיח לקהל קוראינו ועתה אם תרבותנו מצרפת אל דעת אלהים נשגבה כשלה, גם דעת נפש ודעת עולם כזאת, אשר אפס על קצה קצתה רמזנו פה, ואת שלשתן תנחיל לקהל עמה, גם בבית הספר גם בבית המדרש, גם במשפחה גם בקהלה, ימלאנו לבנו לשאול: היש חנוך יפה ממנו לנער ישראל להכשיר אותו לאזרח נאמן ומועיל בכלל המין האנושי? איפה ימצא לנו חנוך כזה החושב את נפש כל אחד ואחד מבני האדם לחלק אלוה ממעל, וחרד על כבודה ועל טהרתה והחושב את הנפש הזאת כבת חורים שלבה ברשותה, וצדקתה ורשעתה בידה, ואת תכלית תפארתה לעשות את הטוב והישר? — איפה נמצא לנו חנוך כזה, אשר חקר הטבע קדוש הוא בעיניו ככלי חפץ לרומם את לבב האדם אל על ולהוציא ממנו תועלת לחיי המין כלו ולשלומו לטהרת רוחו ולבריאות גופו: ואשר במדה אחת הוא מודד לכל הכתות, לכל העמים לכל הכנסיות בעין טובה גם בעולם הזה וגם בעולם הבא, ומקבל את האמת מכל אומה ולשון? והחנוך הזה עתיק הוא! של תורה הוא! פרי תרבותנו העתיקה הנקנה בשלשה דברים, במקרא במשנה ובדרך ארץ, פרי אשר זרעו בו זרע השלום.

מן האנושי שבתרבותנו נפנה נא אל החנוך הישראלי שבה, אשר סופרי זמננו קוראים לו החנוך הלאומי.

שני החנוכים האלה המחאימים בתעודתם, שונים הם בדרכיהם מן הקצה אל הקצה: בחנוך האנושי נאמר, כל המרבה ל ה ש ת ח ק עם שאר בני האדם ולמצוא את הצד השוה שבכל המין, הרי זה משובח; ובחנוך הלאומי נאמר, כל המרבה להכיר ו ל י ח ד את טיבו ולברר את הממן המובהק העושה את אומתו לחטיבה אחת בעולם הרי זה משובח.

והנה האומה במין האנושי משמשת כאבר בגוף, שוה הוא האבר לכל אברי הגוף בשרשו, במוצאו ובמהותו ונבדל הוא מן השאר, בתבניתו בתפקידו וביחוד תשמישו המכון לתועלת הגוף כלו.

וסגולת עצמת האומה, שהיא מסומנת ונכרת בה מתוך חברותיה, הנגלה ביתרון שיש לה באחד הפרטים, היא היא עצם הלאומיות, ופרי הסגולה הזאת, היא היא הענין הרב והנכבד, אשר נתן לפדגוג הלאומי לעסוק בו, כי יש לו לקלוט היטב את עין הסגולה הזאת ואת טעמה ולשבע את כל נפשו ממנה ולהכשיר מעט מעט את לב התלמיד, לצקת עליו מרוחו ולהסביר לו לפי דרכו ולשום את רוח האומה לרוח חיים באפו, אשר תפעמהו כל ימי חייו.

והנה אופיה של האומה הישראלית שהיא נשמת תרבותנו העתיקה, היא היא מתכונת המעשה אל הדעת, השלום השלם בין חיי הרוח ובין חיי הגוף, הבריית הכרותה בין הדעה ובין הפעולה, בין מחשבת הלב ובין מעשה הידים, בין המקרא והמשנה

ובין דרך הארץ. תודתנו תנחיל את עמה. לילדים לפי כחם ולזקנים לפי כחם. לקטני הכשרון לפי קטנם ולחכמי עולם לפי גדלם. דעות טהורות נכוחות ונאמנות אשר לרומן ולעמקן אין חקר; והמצוה תשים חוקים לפני העם. הנותנים לדעות הנכונות מראה מַחֲיֶה ותושיה במעשה חי ומלא. החוקים האלה שנופם הנראה מעשה אדם. ונשמתם הנעלמת חכמת אלהים. הם מכשירי התרכות המשמרת את מוסר בעליה לתועלתם הנכונה והמכוּנת את כשרוניהם. הנותנת משקל לרוחם. השומרת אותם מנאות ומפריצות בימי טובה ומיאוש ומשפלות בימי הרעה. המתכּנת הזאת היא עקר אופּית ישראל. והובת האומן היא להקנות לחניכו הישראלי את המתכנת הזאת קנין נמור ולהאיר עיניו כי אין חפץ ואין מקצוע כדרכי תקון העולם. אשר לא תכלכלהו התורה ותשחררהו ואשר לא תתן לה מדה וקצב. סדור עסקי היחיד והכית. המשפחה והקהלה. האומה והמין. הקנין והעבודה. הישוב והספוק. השלטון והחרות. המדע והמלאכה. המשפט והצדקה. הם הם נופי תורה. כי היא תרכות הדעות כלן והמעשים כלם. ועל בן יחשב למוד התורה לעקר ולתכלית בחנוך הישראלי. כי היא לכדה היוצרת את המתכונת הזאת וחבת הארץ ודברי הימים וידיעת לשון אכותינו יהיו בפי מורים חכמי לב למכשירים טובים לשחר אותה.

הא כיצד? התרבות הישראלית יודעת היא היטב את טיב הישוב הישראלי. על כן הצריכה אותו מקרא משנה ודרך ארץ. לאמר. את הדעת והמעשה על פי שטת התורה. ותשם את כל פרט מן התורה. לאמר. את כל מצוה. לתנאי נמור לטובת היחיד בתוך טובת הכלל. שהיא ישוב ישראל על אדמתו. ותאמר: „כל העושה מצוה אחת מטיבין לו ומאריכין לו ימיו ונוחל את הארץ" (קדושין ל"ט:). ובאמת מלבד כי הישוב הוא המזמן לנו. ברצות ה'. את העבודה הכשרה אשר בלעדיה אין מעמד לעם. גדול ונכבד מאד ערך הישוב למשמרת התורה והמצוה. לאמר לענין קיום תרכותנו הלאומית. כי מלבד זכרון ימי הקדם וחזון אחרית הימים הקשורים כארץ הקדושה המעוררים את לב ישראל להתחזק בה'. ולדבקה ככל קדשיו ומחמדיו. הנה הארץ הזאת היא האחת והיחידה הנותנת מקום לתרבותנו העתיקה להסתעף בלי כל שטן ופנע. כי אין תרכות אחרת. קכועה נוהגת שם. הוצצת בפני תרבות ישראל. והטפום העכרי שצורתו נפחתת ככל מקום. אפשר לו לעמוד בעינו כארץ הזאת. שאין טפום קכוע עומד כננדו לבטלו. על כן ראויה הארץ הזאת להיות גם לכסים לתרכותנו בעצם תמה בהתכונן בה הישוב העברי. גם למרכז אשר המוסר הישראלי פרי התורה יהיה לו לנשמת חיים. ועבודת אדמת הקדש פרי דרך ארץ הישראלית תהיה לו לבשר.

חבת ארץ הקדושה תפקה את עיני התלמיד על המקום הראוי להיות למשכן לרוח עמו והדעת דברי הימים המלומדת בפי פרנוג מזמחה כאמת. משכיל דורש את אלהים. תעיד את הזמן לעד על כח היצוק ברוח עמנו.

הסמן המובהק של תורת ישראל. היא שפעת החיים הרבה. הנוכעת ומתנברת כה. כדכרי מליצת הברכה הנאמנה „אשר נתן לנו תורת אמת וחיי עולם נטע בתוכנו". ולחיים אי אפשר בלי רציפות. לאמר בלי חוט זרם הרוח המחיה המושך והולך בנוף ואינו פוסק אף רגע אחד. כי פסיקתו זוהי מיתתו. הזרם הזה יש אשר יפרוץ לו דרך מתחת לארץ. ויתעלם כמעט קט מעין רואים. ופתאום והנה הוא מניח כיתר עז ופורץ בנאון מימיו למשיבת נפש לעם העיף והצמא להשקותו ולחיותו לפלטה גדולה ולחדש רוחו כקרבו. „כארץ נתן גוי — יאמר ישראל — על נבי חרשו

חורשים, מחוט שדרתי עקרו חוליות חוליות והחוט העובר בהן לא נפסק, חבל הכסף הזה לא נתק". — ואת האמת הגדולה והנפלאה הזאת יודיעו דברי הימים לכל חוקר ותיק הוגה בהם בלב שלם. דברי ימינו המיוחדים במינם, כשם שמיוחד עם בני ישראל במינו, הנה קרבם ועקרם תולדות הליכות הרוח אשר בישראל ותולדות גבוריה שוחריה; מערכי דמות תורת אברהם אבינו ומשה רבנו, שתוכה אחד יחיד ומיוחד בכל צבא חליפות מראותיה בכל הדורות והכרת סמני בכורי טבע המון כל דור וגדוליו, לתעודתם היעודה להם בידי התורה ופרי תבואתו גם בתלמוד גם במעשה. ויען כי הרוח הצרופה בתורה היתה מעולם מקור החיים והכח לעם הזה והיא אזרה את גבוריה חיל להרים יד ולנטות זרוע, על כן נחשבו גם הגבורים האלה למלאכי רוחה ולעושי דברה ויחשבו מעשיהם אשר עשו ביד ה' הטובה עליהם ולשמו, ברוחו ובמלאכותו, למעשי ה' אלהי ישראל. זה הוא החוט המשוך על גבורי אבותינו. החרב לא היתה שמחת גילם מעולם ושחוק של שפיבות דמים גם של דמי אויב לא נחשבה להם לא לשעשועים ולא לתהלה ולתפארת. על כן לא התהללו זקני ישראל בגבורת גבוריהם, כי אם ברוח ה' אשר לבשתם. אשרי יהודה החשמונאי ואשרי חלקו, כי זכה לכבוד שלא זכו גבורי יון אנשי ריבו. מצבת זכרון מאין כמוה הציבו לו חכמי עמו, כי בין מלאכי מרום שמו את חלקו, על כן קראו את שם ה' אל עולם על הנפלאות ועל התשועות אשר עשה ביד מלאכו זה ולכל אשר יקשה לשאול על בלי הזכר אנשי האלהים את שמו ישיב כמלאך ה': למה זה תשאל לשמי והוא פלאי? — וככל אשר לא נפל מאומה מכבוד חכמי אנשי כנסת הגדולה אף כי גם אחד מהם לא נזכר בשמו, כן לא יגרע מכבוד הגבור הקדוש הזה בהקרא מעשיו על שם שולחו, על שם ה' צבאות אשר שלחהו ברוחו לריב את ריב תורתו מיד אנשי מלחמתה היונים ומיד בני ישראל האוהבים את דרכיהם ההולכים בהן.

וכאשר יש לפדגוגיא הישראלית הנאמנה לרוח עמה להוכיח מדברי הימים תוכחת נאמנה על התורה בכללה, כי רחבה מצותה מאד, וכי כוללת היא את תרבות האדם בכל כלליה ופרטיה, כי לא נבקה רוחה ולא קפאה זרמתה אף רגע אחד בכל שנות ימי חייה, כן יש לפדגוגיא ההיא להכין ספרי מקרא גם לבית הספר גם לבית, בלשון אבותינו הצחה והנמרצה אשר יעבירו לפני הקוראים צלמי עוז חן ונחת מחיי שלומי אמוני ישראל, אשר תרבות עמם אור לנתיבתם בחיים, למען הראות את הנהילים שנדלה התרבות הזאת ולהוכיח בשכל טוב, כי טעם נופי התורה, שהן המצות התוכנות כל דרכי ישראל וכל מעשיו, עומד הוא במלא כחו ועזו, וכי הוא כיין המתישן שכל מה שהוא מוסיף ימים הוא מוסיף כח, וכי דרכי התורה דרכי נעם הן, טוב טעם ושכל טוב, ומדריכות את עושיהן בתכלית הנמום הנאה הנותן את בעליו לחן ולכבוד בעיני כל רואיו, וכי גם ההיסתוריא גם המדע מחדשים עדותם בכל יום, כי חוקי תורת ישראל מרפא הם גם לנפש גם לבשר, ויען בי תורת ישראל עומדת בעינה ומחדשת נעוריה, על כן לא הזדקנה גם אומתנו כי חיה וקימת היא ועלומי עולמים לה ואין צורך לה ברופאי אליל האומרים ללחוש עליה, כי ככל אשר עינם הרעה לא תזיק לה לא תועיל לה לחישתם.

סוף דבר, דבר הרציפות, לאמר טבע החיים הרצופים ברוח האומה ובגופה, לאמר בתורת ישראל ובעם ישראל, היא עקר גדול בפדגוגיא הלאומית, וכל הכופר בעקר זה ואומר כי יש לעזוב את השרש, את התרבות העתיקה ולעשות לנו תרבות חדשה,

אינו מודה גם בחיי האומה ובכח קיומה ועליו ימשול המושל את משל הענף אשר כִּשֵּׁע העלה בפחזותו את הכורת על אחיו ועל כל בית אביו וזה הדבר: נשל נשל הברזל מן העץ בחטוב איש עצים מן היער, ויעף הברזל למרחוק ויפול בחת עץ עתיק מאד ויבקשהו החוטב ולא מצאהו, והברזל נשא את קולו ויצלצל ויקרא: חנוני נא, ענפים רעננים, חנוני, שלחו נא אַחד מכם ובא אלי והיינו שנינו לקרדום, אז אעלה עליכם ושויתי את פניכם, וחרשתי את נעוריכם, והסרותי את הפרע אשר גדל בתוככם. ויבזו לו הענפים הבאים בימים ולא השיבו לו דבר, כי ידעו את זדונו ואת רוע לבו. ויהי היום ותעבור רוח ביער, ותפתה את הענפים לתת יד אל הברזל, ותשרוק ותלחש ותנעש ותרעש ואין שומע לה. ותרא כי כן, ותעזוב את הענפים הזקנים אשר הבבידו את אזנם ולא שמו לב לשאונה והמונה ותעל ותשוק בצמרת העץ, ויאות ענף רך בן שנתו, וינתש ממקומו, ויעף עם הרוח, וירד ויתחתן עם הברזל ויהיו שניהם לקרדום, ויחלו לחטוב ולקצות, לנשל ולשכל בענפים הרכים, אשר גדלו עם הענף אשר היה ליד לגרון, ותצלח מאד המלאכה, כי המעט אשר רכו הענפים ולא יכלו לעמד לפני הברזל שמעו לקול הענף הבוגד אשר מקרב אחיהם, אשר דבר להם לאמר: רב לכם לשאוף רק השמימה ולמצות את מחיתכם מן השרש השפל אשר אבד עליו כלה, רדו ארצה והיו אתם לעצים, ושתו איש איש מי תמציתו מעצם יד הקרקע, והייתם אתם לאגודה, וקם מצהרים חלד ליער כלו. — וייטב הדבר בעיני הענפים, ויחשב להם לטובה גדולה ויפלו אחד אחד ארצה מעל העץ כנפול עמיר מאחרי הקוצר ולא ארכו הימים וינם ליחם ויבש בחם ויבלו וימלו ויפוצו לבל רוח. אולם גם הקרדום לא הצליח, כי גבה מאד אחרי השמה והמשמה אשר הרבה בתוך הענפים הרכים, וינם בנאותו דבר אל נזע העץ, ויהי בחזקו את כחו וישבר הענף לשנים והברזל הוטל אחורנית הרחק מאד, ויטבע בבצה אשר מנגד, ותאכלהו החלודה ויהי כלא היה. ותחת הענפים אשר קצץ בבגוד בהם אחד מאחיהם, עלו ענפים אחרים עבתים וריעננים אשר לא ינועו עוד מפני כל רוח.

זאב יעבץ.

עשרים שנה בארץ ישראל.

[תרמ"ב—תרס"ב].

ב.

ארץ הגפן.

ארצנו השתבחה תמיד בנפניה ותירושה. התרים הראשונים שתרו אותה הביאו אתם „אשכול" ענבים להראותו לפני העם; ובהזכיר משה רבנו את שבחי הארץ חשב תמיד כי היא ארץ הגפן. נביאי ישראל כי הזו הזון עמם לימים רחוקים הזו את החיים העתידים עפ"י החיים בהוה ונבאו: „בנו בתים וישבו ונטעו כרמים ואכלו פריים" [ישעיהו], „עוד תטעי כרמים בהרי שמרון" [ירמיהו], „ובנו בתים ונטעו כרמים וישבו עליה

לבטח" [יחזקאל]. "ונתתי לה כרמיה" [הושע]. "והשיקו היקבים תירוש" [יואל]. "ובנו ערים נשמות וישבו ונטעו כרמים ושתו יינם" [עמוס] "וישבו איש תחת גפנו" [מיכה]. וכן שאר הנביאים מזכירים בדבריהם את הגפן ואת התירוש ומשוררי קדש דמו את "כנסת ישראל" כלה ל"גפן", ושירת יהודה היתה שירת דודי לכרמו. "כרמי חמד" אשר בארצנו היו יקרים והביבים לא רק לבעליהם היהודים, שהם היו להם אחד מענפי פרנסתם הכי גדול, אף כי לא הוציאו את יינם לחוץ לארץ, כי אם גם לה"בבליים" ובהחריב נבוזראדן את הארץ והגלה יושביה בבלה השאיר בה את "הכורמים והיוגבים" לעבוד את הכרמים, כי ארץ יהודה היתה מפורסמת אז בעולם "לארץ דגן ותירוש ארץ לחם וכרמים" [דברי רבשקה בשם מלך אשור]. ובעלות עולי הגולה מבבל ושבו לארצם שבו גם לעבודתם הראשונה עבודת הכרמים כנבואת ירמיהו: "עוד יקנו בתים שדות וכרמים בארץ הזאת" ומזכירים בדבריהם לנחמיה "שדתינו וכרמינו", ובכרתם אמנה ללכת בתורתנו הם הושבים בתוך הובותיהם להביא ראשית התירוש והרומתו [נחמיה], והני הנביא מבטיה להם בשם ד' לברך את הגפן וזכריה הברו מנבא, כי יקראו "איש לרעהו אל תחת גפן", והנביא האחרון מלאכי מברך בשם ד' "ולא תשכל לכם הגפן". וכל ימי "הבית השני" פרחה הגפן על הרי יהודה ו"עבודת הכרמים" היתה מהעבודות הראשיות בארץ ישראל ואחרי מלחמת החשמונאים "וכל איש חרש חרישו בבטחה ובשלום והארץ נתנה יבולה" אז "כמה ישבו כלמו איש תחת גפנו" [חשמונאים א.]. יינות המקומות "קדוחים ועטולים בית רימה ובית לבן בהר וכפר סיננא בבקעה" היו מהמובחרים שביינות הארץ [מנחות]. גם אחר החרבן השני הננו יודעים, כי בני ישראל שנשארו בארצם עבדו "עבודת הכרמים" והיינות נחשבו ל"חיי נפש" [בבא בתרא]. וחז"ל ספרו נפלאות מברכת הגפן, כי אתא רב דימי מארץ ישראל ספר כי "אין לך כל גפן וגפן בארץ ישראל שאין צריך עיר אחת לכצור", והענבים מלאים יין אדום "ושמא תאמר אין בו טעם" הנני אומר לך כי "כל חיך שטועמו אומר לי לי" והוא טוב גם לנערים גם לזקנים. רב חייא בר אדא מספר, כי דלית אחת הניח לו אביו ובצר אותו בשלשה ימים תשע מאות אשכלות ועשה מהם המש מאות והמשים גרבי יין. ולא רק בנפני ישראל היתה הברכה, כי אם גם בנפני הנכרים ורבי יהושע בן לוי מספר, כי בכרמי "גבלא" ראה אשכלות בגדל ענלים [כתובות קי"א, קי"ב]. גם ב"ימי הבינים", ימים שארצנו היתה כמעט עזובה כלה מבניה ורק משפחות אחדות ישבו זעיר שם זעיר שם בערים, גם אז היתה ארץ ישראל "ארץ הגפן" וליינותיה יצא שם טוב על פני הוץ, ואסף הרופא כתב בספרו כי "יין לבנון ויין חרמון ויין הכרמל ויין הרי ישראל ויין הרי שומרון אלה היינות הם עליונים על כל מיני היין לריח לטעם אף למרפא" [רד"ק הושע י"ד]. בשנת רפ"א כותב אחד הנוסעים כי מצא בצפת "דגן תירוש ויצהר לרוב" [שבחי ירושלים]. ולא חדלה הגפן מן הארץ עד הזמן האחרון, ובבוא הלוצינו הראשונים לארצנו מצאו בה כרמים רבים. ובשימנו לבנו אל כל אלה לא נתפלא כלל אם הקולוניסתים הראשונים בראותם כי אדמתם איננה מסוגלת למזרע תבואה שמו פניהם לנטוע כרמים והנדיב שיש לו ברמים בצרפת ועזה, חזק את ידם בדרך הזה ובעת קצרה נהפכו מושבותינו למטע כרמים. בשנת תרמ"ח היה הבציר הראשון. הכורמים דרכו את ענביהם ועשו מהם יין, אבל בלי דעת היטב לא את המלאכה הזאת בעצמה ולא את מכשירי החזקת היין בארצות החמות שלא יתקלקלו, לא הצליחה עבודתם בידם והיין נתקלקל, וכן היה גם בשנת תרמ"ט. אז נגש הברוי ראטשילד לבנות יקב בראשון

לציון". בשנת תר"ן נבנה היקב ובשנת תרנ"א כבר עשו בו יין. את היקב בנו לפי המסקנה האהרונה של ההכמה במקצוע זה, הביאו מכונות מצננות לצנן את היין בעת עשייתו, מכונות העושות קרח וייניים מומחים הפקדו להשגיח על מעשה היין. פקידות היקב קבלה את כל ענבי המושבות ושלמה בעדם בכסף מזומן ואת היין עשה הנדיב על השבונו, וכרבות הענבים כן הגדיל את היקב עד כי במשך עשר שנים הלך היקב הלוך וגדול והוציאו עליו כחמשה מיליון פראנק. ויקב כזה בנה הנדיב גם ב.זכרון יעקב" בעד מושבות הגליל והוציא גם עליו כארבעת מיליון פראנק. שלש שנים רצופות, משנת תרנ"א עד תרנ"ד, קבלה פקידות היקב את ענבי המושבות ועשה מהם יין בלי נקוף אף אצבע קטנה להשתדל למכור את היין, כאלו במעשה היין כבר נגמרו כל הענינים ואין להם עוד לעשות מאומה; היקבים ההלו להמלא, והגדילו אותם עוד יותר. והכורמים בקבלם את מחיר ענביהם, והמחיר היה גדול, ראו כי באמת ברכה מרובה בעבודת הכרמים ויחלו להרבות בנטיעות. הנדיב דרש כי יטעו מינים משובחים ויטעו מינים משובחים, ראה הנדיב כי ה"מינים המשובחים" מביאים ענבים בכמות מעטה ויכפל את מחיר הענבים האלה, ראו אה"כ הכורמים כי הכנסת המינים המשובחים גדולה מהמינים הגרועים ויעקרו את הגרועים ויטעו משובחים. ובאותה העת, בשנות תרנ"א—תרנ"ד, נוסדו מושבות חדשות: .רחבות", .משמר הירדן", "חדרה", .עין זיתום" ובראות המתנהלים ההדשים את שמחת הכורמים והצלחתם ההלו גם הם לטעת, ואז ההלה .קדחת הכרמים". עוקרים עצי פרי שונים, ונוטעים כרמים, על מקום שדות תבואה נוטעים כרמים, לוים כסף ברבית ונוטעים כרמים, מקבלים תמיכה מחובבי ציון ונוטעים כרמים ו— הנה מספרים אהדים משנת תרנ"ב: ב.ראשון לציון" נטעו מאה ושבעים וחמשה אלפים גפנים הדשות מהמינים המשובחים, ב.ועד אל חנין" כשלשים אלף גפנים הדשות, ב.גדרה" המשים אלף הדשות, ברחבות ארבעים אלף הדשות, ב."פתה תקוה" נטעה פקידות הנדיב אלף ומאה דונם כרמים, ב.הדרה" חמשים אלף גפנים הדשות, וכן נטעו גם בשאר המושבות. וזה היה כבר בשנת תרנ"ג, בעת ש.שאלת היין" כבר עלתה על שפת כל לשון, ענבי .גדרה" לא נתקבלו ביקב ובעלי .מנוחה ונהלה" הדלו מטעם זה לנטוע גפנים הדשות. אך הכורמים נחמו נפשם בראותם, כי מגדילים את היקב ובונים מרתף הדש 55 מטר בארבו 13 מטר ברחבו וחשבו, כי לעולם יגדילו היקב ויקבלו ענביהם וישלמו להם מהירם. והנני רואים אותם בשנת תרנ"ד מוסיפים לנטוע עוד ועוד. ב.ראשון לציון" נטעו מאה וחמשים ושמונה אלפים גפנים הדשות, ב.גדרה", ואת גדרה שמהצית ענביה מכרה ל.מקוה ישראל" במחיר נמוך וממהצית השניה עשתה בעצמה יין, נטעו עשרים וחמשה אלפים, ב.רחובות" ארבעים ושנים אלף. [ה.קולוניסט" לשנת תרנ"ג ותרנ"ד]. אך אז קמה שאלת מכירת היין בכל גדלה ותקפה, היקבים נתמלאו עד אפס מקום לקבל ענבים הרשים, ההניות האהדות שפתחה הפקידות בערים אהדות במזרה לא הצליחו, סוהרים אהדים מרוסיא קנו חביות אהדות יין וקוניאק; אהד מהם מוכר מההביות השלש שקנה עד היום הזה; ובזאת תמה גם הקניה מרוסיא ובארצות המערב אין איש יורע מ.יינות ארץ ישראל", הנדיב הודיע להמושבות שאינן עומדות ברשותו, כי לא יקבל עוד את ענביהן ליקביו, הזעקה הקיפה את כל הכורמים ותגיע לאני חובבי ציון ויאנחו גם הם מרה, נאנחו וישבו בחבוק ידים. אז התעוררו בעלי .מנוחה ונהלה", וייסדו את החברה "ברמל", בשנת תרנ"ה, למכור את היין והקוניאק של ארץ ישראל. ובדעתה את מצב שוק היין בארץ שיש לה יין רב משלה ומטעם זה שמה מכס רב על יין חוץ, איך

מוכרי היין מוזגים ומוהלים ומוכרים בשם יין חוץ מיני משקה שונים, לא מצאה לפניה דרך אחרת להשיג את מטרתה: למכור את יינות ארצנו ההולכים ומתרבים שנה שנה, כי אם לרכוש ליינותינו מרקה מפורסמת, שכלם ידעו כי יינות ארץ ישראל הם ומצויונים הם במינם, בטבעם, בטהרתם, וכאשר יתפרסמו יינותנו בקהל המשתמשים ביין, אז יקפצו עליהם גם הסוחרים הגדולים. ולרכוש ליינות א"י מרקה טובה ומפורסמת כזו ועל ידה לקנות שוקים הגונים בכל רחבי המדינה הוכרחה ה' כרמל לקבל את מכירת היין מיד הבארון ראטהשילד במונופול ולמכור רק בבקבוקים חתומים בחותמה.

עפ"י השפעת „כרמל" ועבודת אחד ממנהליה נוסדה בשנת תרנ"ז חברת כרמל בוויען למכור את היינות והקוניאק מארץ ישראל בארץ אוסט־יא. בשנה ההיא נוסדה החברה בברלין למכור את יינות ארץ ישראל בארץ גרמניא. לרגלי יסוד החברות האלה נוסדו חברות באלה גם בלונדון, גם בפריז, וגם בהמבורג נפתח מרתף גדול ליינות ארץ ישראל בעד מערב אירופא; ע"י עבודת „כרמל" נוסדה חברה חדשה בשם „כרמל" למכור את יינות ארצנו באמעריקא ועוד ידה נטויה להמציא שוקים ליינות ארצנו באזיה, אפריקא ובשאר חלקי התבל. ברמל שמה לה למטרה: להקנות ליינות ארצנו שם טוב בעולם ולהמציא להם שוקים והמטרה הזאת תמיד נגד עיניה, וגדול הוא השם הטוב שיינות ארצנו קנו להם במשך שנות הכרמל. טיבם של יינותינו נתפרסם בעולם. „כל חיך טועם אומר לי לי" וגדולי הרופאים מציעים אותו לפני החולים בהעידם על טבעם וטהרתם וטובם של היינות והקוניאק מארץ ישראל. הנה הפרופיסור למדצין וחבר הועד המפקח על בריאות הצבור פושע בפריז כותב ביום 27 יוני 1896 בדברים האלה: „עפ"י ההרכבה והפרידה שעשיתי ביינות ארץ ישראל הנני בא למסקנות האלה: א) כל היינות המה טבעיים וטובים. ב) מזג היין האדום והלבן נותן היכולת להשוות אותם להיינות הטובים שבנגב צרפת והיין המתוק אליקאנט בעברות „רחבות" דומה להיינות המשובחים שבספיד כמו פארטא שנעשו מענבי מוסקאט".

בית פקידות התרופה בווארשא כותב ביום 11 יולי 1896 במספר 2733, כי הפרדת היינות והקוניאק של חברת כרמל שנעשה בתחנה ההיגיענית של העיר הראתה מזגם באופן זה [אחרי שהוא הולך וחושב את כל חלקי ההפרדה לפרטיהם] שעלינו לאמר, כי היינות הם טבעיים ונזקקו היטב ביקב, והקוניאק הוא מובחר. הפרופיסור באוניווערסיטט באדעססא ווערינא כותב ביום 15 אקטאבר בשנה ההיא: היינות והקוניאק מארץ ישראל הנמכרים ע"י חברת „כרמל" נמצאו עפ"י ההפרדה שעשיתי בהם טבעיים נקיים בליכל הערובות זרות בליבל זיוף מלאכותי וטובים מאד.

הלוברטאריום הכימי של העיר אדעססא ג"כ הפריד את היינות והקוניאק הנמכרים ע"י „כרמל" והמפקח על הלברטאריום הפרופיסור פעטרייעוו כותב כי הנם טובים. „החברה הרוסית לשמור על בריאות העם" המחלקה אשר לה בקורסק כותבת ביום 28 דעקבר 1899 N. 206 כי בהפרידה את היין אליקאנט „רחבות" הנמכר בבקבוקי „כרמל" לא מצאה בו כל יסודות זרים ולא צביעה מלאכותית והוא טבעי, נקי וטוב. הפרופיסור ד"ר חימיא עורך מכ"ע Медиц. химіи и формаціи. פעל בפעטערסבורג הפריד ג"כ בהלברטוריום שלו את היינות והקוניאק של „כרמל" ומצא כי הם נקיים מכל שמץ זיוף. הדרי"ם שנירר ובארדאה בוויען ג"כ הפרידו את היינות

והקוניאק של כרמל וכותבים כי הם נקיים טבעיים וטובים ודומים להיינות הצרפתים והספרדים. כדברים האלה אומרים המון רופאים וחימיים ויינות ארץ ישראל עולים על שלחנות שרים רבים וגדולים. בתי חולים נותנים לחוליהם יינותינו ושותיהם מתרבים יום יום, ולא לחנם קבלו יינות ארץ ישראל במערכת החרושת הגדולה בפריז שנת 1900 מעדאליא של זהב. המעדאליא הזאת היא אות כבוד לארצנו הקדושה שאחרי שממון נורא כאלפים שנה עוד כחה אתה להוציא יינות טובים כאלה, אות כבוד לאחינו הבורמים כי אחרי אלפים שנה מקנה וקנין עוד מוכשרים המה להחיות ארץ נשמה; אות תקוה טובה לעתיד כי יינותינו ירכשו להם בטובם שוקים רבים אם רק ישמרו על טבעם ונקיונם. זה הוא הפרי הרוחני ש.כרמל' ראתה בעבודתה.

אמנם כמות היין שהיא מוכרת אינה רבה לע"ע ואיננה יכולה לפתור את שאלת מכירת היין פתרון נמור, אבל כל היודע את מצב שיק היין בעת הזאת, עת משבר יניי בכל הארצות, עת שכל הממשלות משתדלות לבוא לעזר כורמיהן ומחפשים עצות שונות להיטיב את מצבם, הוא יודע כמה עבודה ובמה כשרון וכמה כסף דרוש להפיץ בעת הזאת יינות שאין כל ממשלה סוככת עליהם, יינות שכל זכות קיומם הוא רק טובם וטבעם כמו יינות ארץ ישראל!

והצעדים הגדולים שהחברות העוסקות במכירת יינותינו עשו במשך שנות קיומן מחזקים את תקותנו כי בזמן קרוב תמצא ארצנו שוקים לכל יינותיה ואז יגדל גם מחירם והישוב הקים יתבצר ועוד יתגדל. עשרים שנות עבודתנו, עבודת „חובבי ציון" בארצות גלותם ועבודת האכרים והכורמים על הרי יהודה הראו לנו לדעת, כי האהבה לארצנו לא אפסה מלבות בני עמנו, אף כי עוממה, והכשרון לאחוז באת ומחרשה, במעדר ומזמרה לא אבד מעמנו בשנות גלותנו; הראו לנו כי ארצנו הקדושה עוד כחה אתה לשלם שכר טוב לעובדיה ופרותיה מצטינים בטובם! עשרים שנות עבודתנו, בעשרים ושתים מושבותינו ובכל אשר בהן הראו לנו, כי עמנו מוכשר ומסוגל לחיות בשלום ולשמור על שמו לבל יתחלל בין הגוים! עשרים שנות עבודתנו הורו לנו נסיונות רבים מה עלינו לזרוע, לנטוע ולבנות בארצנו וממה עלינו להזהר, והנסיונות האלה שוים לנו הרבה יותר ממה שהוצאנו עליהם והנסיונות האלה עלינו עוד לעשות גם לימים הבאים, בהם תעסוק החברה המאושרה מטעם הממשלה יר"ה, היא תבנה לנו מושבות קטנות ותעשה נסיונות שונים לסול המסלה להישוב הגדול שעתיד לבוא אי"ה ע"י הציונים! עשרים שנות עבודתנו הראו לנו גם כן עד כמה נחוצה הסכמת ממשלת תונרמה על מעשינו, הסכמה שתראה ע"י הקלת מסים ועוד כמו אלה ונדע להוקיר את הציונות שתעסוק בהשגת ההסכמה הזאת ולתמוך בידה!

הציונות החדשה היא המשך מחבת ציון הישנה, עלינו לחזק את היסוד ולבנות הקירות, עלינו לבצר את הישוב הקים ולהוסיף עליו מושבות ובתי־חרשת והכל ברשיון ממשלת תונרמה, עלינו להיות חברים להועד באדעסא, לתת שקלים, לקנות מניות בית אוצרנו ולהשתדל בכל כחותינו לגאול את ארצנו, כל הדברים האלה אחוזים וקשורים יחד [דברים בי־זרים ומפ־טים בניהן זה דברתי בספרי „דרושים וחמר לדרש" הנדפס עתה].

אלה המה היסוד והקירות והננו מקוים, כי ד' בונה את ביתנו ולא לשוא עמלים אנחנו הבונים הפשוטים ועוד נזכה להכנס אל ביתנו ונחוג חג „הנכת הבית", בית ישראל!

ווארשא, בחדש סיון תרס"ב. יצחק ניסבוים.

עלומי עם עולם.

לידידי היקר ומאד נכבד, העורך „המזרח"!

במאמר הראשי והפרוגרמי הנקוב בשם „מטרתנו" בגליון הראשון של „הזמן" מצאתי כמה דברים הפוגמים לדעתי בכבוד אומתנו והסותרים את המציאות. ואחרי אשר העורך הנכבד של „הזמן" מנה אותי במספר סופריו, מצאתי את עצמי מחויב להעיר על הדברים ההם ב„מכתב גלוי" אל מערכת „הזמן", אשר שלחתי אליה ביום קבלי את הגליון הראשון בתנאי מפורש: להדפיס את מכתבי בלי כל קצור ושנוי בגליון היותר קודם. ובגליון ח' — כעבור יותר מחודש ימים למיום שלחי את מכתבי הגלוי — הביא אותו „הזמן" במראה מוזר ומשונה היינו: בשגיאות רבות כמעט בכל שורה ושורה ובהשמטת תבות ונאומים, מבלי השאיר כל חבור וסמיכות להמלים אשר נותרו, עד כי אי אפשר היה לעמוד על ענינו ולהבין אותו. המערכת אמנם תודיעה בגליון ט' לאמר: „בגליון הקודם נפלו שגיאות רבות במכתבו של ה' געץ (בשביל שנתפזרו האותיות אחרי ההגהה האחרונה) ואת הקוראים הסליחה." ובמכתב פרטי אלי מיום 8/II הבטיח לי העורך נאמנה להדפיס שנית את מכתבי הגלוי יחד עם תשובת הד"ר ל. קאצענעלסאן אלי, אשר הביא „הזמן" בגליון ט'. בתשובתו הזאת חזר בו הד"ר ל. קאצענעלסאן בכמה פרטים מהדברים, אשר כתב במאמרו „מטרתנו", שהוא היה כותבו, אפס גם בה מצאתי איזה דברים, אשר לא יכלתי לעבור עליהם בשתיקה והעירותי עליהם ב„מכתב גלוי להד"ר קאצענעלסאן" ושלחתיו ג"כ בתנאי האמור למעלה, היינו: להדפיסו לאלתר בלי כל קצור ושנוי. ואף אמנם העורך מהר להודיעני שיוציא שני מכתבי יחד עם תשובת הד"ר קאצענעלסאן בקונטרס מיוחד בתור תוספה ל„הזמן", אבל למן היום ההוא עברו כשלשה ירחים ועוד לא מלא העורך את הבטחתו זאת. ע"כ אתכבד לחלות פני כבודו לתת מקום לשני מכתבי הנ"ל ולטורים האלה ב„המזרח" היוצא על ידו, כי לענין אשר אנכי דן עליו במכתבי אלה יש ערך כללי, ותקותי תאמצני שהקוראים ימצאו במכתבי דברי חפץ, הראוים לשים אליהם לב.

מכתב גלוי למערכת „הזמן"!

במאמר הראשי והראשון של „הזמן" כתוב לאמר: „הפצים ומבקשים אנחנו אפוא כי יהי „הזמן" לא רק חצוצרה לדעת הקהל כי אם קרן השופר למשפט הקהל, כי ישפוט על כל דבר בישראל בכבד ראש ובלי משוא פנים". נשען על חמודעה הגלויה והבדורה הזאת, אתכבד לפנות בבקשתי למערכת „הזמן" הנכבדה שתואיל לתת מקום ב„הזמן" למכתבי זה.

במאמר הראשי נאמר: „כי למה זה נסתיר את האמת (?) מנפשנו? העם העברי, אשר מלפנים בעוד „החשך כסה ארץ" היה הוא האחד לשאת את אבוקת הדעת בידו, העם הזה הנהו עתה בין הנחשלים, אשר פגרו מלכת (?), העם העברי ירגיש בנפשו כי קצר כח הוא להתחרות בדעת וכשרון המעשה עם העמים אשר מלפנים לקחו לקח מפיו, ועתה עברו את הדרך לפניו (?) והרגש הזה הוא אשר יעורר את צפעוני הספק בקרבו, אם עודנו חי ואם חיה יחיה" (?!).

תשאני מערכת „הזמן", אם לא אוכל לעצור ברוחי מלהגיד לה קבל קהל הקוראים למען האמת „שהאמת" החדשה והאיומה אשר מערכת „הזמן" לא תחפוץ להסתיר מנפשה העירה בי תמהון ותמריצני לצאת במחאה גלויה לנגדה.

האמנם כן? האמנם „העם חזה (ר"ל העברי) הנהו עתה בין הנחשלים, אשר פגרו מלכת"? מה ראתה על ככה ומה הניע אותה לבוא לידי החלטה נוראה כזאת, אשר אין לה שחר וכל יסוד ושרש כמציאות? לשוא לא פרשה מערכת „הזמן" את שמות „העמים אשר מלפנים לקחו לקח מפיו (ר"ל של ישראל) ועתה עברו הדרך לפניו". אנחנו אמנם יודעים היטב עמים רבים, אשר לקחו לקח מפיו של עם ישראל, יודעים גם שאחדים מהם כבר חלפו ואינם וגם זכרם אבד מן הארץ, אבל לא נדע אף עם אחד מהם, אשר „העם העברי ירגיש בנפשו כי קצר=כח הוא להתחרות אתו בדעת ובכשרון המעשה ואשר עבר הדרך לפניו". ומאד מאד נבקש את מערכת „הזמן" כי תואיל נא כטובה לגלות לנו את שמות העמים האלה, אשר העבירונו ונדעם גם אנו, ונכרע ונשתחוה לפניהם בכל אותות הכבוד הראוים להם. אפס בטרם תכנה אותם בשמותיהם לא נאבה ולא נוכל להאמין לה, כי כנים דבריה נגד האמת הגלויה והבולטת לעיני כל: שעמנו גם עתה, אחרי מאות שנות חיי עמל בהגהיטא ואחרי אשר סגרו בעדו הדרך לכל מדע והרשת, ולמרות כל המעצורים והמכשולים הרבים והעצומים, אשר יפגוש גם היום על כל מדרך כף רגלו בהפצו ללכת קדימה במדע וחשתלמות, הנהו גם עתה אחד העמים היותר עשירים בדעת ובכשרון המעשה, ואין אף עם אחד בתבל, אשר יש לו באמת ובתמים הצדקה להתפאר עלינו לאמר: שהוא העבירנו בדבר הזה.

אם נספור ונמנה אחד אחד את כל החכמים ובעלי כשרון המצוינים על כל שדמות המדע, הרשת המעשה וכל מלאכת מחשבת אשר בתוך עמנו גם עתה בכל ארצות פזורינו ונערך את מספרם אל מספר נפשות עמנו מאד אפונה אם ימצאו עם אחר בעולם העולה עלינו במספר חכמיו ונכוניו ובעלי כשרון אחוז ממספר נפשותיו הוא.

תשים נא מערכת „הזמן" את עיניה כמעט רגע בספרו של א. קהוט הנודע, אשר בו באו תולדות חכמי עמנו ובעלי כשרון אשר בקרבו, תספור נא את אלפי צעירי בני עמנו הדופקים על דלתי בתי מדרש לחכמה וחרשת ולכל מלאכת מחשבת, אשר בכל מדינה ומדינה, תשים נא אל לבה שגם המון עמנו למקצהו ועד קצהו יודע קרוא וכזה יצטיין גם עתה בתוך עמים רבים מאושרים העולים עליו במצבם המדיני, ואז, אדמה, לא תעלה על לבה עוד להחליט בחיוב כדבר הלכה, אשר אין לה כל חולק וכל מערער עליה „שהעם הזה הנהו עתה בין הנחשלים, אשר פגרו מלכת" במדה נוראה עד כי „יתעוררו בקרבו צפעוני הספק, אם עודנו חי ואם חיה יחיה".

ולו גם היה כדברי „הזמן", היינו שעמנו באמת הנהו עתה בין הנחשלים, אשר פגרו מלכת בדעת וכשרון המעשה, הכי בגלל הדבר הזה יבא מרך בלבו עד כי „יתעורר בקרבו צפעוני הספק, אם עודנו חי ואם חיה יחיה"? גם בשבתו בטח על אדמתו, איש תחת גפנו ותחת תאנתו, בהיות לו מלך כתן ונביא, גם אז לא בדעת ובכשרון המעשה סתם היה כחו גדול, וגם בגלות בבל, אשר שם התפתחה רוח עמנו ביתר שאת והיהדות האמתית כמעט הגיעה למרום קצה, גם אז לא במדע וכשרון המעשה היה שמן חלקו, אולם גם בהיותו כלוא בחומות הגהיטא, אשר אז כמעט לא היה לו כל חלק ונחלה בכל חכמה וחרשת, גם אז מעולם לא עלה על דעתו להסתפק בחיי עצמו, כי עמנו מני אז חש בנפשו כי לא לכך נוצר, וכי לא על הדרך הזה יהיה כבודו האמתי, כי תעודתו למיום היה לגוי היתה דתו במלוא מובן המלה, וגם „מלפנים" בנשאו לפי „הזמן" „את אבוקת הדעת בידו" לא אבוקת דעת מדע וכשרון המעשה נשא, כי אם אבוקת דעת את ה' ותורתו—אשר בה כמובן נכללה תורת המוסר—ואך בזאת התנוסס מאז מעולם לגאון ולתפארת, ואך בזאת יתהלל באמת—בדעת ה' טהורה ונשאה, אשר אין למעלה הימנה, אשר לא לבד הורה כי אם ביחוד התאמץ בכל עוז לשמור ולעשות ולקיים, ובדבר הזה, היינו: בדבקותו בדתו ובשמירתו את תורת מוסרה עמנו גם היום (לפי עדות דברי הימים וביחוד לפי עדותה של המאראלסמאטיסטיק — עיינו נא בספרים של אלכסנדר פאן אטטינגען, לעגוא, וואפענאוס, פולדא, גיימאן וכדומה להם ואז תוכחו כי כנים דברי—), ככחו אז, לפני מאות בשנים, כחו עתה, ועכ"פ אין כל איש יודע דבר לאשורו בעניגים האלה אשר יאמר שעם ישראל נופל במדת מוסרו ובדבקותו באלהים ותורתו מאיזה עם בעולם „והנהו בין הנחשלים אשר פגרו מלכת", ומדוע רק אנחנו נלמד עליו חובה?

והנה כי כן איך לפתע פתאם יכה הספק לב עמנו „אם עודנו חי ואם חיה יחיה"? ואשר ע"כ „ימשש (ר"ל העם העברי) את דופקו לרגעים, כמו יחפוץ להוכח כי עוד רוח חיים בקרבו", מי ראה בתוך עמנו בימינו מחזה איום ונורא כזה העלול לסמר שערות ראשנו?

העם אשר חיים עזים ועצומים מפכים ועולים על כל גדותיו, העם, אשר למרות אלפי שנות תולדותיו היו עלומים פועמים בקרבו בכל עוז ובכל סערות הזמן ההוה, ובכל פנה שאתה פונה שם אתה רואה גלי החיים האלו ומשבריהם עולים למעלה ראש, עד כי העירו מגור ופחד בלבות עמי הארץ, המתחרים עמו בכל ענפי המרע וחרשת המעשה, לבל יבלעם חיים, העם הזה פתאם רוח אחרת היתה אתו ורגש חדש, אשר היה זר לו עד הנה, „העיר צפעוני הספק בקרבו, אם עודנו חי ואם חיה יחיה"? האם בחלום חזיון לילה או אך חזון לבו ראה בעל המאמר הראשי הנ"ל?

בתוך עמי אנכי יושב, בתוך עיר ועדה רבתי עם ומהלכים לי בכל מפלגות בני עדתנו ובשום לב אנכי קורא את תבואת ספרהנו החדשה בשפות שונות ומעולם לא ראיתי ולא שמעתי וגם לא קראתי שאיזה בר דעת מישראל יטיל ספק בחיי עמו, עד כי נחוץ יהיה „להוכיח לעמנו כי חי הוא וכי היה יחיה" ולרפא אותו ממחלת הפקפוק.

אדוני עורכי „הזמן", הכי ברוח הזמן הוא להפאות על עמנו דברים לא כן, דברים אשר לא היו ולא נבראו וגם לא משל היו? הכמים הזהרו בדבריכם ודעו כי גדולה המכשלה תחת ידכם, כי עוד רב מספר הקוראים, אשר לא יוכלו לבחון ולברוק לאשורם את דברי חכמיו וסופריו.

מכתב להד"ר ל. קאצענעלבאן.

קראתי, ידידי היקר, את תשובתך אלי בשים לב ולא נחה דעתי ממנה. אמנם בדבריך אלי היצק רוח חן ונעם בכבכל היוצא מעטך, ועלולים המה לעוֵר את עינינו ולסלף את משפטנו, אבל סלח לי אם אמר לך שכמעט כל דבריך בתשובתך אלי אינם ממין השענה, ועל כל השנותי, אשר העירותי על מאמרך הראשי והראשון ב„הזמן", באמת לא השיבות כל מאומה.

הלא כה דבריך בהמאמר הראשי: „כי למה זה נסתיר את האמת מנפשנו? העם העברי, אשר מלפנים בעוד „חשך כסה ארץ" היה הוא האחד לשאת את אבוקת הדעת בידו, העם הזה הנהו עתה בין הנחשלים, אשר פנרו מלכת. העם העברי ירגיש בנפשו כי קצר־כח הוא להתחרות ברעת וכשרון המעשה עם העמים, אשר מלפנים לקחו לקח מפיו, ועתה עברו את הדרך לפניו. והרגיש הזה הוא אשר עורר את צפעוני הספק בקרבו אם עודנו חי ואם חיה יחיה. ועל כן ימשש את דופקו לרגעים ועל בן יתנועע ויתנודד כמו יחפוץ להוכח, כי עוד רוח חיים בקרבו".

הדברים האלו נאמרו במאמר ראשי במ"ע חדש, אשר ע"כ עלינו להכירהו למאמר פראגראממי, לדעה מיושבת ויסודית של „המערכת", ולנו הצרקה לדקדק עמה כחוט השערה, כי עלינו לחשוב שנכונה „המערכת" לשים את הדעה הזאת לאבן פנה להלך רוחה בעתיד. ובמצאי שהדעה הזאת בלתי נכונה ואין לה כל יסוד במציאות, מצאתי את עצמי מחויב להעיר עליה ויחד עם זה לתת יד ל„המערכת" לבאר את דבריה ולהאירם. אולם תשובתך אלי לא באירה ולא האירה כלל וכלל

את דבריך בהמאמר הראשי אשר הבאתים למעלה, וכל הערותי עליהן במקומן עומדות. אפס יובל היות כי אנכי אשם בדבר הזה, אולי לא באתי אני את הערותי כל צרכן, אי לזאת אנוס אנכי לשוב שנית אל מאמרך הראשי הנ"ל ולנתח אותו למשפטיו ויחד עם זה להביא במשפט כן את הערותי עליהם ובן את תשובתך אלי.

ה„אמת" אשר לא חפצת להסתיר מנפשנו היא אחת שהן שתים, יען כי תבלול בקרבה את שני המשפטים האלו: א) „עמנו הנהו עתה בין הנחשלים אשר פנרו מלכת וירגיש בנפשו בי קצר־כח הוא להתחרות עם העמים' וכו', וב) „הרגש הזה (ר"ל שקצר בח הוא להתחרות בדעת ובכשרון המעשה עם העמים וכו') הוא אשר עורר את צפעוני הספק בקרבו אם עודנו חי ואם חיה יחיה" וכו'.

על זאת העירותי ושאלתי את פיך: מנא לך הא? הבה לי מופת או ראיה כל שהיא שכנים דבריך. הן לא באנדות ובדרוש באת לפני קהל הקוראים לעורר למוסר אוניהם למען ישובו מדרכם, אשר אז אולי הרשות למוכיח בשער, — למען הלהיב את הלבבות, — להפריז על המדה אם מעט ואם הרבה ואין משיבים על הדרוש, אבל בתור עורך מ"ע במאמר פראגראממי אתה לא כן עמך. כונתך בצאתך ראשונה עם מ"ע חדש לפני כל עם ועדה להכריז ולהודיע אנה פני המ"ע החדש אשר בידך מועדות ואת דעתו על ישראל ועל מצבו הרוחני והגשמי, למען ידעו הקוראים אל מי להם דבר, מי יעמוד לפניהם ואל מה להם לחכות ממנו, ממה"ע החדש הזה. והנה כי בן, אם תאמד בפה מלא: „כי למה זה נסתיר את האמת מנפשנו". על קהל הקוראים לחשוב שהאמת הזאת היא אמת ממש, ובי זאת הכרתך הפנימית שאין לפקפק בה, והמשפטים אשר נכללו בהאמת הזאת, הנם לפי הברתך הפנימית אמתיות, אשר אין לערער עליהן, לפי דעתך המיושבת. ויען כי האמת הזאת עם שני משפטיה גם יחד חדוש היא לנו, כי מעולם לא ראינו ונם לא שמענו שהוא מושכל ראשון, אשר אין להרהר אחריו ואם כן אפוא אתה המוציא מחברו, כי אתה באת בחדוש ותדרוש מהקורא להכיריהו לאמת ועליך ע"פ ההגיון להביא ראיה. אולם לי, מתנגדך בדבר הזה, די לי להשיל ספק בדבריך. אכן אנכי יתרה עשיתי והבחשתי את דבריך באותות ובמופתים, ואם אתה באת לחלוק עלי, עליך בטרם כל היה להכחיש את אותותי ומופתי, ולו נם זאת עלתה בידך, נם אז לא היית בן חורין להפשר מלהוכיח בראיות נאמנות ש„אמתותיך" הנ"ל הנן אמתיות.

ועתה הנידה נא במה הכחשת את מופתי ואיה ראיות מכריעות למשפטיך?

האם תדמה שדיה הבטחתך לאמר: „מעודי חשבוני כל יודעי לאפשימסט נמור ובן הייתי נם בעיני וכו' האמנם הייתי לפעססימסט?" שדיה הבטחתך זאת לתת אמון לדבריך? אנכי לא חילק ידענא ולא בילק ידענא, אחת היא לי וכמדומה לי נם לקהל הקוראים בדבר הזה אם אפשימסט אתה או פעססימסט הנך, אחת היא לנו נם אם אתה אינך מסתפק במועט בנוגע לשאיפתך „שעמנו יהיה טוב מאשר הוא עתה" וכו' ובלבד שתביא ראיה אמתית שכנים משפטיך אשר חרצת, כי לא כך בנפשך אנחנו עוסקים, כ"א במשפטיך. כמוני בכל קהל הקוראים עברית או היודעים אותך פנים או רק שמעו שמעך הטוב יודעים להוקיר ולכבד אותך עד מאד, אבל הלא ידעת את הפתגם העתיק יומין: „אהוב את פלאטא, אבל את האמת יותר ממנו".

ישפוט נא קהל הקוראים, האם נוכל לקבל לדבר אמת את משפטך „שעמו: הנהו עתה בין הנחשלים אשר פגרו מלכת וכי ירגיש בנפשו כי קצר־כח הוא להתחרות בדעת ובכשרון המעשה עם העמים" וכו'... ! שימו נא לבבכם אל הדבר הזה: אחרי אשר הרבה מאות שנה לא נתנו לעמנו אף מדרך כף רגל מעל למפתן בתי מדרש לחכמה ולמחקר, לחרשת ולמלאכת מחשבת וינרשוהו בחזקה ובאכזריות מכל שדמות המדעים וכשרון המעשה והיה כלוא בחומות הגהיטטא בצר ובלחץ, בעוני וחשבה, אשר לא היו כמוהן לרוע מיום ברא ה' אדם על הארץ, היה היתה לעמנו אך מאת שנה, ובמדינות אחדות גם הרבה פחות מזה, למן היום אשר נפתחו לפניו בתי הספר ובתי המדרש השונים, אם גם בהגבלות כבירות ומעצורים עצומים, לעשות חיל בכל מדע ובכל מלאכת מחשבת ולקחת חלק בראש בהשלמה הכללית, ולא רק מתי מספר מאתנו, אך יחידי סגולה, כי״א במספר רב לפי ערך נפשותינו, וביניהם נמצאים חכמים ובעלי כשרון, אשר סללו מסלות חדשות באיזה מענפי התבונה או הבקרת, הספרות היפה והשירה. ואעידה לי עד נאמן: המעיד על אמתת משפטי הזה את ספרו של קהוט הנודע ואמרתי: „אם נספור ונמנה אחד אחד את כל החכמים ובעלי כשרון המצוינים על כל שדמות המדע, חרשת המעשה וכל מלאכת מחשבת, אשר בתוך עמנו בכל ארצות פזורנו ונערוך את מספרם מול מספר נפשות עמנו, מאד אפונה אם ימצא עם אחר בתבל העולה עלינו במספר חכמיו ונבוניו ובעלי כשרון אחוז ממספר נפשותנו הוא, בספר הנזכר אמנם נקבצו באו הרבה אלפי שמות חכמי ישראל אשר בזמננו. ובכל זאת עוד רחוק הוא הרבה מאד מן השלמות, כי לא עלתה ביד מהבירו לאסוף את כל שמות חכמי עמנו, סופריו, משורריו, מבקריו ובעלי כשרון מצוינים שבתוכו, יען כי לבשתנו רבים מהם מסתירים את מקור מחצבתם. ואחרי כל זאת תחליט „שעמנו הנהו עתה בין הנחשלים אשר פגרו מלכת וכי הוא ירגיש בנפשו כי קצר־כח הוא להתחרות בדעת ובכשרון המעשה עם העמים" וכו' !...

יתנו נא חופשה לעמנו, יסירו נא מעל דרכו את כל המעצורים הרבים והעצומים, אשר סגרו הדרך בעדו ללכת קדימה ולפתח כל כחותיו הרוחניים העצורים בקרבו, ואז תראה, כי למרות אלפי שנות הייו עוד כה עלומים כחו, אבל גם עתה, במצבו הנוכחי עם כל הגבלותיו ומעצוריו איננו נופל מכל העמים הנאורים המאושרים והצלחים ממנו אלף מונים, ואשר לא ידעו גם בעבר אף אחת מני אלף מכל התלאות והמצוקות, אשר מצאוהו בימים עברו ואשר לא תרפינה ממנו גם עתה. ובכלל מסופקני מאד אם היו לעמנו ימים טובים בנוגע למדע ומלאכת מחשבת כימינו אלה, בשנות הבינים אך היהודים בספרד ובפרבנציא ואחרי כן באיטאליא הביאו מיפיפותו של יפת באהלי שם, ועתה יקחו אחביו חלק בעבודת החכמה והחרשת כמעט בכל המדינות הנאורות, ואיך באת לידי מסקנא „שעמנו הנהו ע ת ה בין הנחשלים אשר פגרו מלכת" וכו' ? איה זמן מן הזמנים שבו רב מספר חכמי עמנו וסופריו ובעלי בשרון שבקרבו ממספרם בזמננו ?

מה תשיב לי אתה על הראיות האלו ובמה תכחיש אותן ?

„אנכי חושב, כי עוד הרבה והרבה יש לנו ללמוד גם מן הבריטים, גם מן האשכנזים"... אמנם כן, ואנכי אוסיף על דבריך אלה ואמר: גם מן הצרפתים, גם מן הסקאנדינאווים, ואם תרצה, גם מן הסלאווים עוד הרבה יש לנו ללמוד. אבל

מה בכך? אין חכמה או מדע או מלאכת מחשבת, אשר תהיה קנין איזה אומה בלבד, כי אם באמת הן כלן קנין כל העמים הנאורים יחד. כל אחד מהם מביא חלקו באוצר הכללי של החכמות והמדעים ואין עם נאור, אשר לא יהיה מורה והלמיד גם יחד ביחוסו לעמים נאורים זולתו, ורק בזאת ירבו רכושם הרוחני הלאומי ורכוש מין האנושי כלו, שיורו זה לזה וילמדו זה מזה. בימינו ילמדו עמי אירופא גם מעם הסינים, ואף הוא ילמוד מהם, ומדוע לא נלמוד גם אנחנו מעמים אחרים? הלא גם הם ילמדו מחכמינו ונביאינו. ומי מדד בשעלו ערך ותכן הלמודים של כל עם ועם לדעת אל נכון מי מלמד יותר את חברו או מי לומד יותר מחברו, אם אנחנו נלמוד יותר מעמי אירופא או הם מאתנו? ומה המריצך לנזור אמר: „גם המעט (?) אשר יש לנו כדעת ובכשרון המעשה הלא מעמי אירופא רכשנו זאת לנו.. משלנו אין לנו כל מאומה". אין כל ספק שהענוה היא מדה טובה והרשות ואולי גם החובה עלינו להיות ענוהנים בהלל, אפס רק לכל אחד בנונע לעצמו ולבשרו, אבל לא על חשבון אחרים, וביחוד לא בנונע לעם כלו, אף אם עמו הוא, אז לא תהיה זאת ענוה, כי"א ולזול בכבוד עמו. ומה גם אם אין לה„ענוה" הזאת כל סבה כבדבר אשר אנחנו דנים עליו.

בטרם כל הלא ידעת כמוני שעמי אירופא קבלו הרבה מרכושם הרוחני בירושה מאת שנות הבינים, אשר אז כנודע למדי „הלך יפת לשמוע לקח בבית מדרשם של שם ועבר". אז הורו אבותינו לעמי אירופא את החכמות והמדעים, אשר הניעו אליהם באמצעות הערביים מאת היונים והרחיבו והעמיקו אותם בחקירותיהם ובדרשותיהם הם ויעשו אותם לקנין כל חכמי לב. ובאשר בחזקה נורשו מהסתפח בהיכלי החכמה והמדע גם אז לא חדלו מהנות בהם בסתר אהליהם אם גם במדה מצומצמה מאד, ובאשר לפני מאת שנה הונח להם מעט ונפתחו לפניהם לאט לאט דלתי בתי החכמות, לקחו להם חלק מאשר להם מלפנים וחלק מאשר העשירו אותם אחריהם העמים משלהם; ובעבור איזה עשרות בשנים השיבו להם אבותינו את הקרן הזאת בפירות ובפירי פירות, ועתה באמת אין איש יודע ולא יכול לדעת מי העשיר את חברו יותר, בני עמנו את בני עמי אירופא או להפך.

לא, ידידי, לא אך מעט כי אם הרבה מאד רכשנו במאת השנים האחרונה בדעת ובכשרון המעשה וגם משלנו יש לנו לא מעט, ואף שונאינו בנפש לא יוכלו להכחיש את זאת. כי אם גם רכשנו לנו הרבה מן המוכן לפנינו, הלא לא נתן לנו מאומה במתנת חנם, כי אם בזעת אפים וביניעת נפש ובמלחמה כבדה מאד נגד כל המעצורים ואבני הנגף, אשר עמדו לשטן על דרכנו בזונו לנו את השלל הזה, ובכח שכלנו המיוחד לעמנו והכשרונות הרבים והמצוינים שבאומתנו העשרנו לא מעט בסנולות אישיות את אוצר המדעים הכללי. חכמי לב יודעים להכיר את חותם עמנו בספרי מדע, אשר מעטי מלומדי ישראל יצאו, וביחוד ישפיע ריח עמנו על הבקרת, הספרות היפה והספרות העתית ועל כלן על חכמת הכלכלה המדינית, המוזיקא והמשחק הטיאטרי, אשר עליהן הטביע חותמו במדה יתרה ונכרת לכל מביני דבר לאשורו. חכמת הרפואה בכלל והפהיזיאלאניע בפרט מנת חלק אומתנו הן במדה מרובה ובין גדולי הפראפעססארים במקצוע הזה ימצאו עברים הרבה, אשר לא לבד יורו דעה לאלפי תלמידים, כי אם גם יעשירו את המקצוע הזה עשר רב, ובזאת כולי עלמא לא פלינא ואין כל חלוקי דעות.

אמנם לחרפתנו ולמגנת לבנו אחדים או אולי גם רבים מהחכמים, אשר ממעי עמנו יצאו, עזבו את דגל עמנו ובשם עמים אחרים ידגלו. על זאת באמת עלינו להצטער עד מאד. אפס מנוסת מוני לב מעל שדה המלחמה, אם גם לא תתן כבוד לאומתנו, אבל בשום אופן לא תוכל להמעיט את ערך רכושנו המדעי ולהקטין את גדל כשרוננו במלאכת מחשבת וחרשת המעשה. ערך המדע וכשרון המעשה של חכמינו ובעלי כשרון אשר בקרבנו לחוד וערכם המוסרי לחוד. אמנם טוב ויפה אם יתאימו הערכים האלה השונים לפי תכונתם זה לזה ויהיו לאחדים. אבל לא עמנו בעצמו ולמצער לא עמנו בלבד אשם בדבר אם אחדים או אולי גם הרבה מחכמינו בדור הזה לא יצטיינו בגבורת הרוח ויפנו ערף לעמנו כנעת בם ע"י יהרותם איזה נזק לעצמם ולבשרם. ואת מי אין כמו אלה? האם חכמי עמים אחרים יתנוססו תמיד בכוח הרוח המוסרי? וואלטער ונאטהע ורבים כמוהם יוכיחו.

אמנם המנוסה משרה המערכה מעטה בין חכמי העמים הרבה יותר מאשר בין חכמי עמנו בדורנו, אבל הלא גם מצבם שונה תכלית שנוי ממצב חכמינו. להם מוצאם ממעי עמם יחשב ליתרון גדול ויהיה להם לתועלת מאד רבה בכל אשר יפנו, ולחכמינו אנו — מוצאם יעמוד להם לשטן על כל מדרך כף רגלם ויפריעם מלכת הלאה.

כמוני כמוך „שואף אנכי בכל לבי כי יהיה עמנו טוב מאשר הוא עתה וכי ישתחרר מכל החסרונות שדבקו בו שלא מדעתו ושלא ברצונו", וחלילה לי „להעלים עין מהם" — כאשר תחשדני במה שאין בי — ונם אנכי כמוך חפץ אנכי „שנוסיפה לדפוק על שערי יפת כל עוד לא יסנרו את הדלת לפנינו". ולשוא תדמה שאני בדבר הזה „מסתפק במועט". בחפצנו שילך עמנו הלך והתפתח, הלך והשתלם עד אין קץ תמימי דעים אנחנו; אבל הכי בגלל חפצנו זה עלינו להקטין את ערך עמנו ולהתאונן „שאנחנו בין הנחשלים"? וכל זאת בזמננו, אשר בו ביחוד נקל כבוד עמנו בעיני רבים מצעיריו ושם ישראל להם לחרפה ומוצאם לכלימה, לא בעת כזאת לנו להתאונן לאמר: „בושנו מכל עם". ומדוע לא נלמוד מאת המתוקנים שבסופריהם כטורגעניעוו ועדקמאנן־שאטריאן, אשר התאמצו לפאר ולרומם את ארחות חיי ההמון, למען הרימו מעפר שפלותו בעיני עצמו ולנטוע בלבו רגש כבוד עצמו וגם לבל יוסיפו עוד בני מרום העם לבזות צלמו ולבל תקלנה בכבודו השדרות העליונות השוררות בארץ. ואם אתה מאהבת אמת נפרזה תבעט במנמה (טענרעניץ) כזאת ואינך הפץ מפני הכונה האמורה לרומם כבוד עמנו יותר מרי, עכ"פ אין לך כל סבה ותואנה להשפיל ערכו על לא דבר מבלי כל יסוד נאמן.

ועתה נשובה אל „אמתתך" השנית ונשים אליה לבנו. הלא כה דבריך: „והרגש הזה (רצונך לאמר: שהוא בין הנחשלים וכו' וקצר כח הוא להתחרות בדעת ובכשרון המעשה עם העמים וכו') הוא אשר עורר את צפעוני הספק בקרבו אם עודנו חי ואם חיה יחיה, ועל כן ימשש את דופקו לרגעים וכו' כמו יחפץ להוכח כי עוד רוח חיים בקרבו". על זאת העירותי ושאלתי את פיך: מה ראית על ככה לבוא לידי החלטה איומה כזאת? ראשית בל, כאשר ראינו למעלה, עמנו איננו בין הנחשלים ולא יוכל להרגיש, שקצר כח הוא להתחרות בדעת ובכשרון המעשה עם העמים וכו', ואולם גם לדידך אין לו כל סבה להטיל ספק בחייו, ולו גם היה כדבריך „שעמנו הנהו בין הנחשלים וירגיש, כי קצר כח הוא להתחרות בדעת

ובכשרון המעשה וכו'" הכי בגלל הדבר הזה יבוא מרך בלבו „ויתעורר בקרבו צפעוני הספק אם עודנו חי ואם חיה יחיה"? אם כן אפוא היה לו להסתפק בחייו גם לפני אלפים בשנים בשבתו עוד על אדמתו, או אחרי כן בהיותו בגלות בבל, כי אז לא בדעת סתם ובכשרון המעשה היה בחו גדול, כי אם בדעת ה' ובדבקותו בו ובתורתו, אשר עליהם חרף למות נפשו, ובדבר הזה הלא איננו גם עתה בין הנחשלים ומצבו איתן לעומת מצב הדתי והמוסרי של שבניו סביביו, באשר יעידו ויניחו על זאת עדים כנים ונאמנים כהכמי המאראל־סטאשיסטיק בוואפעאום, לענוא, אֶשטינגען, פולדא, נייאמן ודומיהם. ובלעדי כל זאת אמתתך הזאת בעצמה, היינו: שעמנו משיל ספק בחייו, היא נגד המציאות. הלא עינינו רואות שעמנו מלא רוח חיים חדשים ושואף בכל עוז לחיות לפי משאלות הזמן ההוה ולוחם כנבור עריץ מלחמת הקיום וכל שאיפות הזמן ומגמותיו פועמות בקרבו ברב כח, ואין לך דבר או ענין בהוה, אשר לא ישתתף בו. רבבות צאצאיו ידפקו על דלתי בתי ספר ובתי מדרש ובלי הרף יתאמצו ללכת קדימה בצעדי ענק. ואחרי כל זאת תאמר שעמנו ימשש את דופקו לרגעים, יתנועע ויתנודד במו יחפץ להוכח כי עוד רוח חיים בקרבו? ועל שאלתי איה ראית כזאת תשיבני: „בספרו של קהוט", ויען מה? יען כי שם מצאת שאיזה מחכמינו ובעלי כשרון אשר בקרבנו בורחים מאתנו ולפי ראות עיניך „יען אשר חדלו להאמין בי העם הזה חי ו„עוד חיה יחיה". שֶאני אם אמר לך ששעית בשקול דעתך זאת. יוכל היות שבין הבורחים מאחינו נמצאים גם כאלה, שחדלו להאמין כי העם הזה חי ועוד חיה יחיה. קטני אמנה אם מעט ואם הרבה היו בכל עת ובכל זמן בקרב עמנו. אבן רובא דרובא יעזבו את דגל עמנו לא מאשר לא יאמינו בחייו, כי להם אחת היא, אם חיה יחיה או ינוע וימות, כי המה דואגים רק לנפשם ואינם חפצים לשאת ולסבול בל מאומה בעד דת אבותיהם, אשר או שלא ה י ת ה דתם הם מעולם, כי לא נתחנכו על ברכי הדת כלל, או שכבר ח ד ל ה להיות דתם, כי הם בנים לא אמון גם כמקצת חכמי זמננו אשר בכל עם ועם. ואחרי אשר הדת נשתה מלבם, מה להם ולישראל, אשר יסבלו בגללו? הלאומיות? השרם תדע שבאפם דתנו אין תקומה ללאומיותנו. כי בעמנו הדת והלאומיות עולות בקנה אחד, תתלכדנה ולא תתפרדנה, אפס שהדת קודמת להלאומיות בזמן, ר"ל שהלאומיות העברית לעולם לא תכה שרש בלבות בנינו, אם לא תקדמנו דתנו, או יותר נכון החנוך הדתי, אשר יפיח בקרבנו את זיקי אהבת עמנו ויטע בלבנו את הרגש הלאומי וינדלהו ויחזקהו ויפתחהו. ואם דתנו זרה לרוח איזה מחכמינו ומעולם לא השפיעה כלל או לא השפיעה כל צרכה על הנוכח והתפתחותם, מאין יבוא להם רגש הלאומיות? ובבר לפני אלף שנה החליט רב סעדיה נאון: „אומתנו איננה אומה כ"א בתורותיה". ולשוא תדמה „שלפני המשים שנה היינו כלנו לאומיים". לא, ידידי, אז היינו בלנו יהודים דתיים אמתים וע"כ ממילא גם לאומיים נאמנים. הלא בהשלך אז איש מאתנו את דתנו אחרי גוו חדלו לחשוב אותו ליהודי והתרחקו ממנו כמשחוי קשת לו גם הבטיח בישר לבב שלא ימנע לעולם מאהוב את עמו ונשאר יהודי לאומי. כי אבותינו ידעו מראש כי שוגה הוא, כי לאומיות יהודית אשר לא תוסד על הדת סופה בטלה, ובהתרחק הוא מדתנו בע"ב הרחיק את צאצאיו אחריו גם מאומתנו, ואם הוא בעצמו עוד יוסיף לאהוב את עמו כמקדם והנהו יהודי לאומי, רק יען אשר לא פסקה פעולת תנוכו הדתי מלפעול עליו שלא מדעתו גם

אחרי אשר פנה לה ערף, אבל על בניו לעולם לא תוכל להאצל השפעת דתנו, או אך בדרך מקרה ורק לפעמים רחוקות. ובדבר הזה שונים אנחנו מכל יתר העמים, יען כי בהיותנו מפוזרים ומפרדים בכל ארצות תבל ונתונים בצרה ובשפלות ומשוללים כל התנאים הנחוצים לקיום הלאומיות ולהתפתחותה, היינו: ממשלה לאומית, שפה חיה לאומית ואדמת אבותינו מימי קדם, ואנוסים אנחנו ברצוננו ושלא ברצוננו לחיות ולהשתלם על פי חקים, מנהגים ותנאים השורדים בארצות גליותינו, שנבראו ברוח עמים זרים לנו ולרוחנו על פי תכונתם—ע"י זאת בהכרח תמעט מיום אל יום דמות דיוקנא של לאומיותנו ומבלי משים יחלשו וירופפו כחותיה עד כי בימי שנים שלשה דורות תתם לנוע ולא תשאיר שום שארית אחריה. בעמנו הדת היא המתוקת והמעמדת את הלאומיות ובלעדיה חייה אינם חיים ולא תוכל לעמוד ולהתקים לארך ימים.

והנה הרבה מחכמינו ומבעלי כשרון מאחינו אשר במערב לא נתנדלו ולא נתחנכו בילדותם ע"פ דתנו או נטשו ועזבו אותה עוד בשנות עלומיהם וע"י זאת הם משוללים האפשרות שיתפתח בלבם הרגש הלאומי המיוחד לעמנו, ומה ימריצם לסבול בעד עמם אפילו כל שהוא? ומה כחם כי ייחלו אל גאולת ארץ אבותינו? דתנו ולאומיותנו יחד מהם והלאה ומה להם ולהיהדות? על פי הרוב אינם מאמינים בכל אידיאלים נאצלים, ורק לחיות חיים דשנים מלאים כל טוב הארץ יחמדו, אך זאת כל מאויי לבם ואינם חפצים לותר גם על כל הנאה קטנה וגם על כבוד מדומה גם בשביל דעה היותר נשגבה. ובאמת נחוץ לאיש להיות כביר כח מוסרי ואמיץ לב בנבורי הרוח, אם אין לו כל חלק ונהלה בדתנו ומשולל גם הרגש הלאומי להשאר בכל זאת נאמן לעמנו רק מפני רגש הכבוד הנאצל, האוסר עליו לנום משדה המערכה ולעזוב את אחיו בני עמו בצר להם.

ואם תאמר, אם כן אפוא אנה אנחנו באים? מה תהי אחריתנו? מדוע נשלה נפשנו בשוא ונעצם את עינינו לבלתי ראות שרוח הדת הולך ורפה וחנוך בנינו ברוח דתנו ימעט משנה אל שנה, ולכן בהכרח מספר חכמינו הבורחים יגדל ויפרץ, ואיך לא יתעורר בקרבנו צפעוני הספק אם חיה נחיה, ואיך לא נבוא לידי יאוש?

לא, יקירי, חלילה לנו לבוא לידי יאוש או גם להטיל ספק בקיומנו. ברפיון כח הדת איננו עולים על כל העמים, אשר בתוכם כשל כח הדת ועמודי האמונה רופפו הרבה יותר מאשר בתוכנו לרגלי מסבות שונות, אשר לא פה המקום לפרטן, מכת מדינה היא אשר אחזה גם באחדים ואולי גם ברבים מבני עמנו. אפס כל האומר, ימי הדת ספורים ועתידה היא שתשתכח מלבות בני אדם, אינו אלא טועה. הדת נטועה עמק עמק בנפש מין האנושי ואין כל הרוחות מזיזין אותה ממקומה, כי עצם מעצמות האדם הנה וחלק מרוחו, ואין מין האנושי יכול לעמוד ולהתקיים אף רגע אחד, אם רוח האמונה יעזבהו. רפיון כח האמונה באיזה מפלגות העם וביחוד בשדרות העליונות של חברת האדם וחסרון הדת אצל אנשים פרטים לא יביאו סכנה לעולם, כי מחלה עוברת היא ולא תאריך ימים על הארץ, וע"כ משאתה לא נפחד אם נראה כי גם בתוך בני עמנו פשתה המחלה הזאת ורבים הללים הפילה, הלא בני אדם אנחנו ככל עמי הארץ ובתוכם אנחנו יושבים, ואי אפשר שהמחלות השולטות בכל העולם לפי שעה לא תדבקנה גם בנו לרעה, אבל להוציא מזה, כי יען שנגעה המחלה הזאת גם בנו — מות נמות, בעוד אשר האומות, אשר בתוכן תפרץ פרץ על

פני פרץ, חיות וקימות, זה איננו כ"א פרי היאוש וקצר הראות או עורון היסטורי. בוא נא אלינו בערי גבול מושב היהודים וסור נא אל בתי המדרשות ובתי הכנסיות הרבים בכל קהלות ישראל ותוכח, כי עוד לא נשמו מאין בא וכי עוד מלאים המה מפה לפה בשבתות ויו"ט, סור נא אלינו ותמצא תנחומים לנפשך בראותך בחורי חמד למאות יושבים והוגים בישיבות של תורה ועוסקים בנפ"ת כמלפנים והמונים המונים מכל מפלגות העם ינהרו מדי יום ביומו לבתי כנסיות לא לבד להתפלל בצבור אבל גם לשמוע בלמודים איש איש בפי ערך השגתו ורבים עוד בתוכנו המדקדקים במצות כמקדם, ואז תראה ותוכח כי עמנו חי הוא כמלפנים וככתו אז, לפני מאות בשנים, כחו אתו עתה למרות הפאזיטיוויזמום והסאציאליזמום, המתאמצים להשחית כל חלקה טובה בנו. אמנם אין לכחד כי בערי מסחר הגדולות, אשר שם רוח הזמן הנוכחי שורר בחזקה, נחמעט בשנים האחרונות מספר האנשים המקדישים עתותיהם ללמוד תורה ולעומתם ירב מספר האנשים המזלזלים במצות, שם גם מתעים יקומו, להוליך שולל את בני דלת הארץ ולהעבירם מרתם, אבל ת"ל לעומתם קמו טובי הציונים וביחוד "המזרחים", אשר יאצילו מרוחם הנאמן לעמנו ודתנו על המון עמנו ויפיחו בלבם אהבה טהורה לכל קדשי ישראל ולאידיאליו ועושים ביניהם נפשות לעמנו למרבה וגם ישיבו תועים לחיק אומתם. וחנוך ברוח דתנו על פי חקי הפדגוגיא מרחיב מיום ליום את גבולו בתוכנו ומרבה להיטיב ולהשביח חנוך דורות יולדו ויפיצו דעת שפתנו, ספר־תנו וברכי ימי עמנו. או שא נא עיניך ימה וראה בתי ספר ללקח הדתי הרבים מאין ספורות, ובתי מדרש למורים ולרבנים המסודרים ברוח היהדות הצ־ופה וברוח המדע השוורר בימינו, שנוסדו בגרמניא, אוסטריא ואונגריא, צרפת ואיטליא, אנגליא ואמריקא בעשרות שנים האחרונות, וספר נא מספר התלמידים המתרבים מיום ליום, אשר ישמעו בלמודי תורתנו ברוח מדע וברוח בקרת; שים נא עינך ולבך אל בתי הכנסיות, אשר יבנו אחינו כמו רמים וישכללו אותם בכל פאר והדר בכל שנה ושנה ואל החברות השונות לתורה ולתעודה ולכל מעשי הצדקה בישראל, התבונן נא בעין פקוחה על האמצעים הרבים והתחבלות השונות, אשר יבראו להם להזק כל ברק במקדש הדת, וכל אלה גם בארצות המערב, שים נא אל לבך את המוסדות הגדולים וההדשים אשר יצאו לפעולת אדם בימינו ואשר מטרתם הראשית לקבץ פזורינו בכל ארצות תבל, לקרב את לבותיהם ולאחדם וכל זאת ביהוד בשם דתנו, תחת אשר זה מאות בשנים "אחדות ישראל" לא היתה במציאות, ורק למשל ולשנינה היתה רק בפיות צוררינו ומגדינו, שים נא כל זאת אל לבך, אז תראה ותוכח, כי רוח דתנו החליף כח ויתאמץ. ואחרי אשר דתנו תוסיף להשפיע על מרבית עמנו במדה מרובה, לא נפחד למראה מניסת אחדים או גם הרבה מחכמינו וביחוד אחרי אשר ת"ל לא אלמן ישראל גם בימינו מחכמים גדולים אשר יעמדו על נבעת הזמן כמו א. פראנק, שטיינטהאל, לאצארוס, הערמאנן קאהן, באנינסקי, איזראעל, סענאטאר, בענעדיק וכדומה להם, אשר לבם רד עם דתנו ועם קדשי עמנו נאמן, וכספרו של קהוט, אשר בו לפי דבריך מצאת את "מחלת הפקפוק שאהזה את עמנו ואשר העירה בקרבו לא לבד את צפעוני הספק כי אם גם צפעוני היאוש", בספרו של קהוט זה תמצא לא מעטים מגדולי החכמים ובעלי הכשרון, אשר הנם תפארת לעמנו ולכבוד להזמן אשר חיו בו ואשר היו או הנם יהודים אמתים לכל דבר. אולם אתה תתאונן ותזעק מר "שעצי התמר שלנו יצמחו לא

בברם בתוך, כ"א על הגבול, ליד הנהר; ובנשוב הרוח בצמרת העץ וישיר פרותיו ממנו, אז יפלו הלאה מגבול הכרם והיו למאכל לכל עובר אורח". לא אכחד ממך כי לא אבין לשכל משלך זה. החכמות והמדעים על פי תכונתם ותעודתם הפקר הם וכל המחזיק בהם זכה. הלא אתה בעצמך לפני שורות אחדות התאוננת לאמר: „גם המעט אשר יש לנו בדעת ובשרון המעשה הלא מעמי אירופא רכשנו זאת לנו, משלנו אין לנו כל מאומה". ומדוע לפתע פתאם רוח אחרת היתה אתך ותתאונן כי „פרות עצי התמר שלנו היו למאכל לכל עובר אורח ועיני אדוני הכרם רואות וכלות". האם צרו עיני הנרמנים או הבריטים או הצרפתים בהעמים אשר יהנו מפרי תבואתם? ואם במשלך היתה כונתך לאמר שחכמינו ההונים בהכמות ומדעים לא יתעסקו בחכמת ישראל ועל זאת תצטער ותהגה נכאים—גם בזאת לא צדקת, גם חכמי העמים לא יתעסקו כלם רק בדברי ימי עמם ובתורת דתם, בספרותם ושפתם, ב"א איש איש מהם יתעסק במקצוע אשר הוא נוטה אליו על פי כשרונותיו ותכונת רוחו, ואיך נדרוש מחכמי עמנו שיתעסקו כלם רק בחכמת ישראל ורק בחקיריתיה ישימו כל מעינם. אפס גם במקצוע הזה פעלו ועשו חכמי עמנו במאת שנה האחרונה הרבה יותר מאשר פעלו הרבה דורות שקדמו להם, כי בה עלתה חכמת ישראל כפרחת ותשגשג ותהי למדע במלוא מובן המלה. אין כל ספק שאין לנו להסתפק בזה כלל וכלל ושעלינו ועל בנינו להתאמץ להתרומם מעלה מעלה וללכת קדימה בכל עז, כי אין קץ לדרך ההשלמה ואין סוף להתפתחות הלאומית והכללית, אבל על כל פנים אין לנו כל סבה שתעורר בקרבנו צפעוני הספק ומה גם צפעוני היאוש. יאוש כזה נקרא בצדק „יאוש שלא מדעת", ר"ל יאוש מחסרון דעת את ערך עמנו המוסרי ורכושו הרוחני. ואך הפרוזה יתרה והנזמה מאין במוה היא באמרך: „זרה הלאה „משכילים" כאלה (רצונך לאמר: משכילים הבורחים מאתנו) מחה אותם מספרך, מה יותר? מתי מספר משכילים עברים ועם עני ודל..." לא, ידידי, יותרו אתנו חכמים רבים וגדולים ובעלי כשרון נשגב העומדים לנגד, הנאמנים להיהדות ונתונים לעמנו בכל לבם ובכל נפשם וביחוד יותר לנו עם דבק בדתו ותורתו עד מסירת נפש, עם אשר בטהרת מדותיו, בכחותיו הרוחנים, בלבו הטוב, במוגן הרך, בתכונות נפשו ובצדקת פזרונו הנהו גם עתה, אחרי רדתו פלאים לרגלי מצבו הנורא, מופת לרבים. עמנו היה תמיד גדול מחכמיו ונבוניו היותר נדולים כאשר יאמר החבר: „כי לא היתה מעלתם (של ישראל) בעבור משה, אבל מעלת משה היתה בעבורם" (כוזרי ב' נ"ו) וכדאיתא במכלתא (שמות י"ב, א') „לא עם משה בלבד היה מדבר בזכות ישראל אלא עם הנביאים כלם לא דבר אלא בזכות ישראל". ואם גם יגוסו ממנו בעתות שונות משכילים ומלומדים לעשרות וגם למאות, עמנו יעמוד בתקפו ולא ימוט לנצח. כהנה וכהנה תאכל הרב מלחמת הקיום, עמנו כבר הסבן הסכין בכמו אלה וממנוסת נמוגי לב וקטני אמנה, לו גם בין חכמים ובעלי כשרון יָמָנו, לא ירך לבו ולא יפול עליו. הבי קראו שמו „שארית ישראל", יען שבכל דור ודור ישנם בקרבו אם מעט ואם הרבה אשר יסונו אחור ויעזבוהו, אבל עמנו יוסיף לחיות ולהתקיים להתפתח ולהשתלם בלי לאות ובלי קץ.

ידידי, לו היית אחד מן הסופרים הקטנים או הבינונים, אשר לא יצטיינו לא בדעה ולא בכשרון, וכל דבריהם מאפע, בן לילה היו ולמחרתו יאבדו ויתעלמו מעיני הקהל, כי עתה החרשתי ועברתי עליהם בשתיקה. המעט דברי בלע חרוף

ונדוף המעוללים בעפר קרננו ושופכים בוז על כבודנו, תביא לנו ספרותנו החדשה יום יום, וכלום אפשר לשים לב אליהם? אבל אתה לא כן אתה עמך, גדול כבודך מאד בעיני כל קהל קורא עברית ולא לחנם, כי ה' חנגך בלשון למודים וכטוב טעם ודעת למרבה. עמך מחויבים אנחנו לדקדק, כי דבריך יבואו כמים בקרב הקורא ויעשו רושם עז ודעותיך תהיינה מופת לרבים וישימו אותן על נס, ואם אתה תשנה לא אתך לבד תלין משונתך, כ"א תוליך שולל למרות רצונך הרבה ממעריצך הרבים. אי לזאת אם גם אנכי ממעריצי כשרונך הנפלא הנני וכבד אכבדך מאד, אמרתי: אצא הפעם לנגדך ואוכיחך על פניך נגד קהל הקוראים, ואם שניתי אני, אתך הסליחה, אבל ת"ל גם עט סופר מהיר ומ"ע לפקודתך. פ. ג ע"ץ.

שפת ציון.

על דבר השמות המרכבים.

פשוטות הן הברות הילד בהחלו לבטא בשפתיו, אך לאט לאט תסכין לשונו להוציא גם הברות מרכבות. פשוטים הם רעיונות הנער מעת יחל קרוא אבי ואמי עד התפתח שכלו. בינתו לא תעצר כח להקיף שני רעיונות למען הוציא תולדה משתי הקדמות, כי הרכבת הרעיונות למחשבה שלמה היא מעשה התבונה, והתבונה הלא תבא בבן האדם אחרי קנות מדע ואסוף נסיונות.

כמשפט המבטא והמחשבה ליחידי כן היה משפט הדבור לבני תבל כלם: בהיות האדם במצב הילדות היו מושגיו פשוטים, כי בהביא אליו האלהים את כל מעשי השבע ויצוריו בקומתם ובצביונם למען יקרא להם שמות, לא ידע עוד האדם־הילד שיש סבות והכנות והרכבות קודמות והן יסודות לענינים אשר יראו עיניו, ויתבונן על כל עצם ועל כל חזיון כאלו היו הם ההתחלות, וגם הדברים הגדולים והמפליאים בארץ היו רק מושגים פשוטים בעיניו והניח עליהם שמות לפי תבונתו אז כמצבו הקדמוני, ושמות כאלה הניח על הפעלות הדרושות לו באשר הוא יציר חי ונם באשר הוא אדם.

אך כי גדלו בני אדם ובאו בימים ואספו נסיונות וחכמה והשתמשו בחבור נסיונותיהם ובהרכבת חקי החכמה והטבע עד כי נמצאו להם בחריצות ידיהם ובשכל לבבם דברים לא ידעום מלפנים ומושגים חדשים נגלו להם אשר לא התבוננו עד העת ההיא בכל הסביב להם, וגם בקרב נפשם פנימה הכירו תכונות נסתרות, או במדה ההיא שנתרחב חוג מבטם והתפששה תבונתם עד להכיר סבות כל דבר והתחלותיו, בה במדה נדלה החקירה העיונית, שעל פיה נבנו שמות המושגים החדשים. על רבים משמות כאלה תצדק חקירת חכמי לשוננו הגדולים כר' שלמה פפנהם, שלפי דבריו, שם בן ג אותיות יש אשר הוא מרכב מן שרשים, שיש לכאו"א מהם מושג נבדל. והנה אין כונתי בזה לצאת בעקבות חוקרי לשוננו ההם ולדרוש על טעמי המלים ולהוכיח מה

הם יסודי השרשים שמהם נבנו, כי לו גם יהי אשר מיסודות הרכבו בתחלה, הנה רק עין החוקר תבחנם והוא יתחקה על שרשיהם. אבל אני חפצי ללקט את השמות הנמצאים בשפתנו, אשר כל מבין עברית יראה כי מרכבים הם ממלות שלמות בנות שתי אותיות ויותר. התועלת היוצאת מדרישה כזאת הנני לבאר: לבנות שמות ומושגים חדשים בתבנית השמות המרכבים הישנים.

הנה אמרתי, כי הרכבת הרעיונות למחשבה שלמה היא מעשה התבונה, ועינינו רואות כי מדי בוא החכמים לחקר דעות למודיות לא שערון הדורות הראשונים ומדי רבות ההמצאות החדשות בחכמה ובכשרון המעשה, שכלן הן רק הרכבות חדשות מחקי החכמה ויסודות השבע שהיו נודעים מכבר, מני אז נולדו שמות על המושגים החדשים והשמות המלאכותים ההם גם הם מרכבים. רב השמות האלה שהונחו על המושגים החדשים נבחרו מלשונות עתיקות, שהן אמות הלשונות המתהלכות היום באירפה. ועל כן משתפים השמות לכל השפות ההן. אך לקחת את השמות הנזכרים בתבניתם ובצלמם אל שפתנו, זה דבר לא יתכן, יען כי שפתנו נבדלה מן השפות העתיקות ההן, אין לה דבר עמהן, כי עתיקה היא מהן וזר מבטאן לרוחה, ולוא גם נקח מלות עבריות, רק שנשתדל לבחור מלות שצלצל קול הברתן יהי דומה לאותן הלועזיות, למשל, נקרא לְטֶלֶגְרַף: דלונ־רב וכדומה, גם אז אך שפת עלגים נברא לנו, יען כי הוראת המלה העברית לא תסבל כַּוָּנַת המושג *). אולם עלינו להעתיקם ולתרגמם באופן הנאות ללשוננו ובדרך המיוחד לה לחבור מושגים כמו אלה מושגי ההרכבה. ואמנם היה לנו לבחור בדרך הרגילה מאד בלשוננו, היא דרך הסמיכות, אבל לא תמיד נוכל להשתמש בה בתרגום השמות המרכבים, יען כי מלבד אשר רק שם אל שם יסמך ולא פעל, שם או מלה זה אל זה, הנה גם בשני שמות טוב החבור למלה אחת (ההרכבה) מן הסמיכות מכמה טעמים: א) הסמיכות היא צרוף שתי מלות למושג אחר וזה קשה בכלל בכל מקום, ובפרט במושגי דברים הרגילים מאד בשמוש בני אדם ונזכרים בפיהם תמיד. ב) דין ה' הידיעה להתחבר עם הסומך וזה יסיר הכונה מן הנסמך שהוא העקר. ג) לפעמים אין הכרע בעצם המובן של הסמיכות שיסבל יותר מהוראה אחת. באמרנו: דרך אמת; דרך רָשע; דרך זמה יובן בזה: דרך אמתית ונם דרך (אופן) של האמת; דרך רעה וגם אופן של הרשע; דרך מזמה וגם אופן של הזמה. ·אהבת בנים· ·אהבת נשים· אין הכרע בזה אם הבנים והנשים אוהבים או נאהבים (ראה תלי"ע § רצד).

לא כן המלה המחברת, שהיא מלה אחת, נראית כמונחה ביסודה רק על מושג אחד וענין אחד שאין עמו פניה לצדדים: למשל המלה צַלְמָוֶת מחברת משתים וזה הוראה ידועה אחת, ואלו היה כתוב צֶל מות לא היינו יודעים את עצם המובן של הכותב, אם רצונו לאמר: שיש צל למות, המצטַיֵּר בדברי המליצים כעצם חי אכזרי בלי שבע, או רצונו שיש צל השוך ודממה במות במקום שמם, ומה גם לוא הוספנו

*) אבל במקום שתסכול כונת המושג, שם טוב לבחור בדרך זו בהעתקת שם לעז, למשל: מאסאזש מן הפעל "massager", שפתרונו מַגֵּד. עָסִיס ותרגם: מַעֲסֵס [1]) (שם לרפואת תעלה שבה מחככין בשר החולה.

[1]) ולדעתנו אין לנו צורך בצורה חדשה למין רפואה, אחרי שיש לנו מלה מתוקנת לה, והיא "משמש", שפעלה "משמוש" (שבת קמ"ז.) ובמדרגה גדולה תקרא דרך רפואה זו בפ' הרמכ"ם על פי המקור ההוא "עמול" (רמכ"ם. שבת כ"א, כ"ה). העורך.

אל הנסמך (כדין) את ה' הידיעה ואמרנו "צל המות", אז בלי ספק היינו מבינים בזה צלו של המות. אחרי הקדימנו את דבריו אלה, נפן נא אל תכלית מאמרנו ונתבונן על מרכבי שמות העצם הפרטי והכללי והמלות.—

שמות העצם הפרטי.

§ א. יש שמות שחלק אחד מההרכבה רגיל מאד להתחבר לראש או לסוף בהבנות שע"פ והם הרכבת שם משמות הק' בראש או בסוף השם. כ"ב המלות: אב, אח, עם ואלה נמצאים במדה נפרצה מאד. גם המלות שם, רם, איש, אהל, אי, בן, בעל, בשת, בל, מלך, צור יתחברו למלות אחרות לעשות שע"פ.

§ ב. ויש שמות שחלקי הרכבותם ממלות בלתי רגילות להתחבר: בעז, בְּרִיָּה, גִּלְבַּע, גלגל, גלעד, ניחזי, נמזו, דרדע, זרבבל, חצרמות, חרקל, חררך, חרומף, חמוטל, הרחם, חרנפר, חשבו, חֲשַׁבְדָּנָה, ישבקשה, לחמם, מטרד, מתושלח, מכנדבי, עדנה, עזגד, עזבוק, עזמות, עזריקם, פיכל, פשחור, צללפוני, צלמנע, צלפחד, צלצח, אבדן (אבא דן, יודן), בר המדודי (חם־דודי) (יומא פ"ז).

שמות העצם הכללי והמלות.

§ ג. אֱיֵהוּ (איזהי, איזוהם, ל) איזוהן *) איפה הַלָּזֶה, מדוע (מה דֵּע ראב"ע בפ' יתרו) מַלָּכָם, מָהֵם, מָהוּ, אשכל, אשפר, חשמל, חלכאים, בליעל, חריונים, צפרדע, פלגש, פתיגיל, צלמות, תלפיות, אפילו, כיצד (כְּאֵי צד) לפיכך, מנין (מִן אַיִן), אמיכל בורדם (נדרים מא) בלך (קצור מן לך לך, רגיל בלשון הברייתות) יודקרת (קדושין ט"ז) יינמילין (תרומות י"א) שקערור (לפי ת"כ מן שקע, ראה).

ה ע ר ה. לא למותר לשים בזה גם מן הנמצא בש"ס בלשון ארמית:

אב וייני (זייני פ' מינין), אידך, אכתי (אך תו), אלמא (לפעמים בהוראת אלא מאי), איכא, ליכא, לית, אלתר (אל אתר) אשתקד (שתא קדמיתא) האידנא (הא עידנא) השתא ולדקן, עבדקן (סנהדרין). אחב (אחי אב): אחבוהי.

אפני ההרכבה.

§ ד. אב, אח (כמו בסמ' שלהם אֲבִי אֲחֵי) אל, עם, שם, מלך, צור יקבלו אות ו"ד בקציהם בהרכבתם לראש השם ונמצאים גם בלי הוספת ו"ד (מלבד מַלְכִּי־צֶדֶק), ויש לשער כי הוא"ו של "יהו" בראש שע"פ הוא הוספה לס' הסמיכות (להלן § ח).

ה ע ר ה. אל במלות אלתולד, אלסר אינו ח' מהרכבה ומשפטו במו אל בערבית, שהוא כה' הידיעה.

§ ה. איש: אישהוד, אישבשת, לפעמים תפל היו"ד להקל. אשבעל, ג) אשבל, אשפל (שע"פ ובלשון הז"ל אשכל שם לאיש שכל הכמה בו), אהלי: אהליאב־בה־במה. בעל: ב) בַּעַל ידע, ובסוף: אתבעל.

§ ו. אב: בבא מלה זו בסוף ההרכבה יחסר האל"ף לפעמים: אחאב־אָחָב (הא יקבל סגל ת' פתח כדין לפני ח קמוצה ש"ש בה גנינה), יָשַׁבְאָב — יָשַׁבָב. כלאב־בלב (יובב־יוב־אב) אחב בש"ס שע"כ § ג בהערה.

*) זו—כזו רומז, מלה פתמית ושוה לכל הגופים.

§ ז. גַל: בחבורו לראש המלה תשתנה נקדתו: גַלבע, גלעד, גַמוּז (עם־זו) ו) וזה בדוגמת בֶן־נון, בֶן הכות וכן בְּרזית במקום בַּר־. צַל: צַלַלפוני, צַלמנע, צַרפַחד, צלצח, אך עפ"י רוב בפתח: בצַלאל, צַלמות כ"כ מן תל — תלפיות. בֶן בראש ישתנה: בֶנימין, בְּניהו, ולא בסוף.

§ ח. מתושלח: וא"ו לח' הסמיכות (והוראתו מת־שלח ר"ל חרב ובן מתושאל, חמוטל, זרבבל (רנש ת' נח) הוספת וא"ו לס' הסמי' נמצא בשע"ב: בנו צפור, חיתו שדי.

§ ט. חרומף: חרום־אף (§ ו) חשבו, ברמות זה: חשמל. לחמם, מטרד (כ"א מרבב מכ' שמות דומים כמעט זל"ז בהוראותיהם) מַכנַדבי (חך נדיב) כל: אשכל פיכל אמרכל, ונמצא גם בראש בשנוי נקודה: כְּלָאב.

§ י. בחלקי ההרכבה. תהי' גם מלה או פעל אם בדרך ההחלטה אם בד' הצווי.

§ יא. כשתהיה ההרכבה מכ' שמות לא יהיה הבדל בזה מאשר בסמיכות בלתי מחברת (רק לפעמים מעט בשנוי נקודה או בחסרון אהו"י או ביתרון ו' י"): חריונים צלמות, ברזית חרומף. בכלן הנסמך לפני הסומך כרגיל בכל סמיכות. אך יש אשר יקדם הסומך ותשתנה תנועתו כאלו היה הוא נסמך: חַל־קָאים (נבאי חיל) פְּתי־גיל (גיל פת"ים) ונם כזאת נמצא בשע"כ: מתים אבל (יחזקאל בד) במק' אבל מתים, ולר"ק צפחת השמן (מלכים א) במ' שמן הצפחת.

ה ע ר ה. בהשתלשל מבטא השמות בעם מדור דור, נשתנו שמות רבים מצורתם הראשונה ע"י חלוף וחסרון אות: נאואל־אואל. אחירם, חירה. אדנירם, אדרם, הדרם. אֶחָין (דה"א ז יט) אָחָיה אחיו. אַחַרחַל (דה"א ד ח). אֲחַרַח (דה"א ח א) יתרעם־יתרן' עדנח־נא. אביעזר—איעזר. מתושלח, שותלח, שלחתלח. המדודי—חש־דודי. לך־לך, כלך, אמרכל, מרכל.

שמות חדשים בתבנית הישנים.

§ יב. למען עשות שמוח למושנים חדשים. עלינו למעט את השמוש בדרכי הסמיכות, אבל דרוש לנו להשתמש באפני החבור של ההרכבה, כי זוהי דרך יותר נוחה ופשוטה בדבור ב"א. והנני לתת בזה משלים אחדים:

§ יג. המלה "הַלָוָה" מרכבת מן הלאה־זה. הלאה פי' רחוק ונמצא "הנהלאה" ופי' המרחקה. ראינו כי הלַ־ בחבור הוא כמו הלאה בנפרד. ועתה השמות להמצאות החדשות הידועות, הנקראות בכל הלשונות: טעלעגראפה, טעלסקאפ, טעלעפאן נתרגמם באופן זה: טעלע־ פי' רחוק ויתרגם הלַ־ גראפה פי' כתב, סקאפ פי' השקף, שקוף, פאן פי' קול. ננסה נא לחברם ויצאו לנו שמות חדשים אלה: ט"ג יקרא הַלָכְתָך, טעלסקאפ—הַלְשָקוֹף. טעלעפאן — הַלָקוֹל. ז)

§ יד. נשתמש בחסרון אחר', כמו שנזכר (§ ו § ט) במקום שיהי' דרוש לנו, למשל: פַּהאטאנראפה פתרונו: חָרטאוֹר, נקרא למושג זה בחבור: חַרטוֹר ח).

ה ע ר ה. מעשה הפַּהאטאנראפהיו הוא מאור וצל, ע"כ לפעל שם זה נשתמש במלה צלם שנבנה מן צל, אלא שנשתמש בבנין הכבד: צַלַם ט), פַּהאטאנראפהירען הִצטַלֵם, פַּעל חוזר.

§ טו. המלה "מעטער" המחברת לכמה מלות לועזיות מרכבות; פתרונה: מָדָה, ממד. מערמאמעטער—ממד החם. פַּאנאמעטער—ממד הקל, פַּאטאמעטער—ממד האור. ננסה

נא לחברם ולמען הקל על המבטא נרשה לנו להשליך את מם השמוש שבראש ונאמר מַרְחַם, מַדְקוֹל, מַדוֹר (§ יד). המ' בארמעטער תַּתְרֻגַּם משקל האויר, יען לא יאמר בעברית "מדה" עכ הכבר ונאמר בחבור מִשְׁקָלַיִר (משקל-אויר).

§ טז. המלה מעטא בלע"ז פתרונה על, אחר, ואם חכמת הטבע נקראת טבע' (פהיזיק) תקרא נא חכמת מה שאחר הטבע (מעטאפהיזיק), עליטבעית או אחריטבעית, במלה א' ולא ד'.

§ יז. "קאללינראפהיע' נתרגם יָפִי כָּתָב ותוה"ש יפה-כתב, וכדמות שנמצא (יחזקאל לג) יפה-קול ונאמר שם "יפה' על דבר בלתי נראה, הלא כן נקרא גם אנחנו לחן שפתים "Eloquentia" יְפִי לָשׁון, ואם ירדש לנו נחבר כ"כ בכל מקום למ': יַפְיאַף יַפִּיאַף, ו יְפַתֶּף (לנקבה) יְפִיר, יְפִיה. וכמו זה בארמי נמצא: זלרקן עברקן.

§ יח. כמושנים הרגילים בשמוש ב"א שהם מסמיכות השם .בֵּית' אל שם אחר, טוב להשתמש בהם כדרך לשון ארמית הקרובה לערבית ונשליך התי"ו מן הנסמך ונחבר "בֵּי" אל התבה: בֵּיסָאָה (בית סאה) בֵּיכוּר, בֵּיבליעה, בֵּירואר, בֵּיכַסֵּא.

§ יט. המלה בְּלִיעַל מובנה בְּלִי יַעַל או (לפי חז"ל) בלי עֹל. באופן זה נאמר: בְּלִיחֵן, בליעדע. וכשנצרף את ה' הידיעה נאמר: האיש הבלירגש, האבן הבלינוע הזאת, רעבתן בלי שבע.

מלות: אשכל אמרכל נאמר: יַרְעַכְל. בזה ראוי להעיר שבחבור הפעלים בהרכבה תשמר עפ"י רוב תמונת פָּעַל: פָּרָהצור.

* * *

הרציתי דברי אלה לפני הקוראים ושמתי את תמונת ההרכבה לפני מלמדי שפתנו ומביניה החפצים בתחיָתה ובזקוקה ממבטאים לא לה המה. יראו נא כי דרך ההרכבה לא זר הוא ללשוננו, ויש לנו תמונות ישנות אשר תהיינה לעינים לסופרינו אבירי הלשון, לבנות כמתכנתם, ולא תצטרך שפתנו ביום שידבר בה לשפת בני עם נכר, לשאול מהן שמלות לכסות מערמיה והבגדים אשר תלביש היא את מושניה החדשים תמים לפי מדתם יהיו ודבקים עליהם והיתה לנו מלה אחת ומושג אחד. וחמלה ההיא לא תסכל יותר מהוראה אחת כראוי להיות, בדבור הפשוט הברור והמובן לשומעים, שירחיקו ממנו את תמונות המליצה ויבחרו בלשון קצרה ונקיה.

שמואל שבח קאנטאראוויץ.

הערות העורך.

א) שם לוֵי שואל Interrogativ pronomen הנמצא בכנוסו במלה אחת בלשוננו ליחיד זכר ולנקבה יחידה "איזהו, איזוהי הרי הוא תמצית שלש מלין בזכר בראוי לו לפי מינו: אי זה הוא" ובנקבה בראוי לה לפי מינה: "אי זו היא". ואם באנו לעשות שם לוֵי מבנם במלה אחת לדבים.זכרים, או לרבות נקבות, יש לנו להתבונן תחלה למוסרות שם־לוי־שואל זה, בפזורו "אי אֵלֶה הן", ואין יכולת בידנו בשום פנים לכנם שלש מלות אלה במלה

אחת. איזו הם איזוהן, שאינה לא משרשם, ולא ממספרם. כי זו בל' חכמים נקבה יחידה היא ובכלל הדבר לא נמצא כנום שם־לוי־שואל במקרא כל עקר לרבים ולרבות. אך במשנה נמצא בהשמטת מלת ,הם הן' ושתי מלת אי אלו התכנסו יחד למלת אלו ,באלו אמרו', לאמר ב„אי אלו' דברים אמרו חכמים כואת וכואת. אך מרפיון שתי ההכרות הראשונות אין להבחין במלה זו אם שם רומו הוא לרבים ולרבות ואין בו אלא מלת „אלו' כלבד, אם כנום הוא לשם לוי שואל הוא ויש בו שתי מלות ,אי אלו', על כן אין לנו דרך אחרת להשתמש לשם לוי שואל כי אם בשלש מלין ,אי אלה הם' „אי אלה הן'.

ב) על תוספת מלת בעל בראש השם או כסופו עיין הדברים הנכיחים של החכם ר' יצחק בר שמואל מנרבונא (רשי' דהי„א, ט', מ').

ג) שם עיר נמוז האמורה בדהי„ב כ„ח י„ח, לא הושתת מעקרו ממלות ,נם זו'. בלשון המשנה „נמוזות' (פסחי' נ„ה) הן: ,שקמין' (רשי' שם), וכן הוא נם בערבית ער היום, ומסתבר הדבר מאד כי „נמוז' אשר „כשפלה' (דהי„ב שם), נקראה על שם ה ש ק מ י ם אשר ב ש פ ל ה לרוב (מ„א י„כ„א). ורבותינו בחלקם שם עיר „נמוז' ל,נם זו' בדברם על החסיד נחום איש נמוז, לא אמרו אלא לדמיו בשם מקומו של חסיד זה, את מדת חסידותו הנשנבה.

ד) לוא היינו להוטים בכלל הדבר אחרי יצירת מלין חדשות מעקרן, כי עתה בחדנו בהברת „חש' תחת ,הלה' שבחר בה הסופר הנכבר לתוספת שלפניה, ולמלות מסמנות את הפעולה, היינו משתדלים תמיד לבחור רק בהברה אחת בעלת שתי אותיות והיינו אומרים לטלנרף (אשר כאמת אין הכרת טל.. מסמנת את המהירות כ„א את המרחק). לטלנרף: חשבו, לטלסקוף חשבט, לטיליפון ,חשקל', כי בל„ע יאמר „קל' למוליך את הקול לאמר: למדבר. ומלבד שבמלין מחודשות יש להשתדל בכל האפשר, לבלתי הרבות על ארבע אותיות, הנה יש לנו בנין אב לכל מלין אלה במלת ,חשבו' שבישעיה (ח' נ') אשר יצר הנביא ויפרשה בפיו ממש.

ה) תבנית זאת אפשר שהיא נמצאת בירושלמי (שביעית ז' א') במלת ,חלטורי' הנאמרת שם על האופה. כי קרוב הדבר שנקרא כן על חלטו את חליטותיו על האור לאמר על האש, כי אין הדעת נוטה לשום את הריש שבסוף המלה לסמן האומנות כמו גזבר מלצר בלדר, כי כל אלה מלות זרות הן נם בשרשן, משא„כ במלת חלטור ששרשה ,חלט' היא עברית נמורה. אך בכ„ז קרובה ומיודעת לנו הדבה יותר מלת ,בבואה' לפוטוגרפיה כאשר פרשנוה בהערה שיחות מני קדם 118, ואלמלא דמסתפינן היינו אומרים כי נוכל לשמש בשם ,בבי' (עודא ב', י„א) המיוחר לארם לפוטוגרף, לאמר לאומן העושה את הפוטוגראפיות, כי אוצר נדול לנו בשמות המיוחדים לנפשות ולמקומות, ויתרון להם כי שנורים הם על לשוננו ולבנו נם כהם.

ו) פעל זה נמצא נם בב„מ ס': ,לצלומי'.

ז) ,יפקד' לנקבה ,יפת אף' לא יוכל להאמר כי משנצטרפו שתי מלין, דינם שוה למלה אחת מעקרה. ומעולם לא מצאנו סמן המין כאמצע המלה.

ובכלל הדבר כשם שאנו מחבבים את דברי הסופר הנכבר, בכלליו אשר כלל בדרכי הרכבת השמות שבמקרא, וממחים אנחנו אותם לפני קהל דורשי לשוננו, כן אנו משבחים את כשרונו ואת חפצו להרחיב את נבול לשוננו. אך לעמת זה הננו להביע

את דעתנו, כי לא אמתת הכלל לבדה היא העקר בלשון, כי אם טעם הקהל. על כן הרבינו, אנחנו לעצמנו, לחיות את המלין אשר תשמישן היה מצוי כבר בפי אבותינו, ונמעט מאד ביצידת מלין מחודשות. אמת הדבר כי דרך ההרכבה מיוחדת היא ללשוננו. וכאשר יהפוך ה' שפה ברורה לעמו תרבינה ההרכבות מאליהן, בפי המדברים החיים. אך אנחנו, הסופרים אם נבא לפני הקהל במלות „מדחום מרקול" או אפילו במלות „חשבט חשקל", נהיה בעיניהם מן המתמיהים. על כן אין טוב לנו כ"א לשמש בדברים האלה בפוורן ובמלאן. ההרכבה הראויה תעשה אחרי כן מאליה בלשון החיה אשר בפי העם החי. והלשון החיה המרגשת באומל יותר מן המתה, לא יהנה טבעה להתכנן ולהצטמצם לצורך דקדוקי הדעות וחלוקיהן, כי אם בבנין מאמריה המתכן היטב, לא ביצירת מלין, ששם היא חוששת מעין מכאוב, בהשתנותה שנוי קל מעין עצם בריתה. ובמלה יחידה, ואף בתאמי־מלין, נהגו גם סופרי לשונות החיות והמתוקנות עד היום לסמוך גם על המבין. והדבר אשר התקשה הסופר הנכבד על „אהבת־בנים" אשר אין לעמוד על אמתת מלה מחאמת זו אם פרושה האהבה שהבנים אוהבים את האבות או האהבה שהבנים: אהבים לאמר שהאב אוהב אותם; דבר זה לא הוקשה מעולם בעיני סופרי כל הלשונית. ואם נעיין בורטרבוך של ובר, ללשון הנרמנים המדויקת מכל לשונות ארופה, את מלת „קינדליעבע" ומצא את פתרונה לאמר: „דיא ליעבע דער עלטערן צו דען קינדערן; די ליעבע דער קינדער צו דען עלטערן", ואם הם לא חששו אין גם לנו לחוש ולשום עבותים על לשוננו.

עוללות.

לדרך ההקטנה [1]).

מַלְמַל (קהל רב' ח', ח') : שוואטצען: דבר דברים קלים ורקים.
צַלְצַל (ב"ב ע"ה.) : איינע קליינע לויבע: סכה קטנה לצל (וע' משביר ערך צלצל ב').

זאב יעבץ.

---

[1]) על שטת ההקטנה ע' הארץ ח"ב וכל החוברות שיצאו אחריה לאור בירנו.

לצרוס.

בימי חג האביב הזה גוע ויאסף אל עמיו רבי משה לַצרוס בשנת השמנים לימי חייו, בעיר החמדה במֶרן בָּאפַּדנו, אשר קרא על שם אשתו, נְוֶה־רות. — לצרוס נולד בעיר פילעהנע במדינת פוזן אשר לפרוסיא, לאב עוסק בתורה ובמעשים טובים, ויגדלהו אביו לתלמוד תורה ויעשהו פעם בפעם לשליח לדברים שבצדקה, אשר הפליא לעשות בסתר, בדי לחנך אותו במצות, ויאמר ליחדו למסחר כאשר יגדל. אך לב הנער לא נטה אחרי עסקי החול ויבא, כמעט אחרי עבור שנות בחורותיו, אל הנמנזיון בברוינשוויג ומשם נכנם לבית מדרש המדעים לברלין, ויצא לו מהר שם גדול, ויקראוהו חכמי שרי בֶּרן בְּשׁוץ, ויהי שם לפרופיסור ממונה — אֶרדענטליבער פראָפֶּעסאָר — לתורת הנפש —פויכולוגיא—שש שנים ואחר כן קראתהו ממשלת פרוסיא להורות את תורת החכמה ההיא בבית מדרש המלחמה — קריעגס־אקאדעמיע, — וסוד חבמי הבירה נשאהו לפרופיסור מכוכד — האָנאַרער פראָפֶּעסאָר — בבית מדרשם והמלכות הכתירתהו בכתר שם יועץ־סוד־הממלכה — געהיימראטה. ה.

מערכת זכרונותיו אלה היא המסגרת החצונה לפרשת גדולתו וחכמתו. מן השטות הסותרות, שנולדו לששת קאנט, וששלטו בימי לַצרוס, החזיק חַכְמֵנו בשיטת הָרבַּרְט, המורה, כי לא העיון, הפנימי הבונה בנינים בכח עצמו הוא חכמת איש, כי אם הדעת החצונה המשתעברת אל הדברים כהוָיָתם, הבוחנת את כל החזיונות הנראים גם ברוח האדם מבית גם בעולם הכולל מחוץ, ומחזרת להכיר ולברר את אמתתם המוכרעת בדרך המתקבלת על הדעת הישרה — בענרייפליכקייט דער ערפאהרונג — ולצרוס, בהיות גם דעתו צלולה גם רוחו נדיבה ורוממה ולבו אוהב באהבה עזה את האדם בכללו ובפרטו, כַּוִן את כל דעתו אל נפש האדם, לדעת אותה בכל עמקי תעלומותיה ויצר מעלליה. עד מהרה הבין כי, בכל היות כל נפש כעין כלל מלא לעצמה, זקוקה היא לבנות מינה, לנפשות אחרות ורק בשוב כלל זה של נפש היחיד, להיות לפרט אחד בתוך כלל כל הנפשות, הרי זו מתעלה. הכרתו זאת של לצרוס היתה לאבן פנה לבנין הגדול אשר יסד הוא ויבמו המופלג בחכמה, חיים שַׁטַינתַל, לבנין תורת־נפש־העמים — פָאלקערפזיכאלאגיע — וכֵּון דעת הלשונות על פיה. טיב המדע הזה אשר יסדו שני אנשי המופת האלה, הוא פרשת דברי חקי עולם הנראים במין האדם בכללו, בְּהִתְּכֻנָם על פי תכונות העמים למחלקותם למשפחותם ואשר על פיהן יבדלו טבעי הלשונות, רוחות הדתות, ארחות המשפט, דרכי המוסר וטעמי היופי של כל אחת ואחת. המדע הזה אשר שם פנים חדשות לחקרי תולדות העמים, יקר היא גם לנו כאשר הוא יקר לכל העמים, באשר גם לנו חלק ד' כשרון ובינה כמוהם, אולם מצד אחד חשוב וחביב הוא עלינו ביותר כאשר יוצרו מעיד עליו כי מדע זה פרי רוח ישראל הוא.

לצרוס מספר לאמר:

"ראשית נצת תורת־נפש־העמים נצנצה ברוחי עוד משחר ילדותי: מעיר קטנה "אני במרינת פוזן על גבולות פרוסיא המערבית וברנרנבורג. שעה קלה מספקת לו לאדם "לבקר ככל שלשת המרינות ולחזור לביתו. וקרבת גבולי המקומות השונים בתבונות "יושביהם עוללה לנפשי הרכה עוד, עלילה בלתי סרה. יושבי עירי היו שלשת אלפים, "ושלש מנסיות להם השות כמעט במספר נפשותיהן. אלף קתולים מדברים פולנית, "אלף לותרנים מדברים גרמנית ובני ישראל אלף. שתי הלשונות השונות ושתי הכנסיות "הנוצריות הנבדלות אשה מרעותה והנבדלות עוד יותר מן הכנסת הישראלית, והמרות "וארחות החיים אשר גם בהן רחקו אנשי כל כנסיה מאנשי אחותה כרחוק דתותיהן, "נתנו לי ענין רב לענות ולהתענות בו ולהתקשות על שרש המַכְרֶלֶת הזאת. החקר הזה "לא סר עוד ממני. ובאשר העמקתי אחרי כן בתורת נפש העמים, מצאתי כי עיני כל "גוי היו רק לנפשו — גם העם היוני השלם והמתיקן עד מאד, קרא לבן עם אחר בַּרְבַּר— "רק חזון אחר, חזון אחרות מין האדם כולו לעתיד לבא. כאשר חזה ישראל, העמידני "על תורת נפש העמים וככל אשר רחבה ידי במדע ההוא כן חזקה יהדותי בקרבי וככל "אשר הרבתי להיות חוקר רוח העמים כן הוספתי להיות יהודי".

ודעתו זאת היתה סבוכה ומעורה בעיניו בשורש היהדות, עד כי תכן את רוחו לאמר: "אינני ישראלי וגם חוקר רוח העמים, אף אינני חוקר רוח העמים וגם ישראלי, כי אם חוקר אני את רוח העמים, יען כי ישראלי אני".

בכללה היתה לו ילדותו הרת עולם מלא ובבואו בימים פשפש ומצא תמיד בזכרונו, את שורש כל משפטו ומעשהו והליכותיו אשר החזיק בהן בהיותו לאיש. כחנה אשר הביאה את שמואל בנה הקטן אל עלי הכהן, הוליכה אמו הכשרה את לצרוס בהיותו בן תשע שנים, עירה פוזן ותביאהו לפני רבנו עקיבא איגר זצ"ל לברכו. על הראיון הזה כתב לצרוס "ברכת ר' עקיבא לא עלתה לי בתהו ואם נבדל אני משאר פרופיסורי "היהודים גם לזה הרושם האדיר, שעשה בי מיאה הגאון הזה".

"שמי חיי ישראל אשר נדל בם היו חרותים במעמקי לבו ובעתם נעורו וישובו להתנוסס בכל אורם ולהשיב אותו לבצרון ולחזקהו על כל הרוחות הנושבות בימי נעוריו אשר התחזקו להזיזו ממקומו. ימי היותו בברוינשוייג ובברלין ימי "תנברת הרפורמא היו, ומראותו אותה מגבה, כי פניה החצונים מזהירים הם, נשא אחריה, והרפורמים בהכירם את ערכו, שמו אותו ליושב "אש בסוד לייפציג ואוינסבורג. אך נטיתו אחריה היתה נטיה רפויה וקפויה וגם בהחשבו על עדתם הכריע בקיבו הצד האורתודוכסי שבו את הצד הרפורמי. וסופר ירא ושלם מקהל האורתודוכסים הגמורים בברלין, מחליט כי אם ואים אנחנו סמני תקון, ולפרקים גם כעין הרהור תשובה, בעדה הגדולה בברלין לא פרי מעשה ידי גינר ואויב, הם כי אם פרי רוח לצרוס ושטיינתל, אשר כמעט נרול היה העָצֵר אשר עצר בעדה מן העזר אשר עזר למאוייה. ומדי החל רוח ההעברה [1], לאמר להעביר את הנושנות, לבַעת את הרפורמים יתן עליהם בקולו: "אם להעביר תאמרו, העבירו את קור רוחכם ליהדות, השביתו מפנים את הבערות בדברי תורה". על כן מוצאים אותו אנחנו כל ימיו שומר את המצוה ואוהב ואוהב לראשי האורתודוכסים ומכבד אותם בכל לב, כאשר תראנה עינינו את אורתודוכסי אחינו באשכנז נושאים

[1] אבשאפפען.

עליו קינה בנפש מרה, יען כי בלבו ובמעשיו להם היה. — במלאת חמש ועשרים שנה לרבנות החכם ההסיד ריימ ד"ר זקש זצ"ל, נשא לצרום את כוסו וידבר נפלאות בשבח התורה והמצוה, עד כי כתב אליו הרב ההוא כדברים האלה: "התנופה החיה אשר החלה רוה ישראל להתנופף בקרבנו, התבררה לעיני בראותי פרופיסור עברי לפילוסופיא יכול להביע ורוצה להביע ומביע מחשבות כאלה, בפנים כאלה ובמסבה שאנשים כאלה מסבים בה ועם זה דבריו נשמעים ומתקבלים באהבה עזה בדור שפיק ופרוע, בדור הולך אחרי ההבל, אחרי בצעו ואחרי עיניו. ולוא תהיה אדוני רק אחד בדבר זה, כי עתה יהיה האחד הזה, כי עתה תהיה אתה, לראש התחלה לפרק חדש. התקון הנראה באחד, השיב הוא כתיקון של רבי רבבות, בהיות היא השהור המזוקק שבהם, ואף אם מסביב לו לא יראה דבר, בלתי אם ערמות קש יבש של כחש תפל, או ערמות הציר אשר יהיה בו הדור את נפש בהמתו אשר לא תדע שבעה — — אנא, ידידי הנכבר, שמח נא גם אתה בשמחה אשר נתת בלבי".

ים הני ההסיד ר"ע הילדעסהיימער זצ"ל, היה נועד לצרום פעם בפעם ובמלאת לרב ההוא שבעים שנה, היה הוא המביע לו את ברכתו ברבים, ויכבדהו כל ימיו בלב שלם, על עזו ועל בור לבבו ועל הכידו בו את הרועה הנאמן לעדת המהדרים.

עד אחרי צאתו מבין, היה רוכ עסקו במקצוע הפילוסופיא אשר התיחד בה, ותצר לו מאד כי לכל דבר הכמה שבישראל, היה כאיש אשר "מחוץ למחנה מושבו", כאשר הביע דבר זה במליצתו העברית לאחד מאוהביו. ולמיום שובו לברלין החל, לשוב ללמודי התורה.

אך החוט אשר היה משוך על כל ימי חייו הוא הוא, כי מעולם לא יָצַף ולא יָנַע לרומם על נס את יקר תורתו ואת ערך מולדתו, גם בהָעֵד מלאכי ממשלת שייץ אל ביתו בברן, גם בהיותו יושב וקורא לפני וקטוריא אשת פרידריך יורש עצר נרמניא, גם בקרוא אותו מלכת הולנד לבא ולבקר בהיכלה. ולא רק בדבר שפתים כלבד התחזק לצרום להבליט את יהדותו בכל פתוחיה, כי אם גם בכל מעשיו ובכל חיי ביתו; ערבי השבתות אשר בביתו היו מלאים הן ונעם, אורחים קבועים היו לו בחירי חכמי חברי, הפרופיסורים העברים והנוצרים. פויל הייוי—חכם נוצרי מפורסם—היה מתרעם אם לא המתין לו לצרום פעם אחת ויקדש על היין לפני בואי. הפרופיסור, המרקדק מאד במצות, ברנהיים — בן ההסיד ר"י ברנהיים אבי האורתודוכסיא בנרמניא — היה סועד על שלחו לצרום, בדעתו כי הכשרות נשמרת שם ככל הלכתה. ומה נהדר היה הזמין שהיו מזמנים לצרום ברנהיים וישטיינתל ומברכים על המזון בשלשה, בקול צלול ובכונת הלב בליל שבת, לעיני הפרופיסורים הגרמנים. ובהיות ברנהיים נזהר לבלתי הוציא מרשות לרשות, היה ממשמש בכנדיו ומוסר את הפציו לפויל־הייוי, להוליכם עמו ולהחזירם לו בבואו אל ביתו.

חכם אחד הוציא עליו משפט, כי בכל הפילוסופים שעמדו לישראל בדורות האחרונים, לא היה איש מוקדש כלו ליהדות כמוהו. יבאו נא ויעידו על לצרום הדברים הנשגבים, אשר דבר פיו על תורתו ועל עמו.

על מַתְכֹּנֶת ישראל לעמים ועל שורש אחדות בני האומה, הנפוצים בארצות הגולה בכל דבר שבכשרון ושבמוסר ה' דבריו לאמר:

"לתרבות בני ישראל אפשר להתפשר עם תרבות שאר העמים ולבלתי אבוד משלה כלום, כי אם להעמיק ולרומם את שלה. כי רוח עמנו מוצאת תמיד צד אחד

שוה בתרבותה ובתביעת העם האחר, שאליה היא מזדקקת, על כן יש לאל יד ישראל "לאצול מקנין רוחו הכוללת, שפרטים רבים עלו בה והעשירוה, על כל עם ועם ולהנחיל גם אותם מעין טבע רוח הכללות ובני ישראל הנפיצים כיום בתוך הגוים, אף כי נבדלים "הם למושבותם להליכותיהם — בדרך ארץ — תמצא ידם להשיות איש על אחיו בן עמו, הרחוק ממנו, מיוחו ולהכשירהו לכל עבודה מעולה. כי מכל הפרטים השונים אשר על פיהם יתפרדו למקומותם, גדולה ונעלה בעזה והדרה, רוח הדת והמיסר המחיה את כלם בשוה והמשתפת את לב כלם כאחד".

והדת הזאת היתה קדושה בעיניו מכל קדש, וטהורה מכל טהר, כאשר יענה דברו זה:

"דתנו היא שרש ישרת לב נאמן וישרת לב נאמן הוא שרש דתנו. בבטן יצרנו "ה' לעמו וחיבת כל איש לחנות על דגלו, ובדגל אשר אנחנו נושאים ביד רמה זה "שלשת אלפי שנה, לא תמצא כל רעה ודפי. הן אמנם בי דם רב ידבק בו אך הדם ההוא דמנו הוא ועליו כתוב: ה' נסי.

ולמען נצור את התורה מפחזות הרפורמים האומרים לשנות ולחדש בה כטוב בעיניהם, שנה להם פרק זה: "התורה הזאת אינה נמצאה לדורשיה, אלא כשהיא מתבקשת "לשמה". שמירה בלי בינה כהה היא וחַתָה, כינה בלי חבת הקדש קרה היא וַעֲקָרָה. "המסרת צריכה תמיד להתחדש בלב כל אחד מאתנו ולהתחבב עלינו ביום הַלָדָה. "להדשות בישראל אין כל זכות בלתי אם בהיותן ענף צומח מן השרש העתיק. אין "הקדמוניות נקנות בלתי אם בעמק המחשבה ואין החדשות נקנות בלתי אם ברוממות הלב".

בחכמי ישראל הקדמונים אשר הכירו בי התורה היא הנשמה לגוף האומה ובלעדיה אין לה חיים, נשא משלו ויאמר: "הלב הוא כוננית [1]) משונה מכל הכוננית "שבגוף האדם, שכלן עובדות לשעתן ושיבתות לשעתן, והלב אם ישבות רגע אחד "ואבד הגוף לעולם, וכלה ובלה והיה לאין". — תורת האלהים היא הלב שבכל עסקי רוח האומה ואם יעמיד מהתפעם רגע, ומתה האומה לבלי קים עוד".

את תולדות ימי חייו מיום צאתו לבית אביו יש בידנו לחלק לשלשה פרקים. גם בכל ימי היותו בברוינשוויג בברלין ובברן, לא זו מהבב את דתו ועמו בכל לבו, אך למוד חכמת החול היה או המקצוע האחד אשר אליו יחד את לבבו. בשובו מברן לברלין שב לעסוק בלמודי ישראל, ובעשר שנים האחרונות בימי שבתו במרן יחד כמעט את בכל לבו לתורת עמו. בשני ספרים הנחיל את רוחו לעמו, האחד הוא ספר "ירמיה" הנביא; אשר הוציא ואשר כתב עליו לאמר:

"מנמתי היתה להשתמש בכל טבסיסי המדע, אשר אליו הקדשתי את כל ימי "חיי, בתורת הנפש ובתורת נפש העמים — אשר חנני ד', למצוא את פֶּטֶר ראשיהן וליסדן; "לערוך דמות זבה וברה לירמיהו הנביא לחייו ולמעשיו, לאפיו ולכח רוחו, עד אשר תשיג ידי. — — לבלול את כל הפרטים לבלל אחד, לְכְלִיל עצמתו ולהערות את מקור "כח הרוח המתבארת בכל מפעלותיו ומדבריותיו במתכנתן אשה לרעותה".

והספר השני, מבחר קנינו אשר קנה לו בעולמו, והעתיד להנחיל לו בעמו שם טוב שאינו פוסק, הוא ספר "מוסר היהדות" — דיא עשתיק דעם יודענטהומס — אשר אנחנו תרגמנו תיצאות ממנו בספר השנה תרס"א. — מלבד החכמה העמוקה הנשקפת

[1]) ארגאן (חולין נ"ו:).

ממנו, ומלבד האהבה העזה לישראל ולתורתו המהיה אותו, והדעת הנכוחה והישרה הדוברת מתוכו, נצחה בו האורתדוכסיא, כי תמצית דברי הספר היא, כי המצוה הקצובה בידי ההלכה המסורה, ארונה ומשורנת היא בקנוקנותיה הדקות והמרובות, בכל תפקידי חיי איש ישראל למקצתם ועד קצתם; היא תפעמהו כל היום ולא תתנהו להתרפות ולקפוא, כי אם תעוררהו לרנעים, להנשא אל גבה מרומי הצדק ותכון את לבו אל האמת המוכרעת מתוכה, בהיות תכלית כל המחשבות וכל המעשים תמים יחד אל התעודה האחת אשר יעד ה' לעולמו".

והאיש הנעלה הזה ראוי ומוכשר היה מטבעו למעשה החבוב, כי אהוב וחביב היה על כל רואיו, איש רוח בכל דבריו ומחשבותיו, במאור עיניו ונאון הליכותיו, ובניב שפתיו היה מתנשא ומנשא את הקרובים אליו מעל לעולם החול. הוא לא היה מחזר אחרי הגדולה והיא היתה מחזרת אחריו.

ובספרו היקר "מוסר היהדות", אשר הוא דברו האחרון, חתם את ידו, כי מלבד התורה, חביבה עליו המצוה כהלכתה, והיא היא המעמדת בנו את רוח עמנו, ועל כן כשרש צדיקים יכון ספר זה, גם בימים אשר יאבד כלח על מעשי ידי אחרים אשר נשמת אהבת היהדות העתיקה לא תחים ולא תעמידם. ובפי כל איש ישראל אשר קדשיו יקרו לו, יהיה זכרו לתהלה ולברכה עד דור אחרון.

זאב יעבץ.

חדשים גם ישנים. II, 7.

שריד ופליט מספר משלי מוסר קדמון.

באסיפת ספרים ועלים נפרדים בכ"י שקנה אוצר הספרים חקיסרי בפה מעזבון הנפטר אגטונין (שהיה במשך כמה שנים ארכימנדריט בכנסיה הרוסית בירושלים תוב"ב) מצאתי שני עלים מנייר מזרחי הבלוים מעט בראשם, והם מכילים י"ח שורות בעמוד וכל עמוד נחלק לשנים על דרך השורות בכתבי הקדש, וכנראה הם לקוחים כמו שאר העלים באסיפה זאת מגניזות אה"ק ומצרים. העלים האלה אינם ישנים כל כך וכפי הנראה נעתקו במאה השלישית או הרביעית לאלף הששי על ירי מעתיק שלא עשה מלאכתו בדיוק כי שגיאות רבות נמצאו בדבריו (ואולי כבר העתיק מנוסח משובש). אולם תוכן המשלים וסגנון המליצות יעידו על העלים אשר לפנינו כי הם לקוחים מספר קדמון שנתחבר בדוגמת ספר משלי שלמה וספר בן סירא ונתחלק כמוהם לפסוקים וחצאי פסוקים. במשלי מוסר אלה נמצאו כמה מליצות לקוחות כתומן מכתבי הקדש או בשנוי מעט וכמה מבטאים דומים לסגנון לשון המשנה והבריתות (הרוב מהם ציינתי בהערותי). אולם לא נמצאו בהם מבטאים ומלות המאוחרים מזמן המשנה. לכן קרובה ההשערה כי העלים האלה הם שארית הפלטה מספר שנתחבר בזמן ראשוני חכמי המשנה קודם חרבן הבית השני. כי על הזמן הזה יורה גם כן תוכן משלי המוסר האלה שלא נמצא בהם שום רמז על הרבן הבית והגלות. ומטרתם היא לצייר לפנינו הבלי העולם הזה שהוא רק כפרוזדור לעולם הבא ומעלת התורה והחכמה. ואף כי ימצאו בתלמוד ומדרשים מאמרים רבים הכתובים גם כן למטרה זאת, הלא לעמת זה נמצאים שם מאמרים רבים המדברים גם בשבח המלאכה ודרך ארץ (יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ. כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה. אם אין דרך ארץ אין תורה, הנהג בהם מנהג דרך ארץ, גדול הנהנה מיגיע כפו. גדולה מלאכה וכו' וכו'). אולם מחבר הספר הזה מיעץ לנו להתרחק מעסקי העולם הזה עד הקצה האחרון כמו שעשו בזמן הבית השני בני כת האסיים (האיסיים, עסאער) כפי עדות יוסף בן מתתיה הכהן והספר המיוחס לפילון האלכסנדרי. מפאת כל זאת נוכל לשער כי העלים שלפנינו הם יתר הפלטה מחבור של אחד מחכמי האסיים. אולי הוא מספר בן לענה (ירושלמי סנהדרין פרק יוד) או מספר בן תגלא (מדרש קהלת רבה בסופו, ולדעת קצת הם שני שמות לספר אחד) הנזכרים ביחד עם ספר בן סירא. ואף כי לא נדע דבר ברור ממהות הספרים האלה ואיכותם, בכל זאת קרוב לודאי כי תוכנם היה בדברי מוסר ויראת ה' וסגנונם היה בתבנית כתבי הקדש. ולולא זאת לא היה נצרך להזהיר שלא יכניסו אותם ביחד עם הכ"ד ספרים ושלא יכללו אותם עם כתבי הקדש. והיו דומים לפי זה לספר בן סירא אשר זה מקרוב נתגלה אלינו בתמונתו וצביונו. ומובן מאליו הוא כי לעת כזאת לא נוכל לקבוע מסמרות בדבר זה. ואולי ימים יודיעו לנו דבר ברור כאשר יתגלו לנו עוד חלקים מספר זה באהת הגניזות.

והנה בשנה העברה דברתי כבר מזה במכה"ע רעווי הצרפתי. אך שם נשמטו בדפוס איזה מהערותי גם עלי שם שבושים אחדים מטעות הדפוס. ועתה בתתי את השריד היקר הזה עבריית לעברים תקנתי את השבושים והוספתי את ההערות הנשמטות גם הוספתי עליהן חדשות (אף כי בכלל השתדלתי לקצר בהערותי). ועל פי עצת אהד מידידי הוספתי גם את נקוד המלות לשלמות המלאכה. וציינתי את מספרי העמודים והשורות כמו שהם נמצאים בכ"י. ומלאתי את החסר בשני חצאי רבוע על פי ההשערה ושבושי הכ"י ציינתי בהערות ורק את השבושים הגלוים תקנתי בפנים.

סט. פטרבורג בהדש אייר התרס"ג.

אברהם אליהו הרכבי.

(דף א' ע' א') דְּרוֹשׁ חָכְמָה וְדָרֵךְ טוֹבָה
מַרְחִיק סַכְלוּת וְנַבְהוּת נַפְשׁוֹ
טוֹב לַבָּחוּר בְּיִתְרוֹן מִכֹּל
עוֹלָם הַזֶּה הֶבֶל הוּא
לֹא רָאוּי לְהִתְעַסֵּק בְּאֵין־יִתְרוֹן
מָעֹט עֲסֹק בְּטֶרֶף חֻקּוֹ
עֲסֹק מָעֹט וְלַהֹג הַרְבֵּה
הָעֹסֵק לִבְנוֹת נַפְשׁוֹ
הָעֹסֵק לִבְנוֹת הָעוֹלָם הַזֶּה
10 כִּי עוֹלָם הַזֶּה מְקוֹם גֵּרִים
אֵין רָאוּי לַעֲסֹק בְּמָה שֶׁאֵין לוֹ
כִּי מַה שֵּׁישׁ לוֹ אֵין לוֹ
כִּי אִם בִּשְׁמֹחַת עוֹלָם הַזֶּה
אֵין בֹּחֶר שֶׁרַי בִּשְׂמֹחַת עוֹלָם הַזֶּה
שִׂמְחַת עוֹלָם הַזֶּה אַחֲרִית[ו] תּוּגָה
בְּנֵין עוֹלָם הַזֶּה אַחֲרִיתָהּ חָרְבָּה
וּמַמְשֶׁלֶת עוֹלָם [הַזֶּה] אַחֲרִיתָנָה[ה]
עֲבָדוּת:
15 כְּבוֹד הָעוֹלָם הַזֶּה סוֹפוֹ קָלוֹן
הֶחָפֵץ בָּעוֹלָם הַזֶּה לֹא יִמְצָא עוֹלָם
וּמְכַבֵּד תּוֹרָה וְעוֹסְקָהּ
וְיִתְהַלֵּךְ בֵּין הָעֹמְדִים

(דף א' ע' ב') . . . א מְלוּיִת בַּעֲלָהּ אֶת פְּנֵי יְיָ
מְכַבֵּד חָכְמָה יְקֹבָּד
חַפְּשׂוּ חָכְמָה וְיִרְאַת יְיָ

מְכַבֵּד חָכְמָה מְכַבֵּה יוֹצְרָהּ וְיָשׁוּב
אֵלָיו קְלוֹנוֹ:
וְיִתְעַלֶּה וְכָרוֹ לָעוֹלָם:
כִּי אָז טוֹב לָכֶם:

(דף א' עמוד א'):

שורה 1. לפי ההשערה אין כוונתו כי מטרת הדורש חכמה תהי להתגדל. כי אם שסוף הגדולה והכבוד לבוא. — 2. שעור הסוגר הוא כמו: סופו להתחכם. ואולי חסר המלה סופו בשגגת המעתיק. — 3. כפה"נ צ"ל בסוגר ולהרחיק תחת מלהרחיק. 5. באין־יתרון לפי הנאמר בשורה 4 הוא הבל העולם הזה. — 6. המלה וגוי נשתבשה כפי ההשערה מן הגון או רצוי וכדומה. — 7. ולהג (קהלת י"ב, י"ב) וכוונתו להתגיון בתורה. — 8. נוכל לנקד המלה הראשונה גם כן הָעֹסֵק, אך בשורה הבאה הנקוד הוא בלי ספק; גשמו הוא גופו. ובארמית נמצא גִּשְׁמָה (דניאל ד', ל') וגם גּוּשְׁמָא. וכמו כן נמצא בספרי המעתיקים משפת ערבית גשם וגושם. — 14. בדלת צ"ל אחריתו. — 18. הדלת הוא עפ"י דברי הכתוב (זכרי' ג', ז'). ובסוגר כפה"נ צ"ל ובחון תחת ובחור או תחסר המלה מוב אחר בכל (או צדקה. ראה ראש העמוד הבא).

(דף א' עמוד ב'):

שורה 1. אם נאמר כי תחסר המלה צדקה בסוף העמוד הקודם אזי צריך להשלים המלה הראשונה בעמוד זה: [הי]א; המלה מלויתא, מלויתא נמצאת בירושלמי ומדרש. ודומה לרעיון זה נמצא בקהלת רבה: וכי אכילה ושתיה מלוין את האדם לקבר? ומה מלוהו תורה ומעשים טובים; בסוגר כפה"נ נמצא חרוז שלם. — 2. המלה יתעלה נמצאת גם בבבלי (שבת ל"ג,

אַל תִּבְחֲרוּ בְּהַצְלָחַת הָעוֹלָם כִּי מִקְרֶה אֶחָד לִכֹּל:
מָלוֹן אָרוּךְ הַתְקִיעַ לָכֶם וְאַל תָּשִׂימוּ לִכְבֵכֶם בְּכָל מְלוֹנְכֶם:
שִׁלְּחוּ צֵדָה בִמְלוֹנְכֶם כִּי בְלֹא עֵת יוֹלִיכֻכֶם:
בְּלֹא עֵת הָיוּ רַיִּים כְּמוֹ אֹרַח שָׁעָבַר וְלֵן בַּמָּלוֹן:
חַיֵּי עוֹלָם הַבָּא אֵין הַפְסֵק טוֹב לָאָדָם מִן חַיֵּי (עוֹלָם) שנא:
לָמָּה תִשְׁקְלוּ כֶּסֶף בְּלֹא לֶחֶם וְתִגְעוּ בְּדִי רִיק:
כִּי אֵין יִתְרוֹן אָדָם בְּכָל עֲמָלוֹ כִּי אִם לַהֲגוֹת בְּתוֹרַת יְיָ:
כִּי כָל חָכְמָה תְּמוּרַת תּוֹרָה כִּי כָל אֻמָּה חֻלַּף בְּיִשְׂרָאֵל:
אוֹת עוֹלָם הַבָּא יוֹצְרוֹ וְרָמָז הֵיוֹצְרוֹ חָכְמָה:
הֶחָפֵץ לָדַעַת יוֹצְרוֹ יִתְעַסֵּק בְּדַעַת וָחָכְמָה:
הָאוֹהֵב הָעוֹלָם הַבָּא יַעְסֹק בְּתוֹרַת יְיָ:
נַפְשׁוֹת חֲכָמִים וְנִשְׁמַת צַדִּיקִים וּנְחִיגוֹת הָעוֹלָם רָמָז יוֹצְרוֹ:
כְּמוֹ נֵרֹשׁ עָצַל מִמְּקוֹם הַבְּעֵר וְיָשֹׁב אֶל מְלוֹנוֹ:
כְּמוֹ נָשֶׁר שֶׁיַּעֲבִרוּ הָעֲבָרִים עָלָיו כֵּן הָעוֹלָם הַזֶּה לַאֲנָשִׁים:

(דף ב' ע' א') הֲלֹא עִבְרִי דְרָכִים מְבַהֲלִים [לְבַהֵל] לְמְלוֹנָם כֵּן רָאוּי לַחֲכָמִים לְמְלוֹנָם:
כִּי טוֹב חֶסֶד יְיָ מֵחַיִּין וְשָׁכַח לְפִי עֶדֶן אֲשֶׁר לֹא הָיָה:
הַרְחִיקוּ נַפְשְׁכֶם מִן הָאוֹת הַזֹּאת כִּי הִיא תְּמוּרַת הָעוֹלָם הַבָּא:
הַהוֹפֵשׁ בְּעוֹלָם הַזֶּה לֹא יַשִּׂיג לָעוֹלָם הַבָּא:
וְהַמְבַקֵּשׁ עוֹלָם הַבָּא רָאוּי לוֹ לְבִזּוֹת עוֹלָם הַזֶּה:
כִּי אֵין אָדָם זוֹכֶה שְׁתֵּי שֶׁלְחָנוֹת כִּי תַעֲנוּגֵי עוֹלָם מְאַבְּדִין עוֹלָם הַבָּא:

ע"ב) יהודה שעילה יתעלה. ובתפלת לאל אשר שבת: התעלה וישב. — 4. בכ"י כתוב מקרת תחת מקרה. — 5. אשער כי התקיע טעות הסופר תחת הַתָּקִינוּ כמו במשנה אבות (ד', כ"א): התקן עצמך בפרוזדור. — 6. בלא עת ר"ל בלא עת ידועה, פתאום. ובשורה הסמוכה ר"ל בכל עת. ע"ד בכל עת יהיו בגדיך לבנים. — 8. ר"ל חיי העוה"ב שאין להם הפסק; המלה עולם בסוגר נמחקה כפה"נ מהסופר ע"י נקודות; ותחת שנא אשער כי צ"ל שעה (ע"ד מניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה). — 9. ע"ד הכתוב בישעי' (נ"ה, ב') ובירמי' (נ"א, ג"ח). — 11. כונתו כפה"נ כי התורה היא תמורת כל חכמה וכן ישראל ואומות העולם. — 15. אשער כי יחסר הסוגר פה והסוגר הכתוב הוא שייך לדלת ההסרה גם כן. — 16. בכ"י כתוב כמוגרש במלה אחת; הבער או במובן הבְּעָרָה והשרפה, או מן ובער בשדה אחר (שמות כ"ב, ד') ור"ל ממקום מרעה. — 17. המשל לגשר יזכיר לנו מליצת הבדרשי בראש בחינת עולם. וגם בבבלי (שבת ל"ב ע"א) מצינו: וגברא היכא מיבדקי אמר ריש לקיש בשעה שעוברין על הגשר. ובלי כל הכרח וצורך ירצה קאהוט (ערוך השלם כרך ב' עמוד שפ"ד) למצוא פה רעיון הלקוח מן הפרסים. וכן דומה לזה מאמר נשי דשכנצים (מו"ק כ"ח ע"ב): רהיט ונפיל אמעברא וכו'.

(דף ב' עמוד א'):

שורה 1. מבהלים=ממהרים (כמו ויבהילו את המן). — 2. מחיין כמו (באיוב כ"ד, כ"ב); שעור הסוגר (אם אך לא נשתבש) הוא: ומשבח אני בפי את אשר עוד לא היה, וזהו ע"ד הכתוב (קהלת ד', ג'): וטוב משניהם את אשר עדן לא היה. — 3. המלה האות קשה להולמה. ואולי צ"ל העת או התאוה. — 4. החופש. אולי צ"ל התופש (מן כל תופש כנור) כמו למטה

מָלוֹן קָצַר וְחַיֵּי שְׁנָא — וְתַעֲנוּג מְעַט עִם כָּל צָרָךְ:
אֵין רָאוּי לִדְרֹשׁ אֹתָם — לְחַפֵּשׂ בָּם וְלֶאֱהוֹב אֹתָם:
הַבֹּטֵחַ בָּם יִכָּשֵׁל — וְיִפֹּל וְלֹא יָקוּם:
מָלוֹן אָרוּחַ וְחַיֵּי עַד — וְתַעֲנוּגוֹת רַבּוֹת בְּלֹא צוֹרֶךְ:
רָאוּי לִדְרֹשׁ וְלִתְפֹּשׂ בָּם — לְאָהֳבָם וְלִבְטוֹחַ בָּם:
בְּחָכְמָה יִמְצָא אֵלֶּה — בִּירָאַת יְיָ וּבְמַעַט עֶסֶק:
עֹשֶׁה אֵלֶּה לֹא יִמְצָא חֵן רָע — וְלֹא יָמוּת לְדוֹר דּוֹרִים:
כִּי נַפְשׁוֹ צְרוּרָה בִּצְרוֹר הַחַיִּים — עִם יוֹצְרָהּ בְּמָלוֹן טוֹב:
אַשְׁרֵי אִישׁ אֹהֵב תּוֹרָה — וְדֹרֵשׁ חָכְמָה וְיִרְאַת יְיָ:
הַמַּאֲמִין בְּיָיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל — וְלִלְכֹּת בְּדַרְכֵי צַדִּיקִים וְטוֹבִים:
דֶּרֶךְ צַדִּיקִים יֶאֱהַב יְיָ — וְדֶרֶךְ רְשָׁעִים תּוֹעֵבָה:
דֶּרֶךְ צַדִּיקִים חָכְמָה וַעֲנָוָה — וּלְהָנִיר מְשַׁמֶּחֶת עוֹלָם:

(דף ב׳ ע״ב) דֶּרֶךְ אֲוִילִים אִוֶּלֶת וְנִבְהוּת — וּלְהִתְעַפֵּק בְּשִׂמְחַת עוֹלָם הַזֶּה:
דֶּרֶךְ צַדִּיקִים וַעֲנָוִים — לְשֶׁבֶת בָּדָד וְדוֹמָם:
לְשֵׂאת עוֹד חֶרְפַּת אֲוִילִים — וְעִם נַעֲלָמִים בְּלִי לָבוֹא:
וְלֹא לַעֲמוֹד בְּדֶרֶךְ חַטָּאִים — וְלִרְחֹק מִשֶּׁבֶת לְצִים:
כִּי אִם לַהֲגוֹת בְּתוֹרַת יְיָ — וְלִשְׂמֹחַ בְּשִׂמְחַת תּוֹרָה:
לְהַכְנִיעַ נֶפֶשׁ וְלִשְׁבֹּר לֵבָב — וּלְהִתְאַבֵּל עַל שֶׁבֶר יוֹסֵף:
וְלֹא לְנַוֵּק כָּל אָדָם — הַמַּאֲמִין בֵּאלֹהֵי יִשְׂרָאֵל:
אַף עַל פִּי שֶׁאֵין בּוֹ דַּעַת — כִּי הִיא קְצַת אֱמוּנָה הִיא צְדָקָה
עַל כֵּן לְהוֹכִיחָם בְּדַרְכָּךְ טוֹבִים — וְלֹא לְהַזְהִיר לְצִים וְזָרִים:
אָז לְאָהֹב אֲהֲבִי תוֹרָה — וּלְכַבֵּד יִרְאֵי יְיָ:
לָבוּז אֲוִילִים וְלֵצִים — וְהַמִּתְעַסְּקִים בְּעִסְקֵי עוֹלָם:
הַמְּרַנְּלִים בַּאֲכִילָה וּשְׁתִיָּה
וּשְׁכִיבָה — וְהַמְּמָרִים עוֹלָם הַבָּא בְּתַאֲוָתָם:

בשורה 11 ולחפש. ונוכל לומר גם כן כי שם צ״ל כמו כן ולחפש. אך הראשון נראה עקר. — 6. שתי שלחנות (ברכות ה׳, ע״ב). — 7. שגא. גם כאן צ״ל שעה כמו למעלה; סוגר השורה הזאת ושורה 10 נתחלפו במקומם. — 8. לחפש. ראה ההערה לשורה 4. — 10. הסוגר נתחלף בסוגר שורה 7. — 11. ולתפש. ראה ההערה לשורה 4. — 13. חן רע זהו תרתי דסתרי. לכן המלה חן היא למותר. — 16. וללכת. לפי הענין תחסר פה מלה וצ״ל והאוהב (או והבוחר) ללכת.

(דף ב׳ עמוד ב׳):

שורה 2. הסוגר בדרך הכתוב (איכה ג׳ כ״ו כ״ח). — 3. נעלמים. כמו בתהלים (כ״ו, ד׳). — 4–5. בדרך הכתובים בראש ס׳ תהלים. — 6. הסוגר הוא על פי הכתוב (עמוס ו׳, ו׳). — 7. אולי צריך לנקד לָנֵק (אם לא טעות סופר הוא תחת להזיק). — 8. המלה היא הראשונה בסוגר היא למותר. — 9. להוכיחם בדרך. שעורו כמו להוכיחם [ללכת] בדרך. ואולי נשמטה המלה בשגיאת הסופר המעתיק, ובסוגר תחת וזרים אולי צריך להגיה וזדים. — 10. המלה אז היא למותר (וגם או אינו עולה יפה). — 12. המרגילים בסוגר הוא במובן והמחליפים. — ג׳, י״ז) ובן סירא (סנהדרין ק׳, ע״ב); והממרים בסוגר הוא במובן והמחליפים. —

כִּי יִרְאֵי יְיָ אֵינָם אֹהֲבִים עוֹלָם — הַוֶּה וְאֵינָם אֹהֲבִים בְּעֵימָהּ:
וַחֲפֵצִים בְּחַיֵּי עוֹלָם הַבָּא — לָכֵן חֹסֶה בְּמוֹתוֹ צַדִּיק:
15 אַף עַל פִּי שֶׁמַּפְחִידִים — בְּגִלַּל עָוֹן מְתֵרָאִים:
כִּי צַדִּיקִים וְעֹשֵׂי תְשׁוּבָה — יְזוּפוּ לְחַיֵּי עַד:
שְׁמָחַת חָבְמָה וְתוֹרַת יְיָ — רָמְז הוּא לַטּוֹבִים לְפָנֵי יְיָ:
עֵינֵי עוֹלָם לָאֶסֹף קִנְיָן — רָמְז לַחֲטָאִים בָּעוֹלָם הַזֶּה:

ב"ה

שלום רב וברכה לכבוד ידידי היקר הרב החכם הנעלה ר"ז יעבץ נ"י.

אצלתי לי עת מעתותי הפנויות מעבודתי, לשים לב ועין על השריד והפליט, שהביא לנו ידידנו הרה"ח ראי"א הרכבי יצ"ו, כי לעשות רצונכם חפצתי, וארשום עלי גליון מה שמצאתי להעיר בעברי בין שורותיו. הערותי מעטות ודלות הנה, ואולי תהיינה לניצוצות אחדים שיוסיפו מעט אורה להניס את חושך השגיאות המכסה את פני הפליט הזה, בכדי שנוכל להתבונן אליו ולהכירו כמו שהוא.

מהשריד הזה נראה, כי הספר בכללו הוא עומד במדרגה נמוכה מאד לעמת הספר בן סירא, הן בסגנונו והן בענייניו, ויש לחוש ולאמר, בי מעשה ידי אחרון לראשונים או ראשון לאחרונים הוא; ואין ראיה ממה שאין זכר בדבריו, בשני העולם האלה, מחרבן הבית ומגלות ישראל, כי אולי דבר בהם המחבר במקום אחר החסר לנו. עליגו לקוות (כתקות הטו"ל הנכבד) למציאת יתר העלים של הספר הזה, ועל ידם אולי נמצא אך לתקן את השגיאות ולהודע ממצב המחבר, זמנו וממדתו. [אולם ידידי המעיר לא שם לב אל סגנון שפת המחבר שעל כל פנים לדעתי איננו מאוחר. א. א. ה.]

הערות.

דף א' עמוד א' שורה 1. להתגדל בעיני יי. והוא ע"ד הכתוב: והתגדלתי ... לעיני גוים רבים (יחזקאל ל"ח, כ"ג), ורק אז מורה ההחפעל על התגאות בשוא רק כשהוא בא ביחס על כמו דניאל י"א, ל"ו, ל"ז. — שורה 2. להתחכם. אם העלה הזה לא היה הראשון בהכ"י, א"כ יוכל היות, כי תחסר לנו כאן ראשית הדברים, המדברים בשבח האדם המשובח, שהוא גם דורש חכמה ומרחיק סכלות כו'. ולפי"ז צ"ל דהמלה דרוש שבשורה 1 איננה צווי כ"א שם הפועל, או שצ"ל דורש. — שורה 3. ביתרון... הבלים. יתרון והבל הם שני הפכים וכמ"ש בקהלת (ב', י"א) הכל הבל וגו' ואין יתרון תחת השמש. ותחת השמש, הכונה אל הבריאה כלה, אל העולם הזה וכמ"ש במ"ר: שבעה הבלים אמר קהלת כנגד ז' ימי בראשית כו', ולכן יאמר בשורה 4: עולם הזה הבל הוא ועולם הבא יתרון הוא, וכמ"ש בשבת (ל"ג) בעמל שתחת השמש הוא דאין לו יתרון אבל לא בעמל שקודם השמש (ע"ד דרשתם על הכתוב דבר צוה לאלף דור), והוא עמלה של תורה המביא לידי עולם הבא. — שורה 5. לא ראוי אולי צ"ל: אין ראוי כמו שהוא להלן שורה 11. — שורה 6. כי אין וגוי

---

13. המלה האחרונה בסוגר כנראה נשתבשה ואולי צ"ל בנעימים או במנעמיהם וכדומה. — 14. שעור הסוגר הוא כי הצדיק גם בעת מותו הוא חוסה ובוטח בה'. — 15. תחת שמפחידים ראוי להיות שמפחדים. ושעור החרוז הוא כי גם פחד הצדיק במותו הוא רק בעבור עונותיו והטאיו. — 17. תחת ותורת כתוב בכ"י יתירת בשבוש גלוי. — 18. על דרך מאמרם (באבות ב', ד') ו'א כל המרבה בסחורה מחכים. ושם (ד', י"ב) הוי ממעט בעסק וכו'.

מלחם חק. אולי צ"ל: „כי אין נגרע מלחם חק", עה"כ ואגרע חקך (יחז' ט"ז, כ"ז) ובסגנון הכתוב: כי אין נגרע מעבדתכם (שמות ה', י"א), והכונה, כי על הדוב לא יחסר לאיש לחם הקו „המובטח מן האלהים לכל אשר בו רוח חיים עד תכלית ימיו" (חו"ה, שער הבטחון), ולכן אין להתעסק בו כ"א מעט. — שורה 7. ולהגהרבה. עי' הערת המו"ל, וכמ"ש חז"ל: ולהגהרבה גו' כל ההוגה בתורה כו' (ערובין כ"א.) — שורה 12. אין בוהר שדי. אולי צ"ל צדיק. — שורה 16. השורה הזאת וכן השורות הבאות אחריה והשורה שבראש עמוד ב' נתבלבלו, וכה צ"ל:

החפץ בעולם הזה — לא ימצא עולם העתיד:
מבזה העולם הזה ועניניו — ומכבד תורה ועוסקה:
בודאי ישיג לעולם הבא — ויתהלך בין העומדים:
קנות בינה ובחור בכל — ...א מלויות בעלה את פני יי:
מבזה חכמה מבזה יוצרה — וישוב אליו קלונו:

וכונת הדברים: קנות בינה ובחור בכל .. א מלויות כו', היא אולי כן: פעלת האיש אשר יקנה בינה ובכל זאת יבחור בכל, מבלי הבחין בין דבר לדבר, פעלה כזאת [לא] מלויות בעלה כו'. — עמוד ב' שורה 2. ויתעלה זכרו לעולם. באמת בא הבנין הזה גם בכה"ק: ואל יתעל הסרינו (ירמי' נ"א, ג') והה"א נשמטה בסבת המלה אל הסמוכה לה, כידוע. ולדברי המו"ל הנכבד יש לצרף גם: ויתעלה זכרו לעד „אני מאמין" האחרון.[1] - שורה 3. חפשו חכמה. עה"כ אם... תחפשנה (משלי ב', ד'), ואולי צ"ל תפשו. — שורה 4. בהצלחת העולם. תמוגה מאוחרת היא שגם בלשון רבנן איננה מצויה. — בסוגר: מקרה אחד. הוא המות והכליון. — שורה 5. מלון ארוך התקיע לכם. קרובים דברי המו"ל כי צ"ל התקינו, ואולי יש גם לתקן: במלן ארוך... והוא ממש כסגנון המש' באבות שהביא המו"ל הנכבד, וחכם אחד רצה להפך בזכות הנוסחא התקיע [וצ"ל התקיעו] ע"ד הקל: תקע את אהלו בראשית ל"א, כ"ה), והוא דוחק. — שורה 6. בלא עת יוליככם. כפי הנראה יכון אל המקרה, הוא המות, המובא בשורה 4. — שורה 8. חיי שנא. וכ"ה לקמן דף ב' ע"א שורה 7. עי' בהערות המו"ל. ואולי יכנה את משך חיי העולם הזה בשם שנה (ובא באל"ף כמו בתהלים קכ"ז)[2], כאשר יכנה (בכמה מקומות) את העולם בשם מלון ואת ההויה בשם לינה (שורה הקודמת). — שורה 11. הלף בישראל. צ"ל הלף ישראל. — שורה 16. נפשות כו' ונהיגות כו'. ושלש אלה מעידות ומרמזות על יוצר ובורא את העולם. — שורה 17. כמו גשר כו'. וכן יאמר החסיד כתוכחתו בד"ה נפשי שיתי לבך כו'. — דף ב' ע"א שורה 1. מבהלים. אולי יש לנקד: מְבַהֲלִים. — שורה 7. ותענוג מעט עם כל צרף. ולחלן שורה 10: ותענוגות רבות בלא צרף. וכפי הנראה הכונה: כי בעולם הזה מרבים צרכי האדם ובזעת אפו יבלה רוב ימיו בהשגתם ועתות התענוג מעטות הן, משא"כ בעולם הבא. — שורה 13. הן רע. צ"ל: כל רע. — שורה 16. המאמין... וללכת... אולי צ"ל בסוגר: ללכת, או בדלת: להאמין. — עמוד ב'. השורות 6, 7, 8 אין להן מובן, ואולי יש בהן איזה רמז היסתורי. — שורה 10. אז... אולי צ"ל: אך. שורה 12. והממרים. צ"ל: והממירים. — שורה 18. לאסף קנין. אולי צ"ל: ואסף.

וילנא, ט"ו אייר התרפ"ג. מכבדו ומוקירו באמת ובתמים

אליהו הלוי גבריאלזב.

---

[1] [לא רשמתי המלות ממקומות שאחר זמן התלמוד, ואני מאמין נתחבר אחר זמן הרמב"ם. א. א. ה.].

[2] וע' ההלים ב', ה'. העורך.

ממלכת בית חִמְיָר.

מאת

אברהם שלום ב"ר יחזקאל לבית יהודה.

(המשך).

ויהי אחרי מות יוסף דו־נוּאַס וימלך בתימן דְּו־נְדָן הַחִמְיָרִי [1] (ד' ר"צ) וילחמו בו הכושים ויקץ בחייו וירכב על סוסו ויבוא אל הים ויפל המימה, ויקם תחתיו דְּו־יָזַן אחיו וימלך בחִמְיָר (ד"א רצ"ג), אך לא יכול לעמוד בפני הכושים אשר אמרו להכחיד ממלכת החמירים מתימן ויפל בידיהם וימיתוהו בשנה השנית למלכו (ד' רצ"ה).

ויהי אחרי מותו ותסוב הממלכה אל הכושים ימים רבים (עד שנת ד"א שס"א) וימלך על הערבים אַרְיָט הכושי ראש צבא נְגָשִׁי [2] מלך־כוש (ד' רצ"ז) שְׁנָתַיִם אחרי מות דו־יזן, כי יחלו עד בוא הפקודה מנגשי מי ימלך בע־ב, ויכבד אַרְיָט את העשירים ויבז בלבו את המשוררים והחכמים הדלים בערכם ויכבד עָלָו עליהם וישם עליהם מסים וארנוניות לרוב, ולא יכלו עוד הערבים והכושים אשר בתימן לשאת את תגרת ידו החזקה, ויאמרו לעשות לו רעה; כי יראו פן יחזק עליהם וכָלה אותם והשמידם, ויבאו אל אַבְרָה השר הכושי והוא מראשי הצבא אשר לאַריט, איש גבור היל ואביר לב לא יחת מפני כל, ויכרתו אתו ברית להמליכו עליהם, אם יחלצם מידי אריט, ויטב הדבר בעיניו, וימרד באריט ויקדש עליו מלחמה, ויזעק אַריט את כל צבאיו וחילו ופרשיו, ויצאו אחריו כל נכבדי הכושים ועשירי הערבים, ויקבצו אל אַברה המשוררים והגבורים אשר בשבטי ערב אשר בזה אותם אַריט וילחמו יחדיו ביד הזקה ובזרוע נטויה, ויפלו בשתי המערכות חללים רבים. ויהי כאשר גברה המלחמה ותבער בם אש הנקמה, ויצא אברה מהמערכה ויקרא לאמר: למה נפלו כיום חללים רבים בשתי המערכות; יצא נא אריט לקראתי ונלחמנו שנינו, והיתה המלוכה לאיש אשר יפיל את איש הרמה, ויטב הדבר בעיני אריט ויצא לקראת אברה, ויבז לו בלבו כי היה אברה רזה ודל הבשר ופניו רעים ומבערים מאד. ויתנפל אריט על אברה ויכה בחרבו על אפו ויכרתהו — לכן יקראו הערבים לאברה בשם אשרם לאמר: כרות האף — ויאזר אברה את שארית כחו ויך את אריט בכידונו על ראשו מכה אחת ולא שנה לו ויפילהו מעל סוסו מת ארצה. ויריע העם אשר במחנה אברה, ויקראו כלם פה אחד: יחי מלכנו אברה לנצח! ובמחנה השני אשר דבר

---

[1]) יש מסופרי הערבים אשר לא הזכירו את דו־גדן ודו־יזן החמירים, ויכתבו כי אחרי מות דו־נואס נסבה המלוכה לכושים, וימלוך אריט הכושי בתימן (וי"א שדו־יזן היה בן יוסף דו נואס.

[2]) כנוי למלך כוש כמו פרעה למלכי מצרים.

מות אריט הגיע עליהם נשמע קול יללה, נהי, קול נשים מבכות את בעליהן ובניהן[3] וקול אנשים מתאפחים על מות אריט, ויהי כראות אברה כי נמס לב העם אשר במחנה אריט ותחת התעוררם והתחזקם להלחם בו ספקו כף ויילילו כנשים, ויאזר כח ויך בהם מכה רבה עד אשר קראו כלם: הרף ממנו ונעבדך! וימליכו עליהם את אברה IV ויושיבוהו על כסא המלובה (ר"א ש"ה) ויבנע אברה את הערבים המתפרצים אשר אמרו להלחם בו. וילך אברה הלוך וחזק, וממלכת ערב נכונה בידו.

ויהי כשמוע נגשי מלך כוש כי נלחם אברה באריט וימיתהו וימלוך תחתיו, ויחר בו אפו מאד וישבע לאמר: כה יעשה ה' לי וכה יוסיף אם לא ארמוס ברגלי את אדמת תימן, וכל הריה ובקעותיה, ידי תבש אם לא אגוז בה את קוצות אברה, ורוחי תפה אם לא אשפך דמו ארצה! ויאמץ נגשי את כל צבאיו ופרשיו ויכן פעמיו לארץ תימן. ויהי כשמוע אברה את האלה אשר אלה נגשי, וידע אל נבון כי הוא עולה עליו למלחמה. ויקח שני שקים וימלאם עפר, מבקעות תימן ומהריה, ויגז את קוצות ראשו ויצר אותן בכיס, וישרט בבשרו שרטת, ויאסף את הדם אל צלוחית ויחתמה בטבעתו וישלחם אל נגשי על ידי אנשים עתים, גם מתנות רבות ומגדנות שלח בידיהם להביא לו, ויכתב לו לאמר:

„בקדשי נשבעתי, כי לא בגרתי באדוני המלך ולא עלתה על לבי למרד בו, וחלילה לי לשלם רעה תחת טובה לאיש חסדי ומרים ראשי, והנה אני עבדך ועמי משתחוים לך מנגד ועתירתי נגיש לך כי אותך ידענו למלך עלינו, ואת עלך לא נסיר מעל צואריגו כל ימי היינו, ואל נא תקצוף על עבדך על הרגו את אריט אשר הפקדתו למלך ואל תחשבה לו לעון אשר חטא, כי לא מרעה בדבר עשיתי זאת, כי אם לטובת אדוני המלך ולטובת עמך החוסים בצלך, כי שחת אריט דרכו בארץ וידע לערבים החוסים בצלך והנושאים את עלך, ולא שמע אל מצותיך אשר צוית אותי באזני כי ינהל אותם בצדק ובמשפט, כי הכביד את עלו עליהם ויצק להם במאד מאד; ולא רק לערבים הרע העריץ הזה כי גם לכושים הרע לעשות, ויעמים עליהם מם רב אשר לא יכלו נשוא אותו, ויחמסם וישדדם יום יום, ויהי כאשר נלאו לשאת את עול סבלו, ויאיצו בי להרגהו ולמלוך עליהם תחתיו, ומי יודע כעת, לולא חשתי לעשות כדבר הזה, אם לא מרדו בך גם הכושים גם הערבים".

„והנה שמעתי את אלתך אשר אלית, ועתה הנני בידך כטוב בעיניך עשה לי, אך בחסדך בטחתי כי מלך חסד אתה, וכפרתי את פניך בדברי אלה ונשאת את פני במנחה אשר שלחתי לך. ולמען לא תפר את אלתך שלחתי לך שני שקים מלאים עפר מהרי תימן ומבקעותיה, גם קוצות ראשי התומות בכיס, והנה בצלוחית דם בשרי, ועתה עשה כדבריך: ודרכת על העפר ברגליך ואת קוצות ראשי תגוז בחרבך ואת דמי תשפוך כמים ארצה וקימת בזאת את אלתך והאלהים יסלח לך."

„כה דברי עבדך אברה המעתיר בעדך אל האלהים כי יכין את בסאך לעולם ולא תסור ממלכה מזרעך לנצח".

ויהי כקרוא נגשי את מכתבו, וישמח מאד על אשר מנע אותו אברה מבוא בדמים נקיים, ויצא לו דרך לבלי הפר אלתו ויקרא לאמר: חי נפשי, כי אין בכל עבדי

[3] הנשים לא היו מבכות כ"א את בעליהן אשר נפלו חללים במחנה המנוצחים, אולם לא בכו את אלה אשר מתו מות גבורים במחנה הנוצחים.

כאברה חכם לב ונבון דבר, ויאהבהו נגשי מהיום ההוא והלאה, וייטב לו כל הימים. גם אברה היה עבד נאמן לאדוניו וישלח לו מדי שנה בשנה מאתים אלף כרים וממאה אלף אילים צמר.

ויהי אחרי הדברים האלה ויאמר אבריה לעשות לו שם עולם בתימן, ויבן בית־תפלה נוצרי נשגב לתלפיות הוא קולים[4] הנודע אז לתהלה בקרב ארץ תימן. ואברה אמר לפנות בו מקום גם לעבודת הערבים למען הסב אל הבית הזה את כל כבוד הבעבא.

ויכתב אברה אל מלך כוש לאמר: הנה בניתי לכבודך בית גדול ונהדר לתלפיות אשר אין כמוהו בכל הארץ למיום היותה ועד עתה, והיה הבית הזה קדוש לערבים ובאו אליו מקצה הארץ להשתחוות בו לאלפים, ולא אנוח ולא אשקוט עד אם הסיבותי את כל כבוד הבעבה אל הבית הזה ומנעתי את הערבים מלכת עוד אליה.

ויטב הדבר בעיני נגשי, וישלח לו כסף והב לצפות את דלתיו ורצפתו[5].

ויהי כשמוע הערבים כי אברה אומר לסגור את דלתי הבעבה ולמנוע אותם מנסוע עוד אליה למען הסב את כבודה אל הבית אשר בנה, ויחר להם מאד ויאמרו להשמיע קול מלחמה בארץ, אך מיראתם את מלך הרומים חדלו להקים סערת מלחמה ויחרישו.

ויקנא איש משבט פֶּקִם — והוא מכהני הבעבה — את קנאתה, ויבוא אל בית קולים בנשף, ויסך בו את רגליו ויתן על קירי הבית, ויכתב עליהם לאמר: זאת ראשית בכורי הערבים לבית התועבה הזה. וימלט לנפשו ועקבותיו לא נודעו. ויהי בהודע הדבר לאברה ויחר לו עד מות ויאמר, אין זאת כי אם ידי כהני הבעבה עשו זאת. כי באשר שמעו את אשר וממתי לעשות לבעבה ויקנאו את קנאתה וישלחו את הפקימי איש הבליעל ורע המעללים לעשות התועבה הזאת בבית קולים לשמאו. וישבע באלהים כי לא יתן מנוח לכף רגלו עד הרסו את הבעבה עד היסוד בה לבלי תת עוד לערבים יד ושם במקום ההוא, ויאסף את כל חיל הבושים ואת הערבים הנכנעים תחת ידיו, ויצא מארצו בחיל כבד מאד: מאה ועשרים אלף פרש וחיל רגלי לאין מספר ויקה אתו פילים רבים מלמדי מלחמה והוא רכב על פיל גדול (לבן יקראוהו הערבים בשם אבי הפיל — כי הוא היה הראשון במלכי תימן אשר הביא פילים מלמדי מלחמה מארץ הפרסים כי הפרסים היו הראשונים אשר למדו את הפיל למלחמה) ויעבר אברה על שבטי הערבים ויחרדו לקראתו ובדעתם כי כלה הוא אומר לעשות לבעבה, וימאנו לשלוח אתו אנשים אשר יורוהו הדרך אל מכה.

וַיִּנָּפֵר איש נכבד וגבור חיל, והוא היה מהקילים אשר מלכו בשבטי ערב, לבש רוח קנאה, ויצא לקראת אברה בראש שבטו למלחמה, ויהרגם אברה עד אחד ואת דִּי־נפר תפש ויתנהו במשמר במחנהו ויסע הלאה, ויהי בהיותו בדרך ויצא לקראתו נָפִיל בן

---

[4]) אולי היתה בו עבודת השלכת אבנים למרקולים ולכן נקרא בשם הזה. ונראה שעבודה כזאת היתה בערב עוד לפני בוא מחמד. והעבודה הזאת נשארה בין המושלמנים עד היום הזה בלכתם לחוג אל בֵּיתָה מדי שנה בשנה, כי כאשר יקרבו החוגגים אליה, והסירו את בגדיהם ועטו במעיל גדול מתחת לאצילות ידיהם, ולקחו שלש אבנים וזרקו אותן במקומות ידועים ומיוחדים לזה, ובזרקם אותן יאמר: ירגם ד' אותך השטן באבנים אשר אנחנו זורקים היום ואל תהי עוד לנו לפוקה ולמכשול. לאבנים האלה יקראו הערבים בשם ג'מראת אלמנאסק, לאמר: אבני עבודת הַבַּעְבָּה. והכעבה היא ראש מקדשי המושלמנים עד היום.

[5]) אבן ישחק, כותב ד"י הערבים, ספר את תהלת בנין הבית הזה ברוב ענין.

חָבִיב ויעפר בעפר ויסקל באבנים ויקללהו קללות נמרצות, ויחר בו אף אברה ויתפשהו ויאסרהו בכבלי ברזל, ויתנהו במשמר עם די־נפר. ויהי כראות נפיל כי כלתה אליו הרעה, וישבע לאברה כי אם ישלחהו הפשי ושלה אתו איש אשר יורהו הדרך מָכָתָה, ויוציאהו אברה ממאסרו ויבוא אתו נפיל עד מָאִיף וישלה אתו את אבי־רוֹעֵל איש בליעל לא־אמון־בו למען יורהו הדרך אל מחוז חפצו. ותך השמש בראש אבי־רועל ויתעלף וימת, וירגמו הערבים את קברו ויקימו עליו גל גדול, הנה הוא בין מָכָה ובין מדינה.

ויהי כאשר בא אברה אל מָכָה ויהן נגר העיר, וישלה את אַסָוָד בן מַקְצוֹד העירה לבוז את רכושה, ויבוא אַסוד אל תוך העיר וישלל שלל רב ויבז שלש מאות גמל מַעֲבַד־מַטְלֵב כהן הראש בכעבה, וישב אל אברה, ויהי אחרי כן וישלה אברה את חָנוֹטָה החמורי לאמר לכהן הראש, כה אמר המלך אברה, ידעתי את המעל אשר מעלתם בנגשי מלך כוש, ותטמאו במעלליכם את הבית הקדוש אשר בניתי לכבודו, לכן כלה היא ונחרצה מאתי להחריב את הכעבה, ולשומה תל עולם לא תבנה ולא תכונן. ועתה אם תתני לבא אל שעריך והיה שלום בינינו ואותך אשים לכהן הראש בבית קולים; ואם מאן תמאן להכנע לפני ולפתוח לי את שערי הכעבה, ויצאת אתה ואנשיך אלי ונתת לי איש מאתך, ונלחם אתי, והאיש אשר ימית את רעהו לו תהיה הכעבה, ועשה בה כטוב בעיניו. ויבוא חנוטה אל עבד־מטלב ויגד לו את דברי אברה, ויען עבד־מטלב לאמר: הן קצרה ידי מהושיע לי, כי מעטים האנשים אשר אתי, ואיך אוכל איפוא להלחם במלך אדיר והזק כאברה? אך אנכי לא אדבר את אברה מקטנה ועד גדולה, וה' הטוב בעיניו יעשה, ילחם הוא לביתו הקדוש אשר בנה לו אברהם[6]) ידידו. ויבקש עבד־מטלב מחנוטה כי יביאהו אל די־נפר, האסור במחנה אברה, ויעש חנוטה את בקשתו, ויבאהו אל די־נפר ויבקש עבד־מַטְלֵב לפניו כי ימליץ טוב בעדו אל אברה, להשיב לו את הגמלים אשר בזז אַסוד ממנו. ויעש די־נפר כדבריו. וישלחהו עם אנים מנהיג הפילים אל המלך, ויעמד עבד־מטלב לפניו ויתחנן לו להשיב לו את הגמלים אשר לקחו ממנו בעדיו. וישתומם אבריה מאד, כי בא לבקש על הגמלים, ועל בית הכעבה לא דאג; ויאמר לעבד־מטלב: הראנת לגמליך ותשכח את הבית הקדוש בעיני הערבים אשר יחרב עוד מעט על ידי? חי נפשי, כי קנאת הבית לא ננעה אל לבך ואך לגמליך דאנת ויצר לך; ואיך תתפארו אתם הערבים לאמר: שומרים אנחנו את דתנו ואת נפשנו נשליך מנגד, בעבור כבוד הכעבה? ויענהו עבד־מטלב: לבית הזה יש אלהים אשר ילחם לו והנין על ביתו ולא יתנך לחללו; אבל לגמלים האלה אין אדונים זולת אשר ידאנו להם, כי צבאיך יזבחו אותם ואכלו את בשרם, ולא ישאירו להם שריד, לכן באתי להתחנן לך כי תשיבם לי. וימצאו דבריו חן בעיני אברה ויכבדהו מאד וישב לו את גמליו. וישב עבד מטלב מָכָתָה, ויצו את יושביה הַקְרֵשִׁים לעזב את העיר, ולשבת בהרים אשר נגד מכה, להסתתר מפני הכושים הבאים לערוץ ארץ; ואף כי הבטיח אותו אברה כי לא יגע בהם לרעה, אם יתנוהו לבוא אל שערי עירם; ירא עבד־מטלב פן תבער כאש קנאה בלב הַקְרֵשִׁים בראותם את כבוד הבית מהולל, והתנרו בכושים ואו יתנפלו עליהם הכושים וכלו בהם את אפם. ויעשו הקרשים כדבריו ויצאו את העיר וישבו בהרים אשר מסביב לעיר מָכָה.

---

[6]) הערבים יקראו לאברהם אבינו בשם אברהם אלכ'ליל לאמר: אברהם ידיד ה'.

ויהי אחרי שלשת ימים, וישכם אברה בבקר וירק את גבוריו, ויחמש את צבאיו וירכב על פילו הגדול וישם פניו העירה וכל צבאיו ופרשיו וכוכבי הפילים הולכים אחריו, ויהי כבואם העירה וישמח אברה בראותו את הבתים רקים מיושביהם, ויתפאר בלבו ויאמר: מי הוא אשר ימנעני כעת מלבצע זממי? וילכו הלוך וקרוב אל בית הכעבה, ואברה רוכב הפיל הגדול בראשם, ויהי כאשר באו אל הכעבה ויקרב פיל אברה אל הדלת, ויצא נפיל הַשַּׁעְמִי מהכעבה, והוא אחד מכהניה אשר נחבא שמה לראות מה יעשה ה' לאברה. — ויחזק באזני הפיל ויקרא אליו בקול גדול לאמר: עמוד תחתיך ואל תלך הלאה כי במקום קדוש עומדות רגליך. ותאחז את הפיל רעדה ורטט וירבץ תחתיו, ויכוהו בשוטים ולא קם ולא זע ממקומו. ומדי הפנותם את ראשו אל עבר שער העיר מהר לרוץ אורה ויסל לו מסילה בתוך הצבא הרב, וימלט מתוך העיר ולא נודעו עקבותיו, כי לקח ויעל אל הגן העדן המתוקן לערבים. ובצבא אברה שלחו עופות גדולים מהעופות ההוסמים בעד דרך ג״ע [7] ובפיהם צרורות וחצץ ואבן מאבק התפת ויזרקו עליהם וימותו כלם, ומטר סוחף נתך ארצה, וישטפו נחלי מים מההרים, ויסחבו את גויות המתים הימה, ויצלו במים רבים ויאבדו לנצח, אך אברה ואנשים אחדים נצלו, ויתעו בערבות החול, ובישימון מדבר, וימותו בצמא וברעב ויאבדו לנצח, ויכחד אברה, על אשר התפאר בלבו להרס את הכעבה [8], ויתפרסם הדבר בין שבטי הערבים, ויחלו למנות שנותיהם משנת הפיל — הוא הפיל מַחְמוּד אשר רכב עליו אברה — (משנת ד׳ ש״ל בשנה שנולד מחמד) עד החלם למנות לגלות מחמד היא הַהֶגְרָה (בשנת ד׳ שפ״ב).

ויהיו כל ימי מלוך אברה IV בעל הפיל שש ועשרים שנה וימלך תחתיו בנו יַכְסוּם (ד׳ ש״ל), וימת בשנת החמש למלכו וימלך תחתיו אחיו מַסְרוּק (ד׳ של״ה) ויכבד את עלו על הערבים ויבזם בעיני השרים הכושים וירדו בהם בפרך. ויהי כראות הערבים כי הכושים הולכים הלוך וחזוק בארץ וממלכת תימן הזקה בידיהם והם מתנחלים אותה איש לבנו ואח לאחיו, ויראו פן תכרת ממלכת הערבים מתימן והיתה לכושים עד עולם, ויבואו אל סַיְף בן דִּי־יָזַן והוא איש זקן, בן שבעים שנה ויאמרו לו לאמר: הן אביך זקנך יוסף דו נואס הסב לנו את כל הרעה הזאת ובגללו אנחנו נענים תחת ידי הכושים הרודים בנו בפרך, והנם הולכים וחזוק עלינו יום יום; את אכפם יכבידו עלינו לבלי תת לנו מנוחה, ואת כל בספינו אשר אספנו אנחנו ואבותינו ישלחו אל מלך כוש וירוששו אותנו, אותנו יכבשו לעבדים, ואת בנותינו לשפחות ולטבחות, ועתה אין בנו עוד בח לסבול את עלם הקשה, כי שונאים לנו האנשים האלה מתמול שלשום, ועברתם שמורד לנו והננו מטרה לחצי נקמתם וחמתם, ועוד מעט ואבד ניר לממלכתנו; והיינו עבדים לכושים לעולם. ועתה הנה באנו אליך כי תהלצנו מידי קמינו: להכרית את ממלכת הכושים מארצנו ולשבר שבט הנוגש בנו ולא יהיה עוד לנו לסלון ממאיר ולאבן נגף. ועתה אם טוב בעיניך ללכת אל מלכי העמים אשר סביבותינו לקראם לעזרתך על הכושים ונתנו גם אנחנו ידינו לך, והיית לנו לראש, ומלכת עלינו כאות נפשך. והננו נותנים לך אנשים גבורים וחכמים ללוותך בדרך, והנה אוצרותנו פתוחים לפניך, ולקחת אתך כסף וזהב להראות למלכי העמים את עשר תימן אשר ברכה ה׳ בכסף ובזהב, אולי יאותו לך, ושלחו אתך אנשי חיל ונלחמו

[7] אגודה אחת אומרת כי נסו אנשים מכבר לבא אל ג״ע דרך נהר נילוס ויפגשו בדרכם עופות גדולים אשר סקלו אותם באבנים, מאבני גיהנם וימותו עד אחד (כקבלת אבי בכר הצדיק).

[8] זכר הדבר הזה בא גם בהקוראן.

אהך בכושים והכחדת אותם, והיה אם לא תאבה לשמוע בקולנו וידעת כי אתה ובית אביך תאבדו; כי מכם יצאה כל הרעה הזאת לנו והיה והצלה יעמוד לנו ממקום אחר.

וייטב הדבר בעיני סַיְף, ויקח אתו מנכבדי תימן, אנשים גבורים והכמים וגם כסף וזהב רב לקח אתו, וישם פניו אל קיסר הרומים להתאונן באזניו על הכושים, ולקרוא חמס ושוד עליהם. ויעבר סַיְף בערי הרומים ויבוא בַיצַנְטה. ובימים האלה מלך בה הקיסר מוֹרִיץ (מוריץ מלך משנת ד' שס"ב — תמ"ב) ויבוא אליו סַיְף, ויספר לו את כל המוצאות את אהיו הערבים מיד מעניהם הכושים, ויבקשהו כי יקום לעזרתו, לשלח אתו אנשי חיל תימנה, ובעד זאת הבטיחוהו לתת לו כסף וזהב רב כאות נפשו, וישב המלך פניו ריקם באמרו כי לא ייטב בעיני אלהיו להחזיק בידי הבוגדים באמונת הנוצרים, ויצא מלפני המלך בפחי נפש. וישלח לו המלך עשרת אלפים שקל כסף, למען יוכל לשוב אל ארצו הרחוקה. וימאן סַיְף לקחתם ממנו, וישלח לאמר לו: אין לי חפץ בכספך ובזהבך, האם את זבל ארצי אתה שולח לי? הבה לי אנשי חיל והלכו עמו אל ארצי, ונתתי לך מזה רב מאד כאות נפשך שבעך. והמלך שמע את דבריו ולא ענהו דבר.

ויעזב סַיְף את בַיצַנְץ, וישם פניו אל הירה אשר בפרס ויבא אל נעמן III אשר יקראו לו אבי קבום מלך הערבים אשר בהירה ויכבדהו נעמן מאד. ויתאר לו סיף את מצב הערבים בתימן, ואת הלחץ אשר הכושים לוחצים אותם זה שבעים שנה, ומיום מות דו־נואס עד היום ההוא. וינד לו את דבר בואו אל קיסר ואת אשר ענהו וירע לנעמן מאד, ויצר לו על צרת אחיו ומצוקתם. ויאמר אל סַיְף: שבה נא אתי ימים מספר, כי בעוד ימים אחדים יחוג כוזרו (Chosroés) את חג יום הלֵדָתוֹ (הוא בוזרו אבריז השני, מלך בפרס משנת ד' שנ"א עד ד' שנ"ה) והנני קרוא לבא אליו ביום ההוא, ולקחתיך אתי והצגתיך לפניו, וכלכלת את דבריך במשפט ובטוב טעם אולי תמצא חן בעיניו ועשה את שאלתך, אך השמר לך פן תכשל בדבריך כי מלך אדיר ונורא הוא, ובידו לעשות את כל אשר יחפוץ. וייטב הדבר בעיני סיף, וישב בבית נעמן חדש ימים, ויהי ביום הֻלֶדת כוזרו ויבא נעמן אל המלך לברכהו, ויצג לפניו את סַיְף וימצא סיף חן בעיניו ויושיבהו לימינו ויכבדהו מאד; וישאלהו לשמו ולמקומו ועל דבר בואו ויענהו סַיְף לאמר: אנכי סַיְף מצאצאי יוסף דו־נואס באתי אליך מארץ תימן בשם עמי הערבים לבקש עזרתך, כי הנה עברו עלינו כשבעים שנות רעה, למיום בוא הכושים אל ארצנו, כי הכבידו את עֻלם על צוארינו, וישימו עלינו מס כבד ומַנְדָה רבה וינצלו אותנו, ואת כל טוב ארצנו שלחו אל מלך כוש, ונאמר, תפל תחנתנו לפניך, מלך אדיר, ושלחת אנשי צבא והלכו אתי תימנה ונספחו אלינו כל הערבים אשר שם, ונלחמנו בכושים עד כלותנו אותם, והושעתנו מידי הכושים ומשלת בנו כאות נפשך; כי טוב טוב לנו לעבוד אותך, מלך החסד, מהשתחוות לכושים הארורים אשר קללת אלהים רובצת בם[9]. ויענה כוזרו לאמר: אין לי חפץ בארצכם הרחוקה והשוממה אשר לא ימצא בה כי אם צאן ובקר וגמלים; ההמה ימלאו את אוצרותנו כסף וזהב? ולמה זה אשלח את צבאי אתך להאבידם ולהכחידם מעמל הדרך הרב הזה? הלא האלהים לא יאבה סלוח לי, ודרש את דמם ממני! אך מהמלתי עליך הנני נותן לך עשרת אלפים שקל למען תוכל לשוב אל ארצך. ויצא סיף מלפני המלך

[9] הערבים יאמרו: כי בחרות אף ד' בכושים השחיר את עור בשרם למען יכירם שומר ג"ע ולא יתנם לבא אליו; ויהיו הכושים לקללה בקרב הערבים, והיה בקללם איש ויאמרו: יקדיר ד' את פניך.

סר וזעף, וישא את הכסף על שכמו, ויעמד בשער המלך ויפזרו לעומדים שם כי בזה בזה לו.

ויהי כשמוע כוזרו את אשר עשה סַיִף בכספו, ויחר אפו וישלח להביאו אליו ויבוא אליו סַיִף ויעמד לפניו. וישאלהו כוזרו לאמר: איך מלאך לבך לפזר את הכסף הרב הנתן לך מאוצרותי; האם בזה בזיח את מנחתי ותקל בעיניך? וַיֹּאמֶר סַיִף מצדת נפשו ויאמר: אין לי חפץ בכספך ובזהבך, כי עפר ארצי המה; ואם תמלא את בקשתי ומלאתי לך שקים רבים מהעפר האדום הזה (הזהב). הטרם תדע את אשר יאמר לתימן?:

עַפְרוֹת תֵּימָן זָהָב. וַחֲצַץ אַדְמָתָהּ יַזְהִירוּ כַּסַּפִּירִים
כְּלָעֵיהָ בַּנְחֹשֶׁת חֲצוּבִים, וְצוּרֶיהָ כַּפֶּלֶךְ מַזְהִירִים. —

ויהי כשמוע כוזרו את דבריו ויאמר אליו: שבה אתי ימים מספר ואספתי את שר ויועצי ונועצתי עמהם על אודותיך. ויצא סַיִף מלפניו שמח ושוב לב, כי אמר, שמע בוזרו לדברי. ויהי כעבור ימים אחדים ויבוא סַיִף אל חצר המלך ויעמד לפני כוזרו, ויזכירהו את הבטחתו לו. ויאסף כוזרו את כל שריו ויועציו, ויַּעֲצו שמה מה לענות את סַיִף. ויען המשנה ויאמר אל המלך: הנה בבתי האסורים, אשר בכל מדינות ממלכתך, עצורים אלפי אנשים מורדים במלך, אשר נחרץ עליהם משפט מות, ועתה אם טוב בעיני המלך, והוצאת אותם ממאסרם ושלחתם את סַיִף; והיה אם ימותו בדרך והיה להם במשפט אשר נחרץ עליהם; ואם יבואו בשלום תימנה, וילחמו בכושים, אולי ינצחו אותם, והיתה לך ארץ תימן. וייטב הדבר בעיני המלך והשרים ויוציאו את כל האסורים ממאסרם, ויפקדום ויעלה מספרם לשבעה ועשרים אלף ושבע מאות איש. ויתנו לכל אחד מהם חרב וחנית, וישלחם עם סַיִף וישם עליהם שלישים, ואת וַהְרֵז בן פַּמֶּר הפקיד עליהם לראש והוא איש גבור חיל, ולו יד ושם בגבורי הפרסים ופרשיהם.

ויצא סַיִף עמהם ללכת תימנה, ויבואו עד אֲדֶלָה, וירדו באניות ויבואו עד חוף עֲדֶן ויעלו אל היבשה, וישרף סיף את האניות לבלי יאמרו הפרסים לשוב אל ארצם.

ויהי כבואם תימנה וישאל וַהְרֵז את סַיִף אם יש אתו סוסים וחרבות די צָרְכָּם העם אשר להגלו, ויענהו סיף לאמר: יש אתי כל: פרש תימני, סוס ערבי, וחרב הודי[10]). ויאמר אליו והרז, מהר שלח אנשים אל כל ארץ תימן, והגידו לשבטי ערב את דבר בואנו והאיצו בם לבוא אלינו, איש איש חרבו בידו וסוסו אתו, ועזרו אותנו להלחם בכושים, ויעש סַיִף כדבר וַהְרֵז, וישלח מלאכים בכל ארץ תימן, ויודיעו המלאכים את ראשי השבטים והמטות את דבר בוא סיף עם הפרסים, ויקבצו אל סַיִף כל החמִירים וכל הערבים אשר מרדו בכושים, בשמעם כי בא סַיִף, ויעל מספר הפרשים לשלשים אלף איש, והרגלים אשר לו למספר חמשים אלף איש; איש איש הביא חרבו בידו וסוסו אתו, ויהיו נכונים למלחמה.

ויהי כשמוע מַסרוּק הכושי מלך תימן כי הביא סיף צבא רב מהפרסים להלחם בו, וַיִּזְעַק את עמו ואת הערבים הסרים למשמעתו ששים אלף איש הפרשים והרגלים, ויצאו לקראת סַיִף וילחמו אתו ביד חזקה ובחמה שפוכה ויפלו גבורים נוראים במלחמה, גם משוררים נשגבים ונכבדים ספו תמו בה, ויור וַהְרֵז חצים על מסרוק, והוא רוכב על פיל גדול, ויפל מת ארצה. ויהי כראות הכושים כי מת מלבם ותרפנה ידיהם, וינוסו איש אל

[10]) כן יקראו הערבים לכל החרבות העשויות מברזל־פלדות (שטאל, כמו בולאד אופולאד בערבית) אשר מקורו בארץ הודו וגם בתלמוד נמצא השם: פרזלא הנדאה, לברזל טוב.

עבר פניו, ויפוצו לכל רוח. וירדף אחריהם סַיְף ויהרג בהם הרג רב, ותהי תבוסתם שלמה. והרב סַיְף צמאה עוד לדם הכושים, ויעבר קול בארץ לאמר: כל מוצא כושי והרגו ונתן לו משאת מאת סיף ויהרגו הערבים בכושים עד תומם, ויכריתו אותם מארץ תימן; ותקהר גם ממלכתם יחד אתם (ד׳ שם״א).

ויכתוב וַהַרְז אל כוזרו מלך פרס את התשועה אשר עשה לערבים התימנים, כי הרג את מלך הכושים בכחו ובגבורתו; וישאלהו, ביד מי יתי את ממלכת תימן.

וישלח אליו כוזרו לאמר: אם מזרע המלוכה סַיְף והמלכת אותו; כי לו משפט המלוכה; ואם לא מזרע המלוכה הוא והרגת אותו ומלכת אתה תחתיו. ויאסף והרז את נכבדי הַחִמְיָרים ואת ראשי השבטים וישאלם, אם מזרע המלוכה בא סיף, ויענו כלם פה אחד לאמר: אַך לו משפט המלוכה. ואין לאיש אחר חלק בה, כי הוא בן דִּי־יָזַן אשר מלך בתימן לפני אַרְיָט הכושי, ועוד לו היתרון על כל יתר בני משפחתו על אשר כתת את רגליו ללבת אל מלכי העמים לבקש עזרתם למען הלצנו מהכושים מעניינו. ויטב הדבר בעיני וַהַרְז ויושב את סיף על כסא המלוכה, וישם כתר מלכות בראשו, ולבשהו אדרת יקרה אשר שלח כוזרו למענו, וישב סַיְף על כסא המלוכה, והוא בן שבעים וחמש שנים (ד׳ שם״א). ותכון הממלכה בידו וילך הלוך וחזוק. וכל הערבים ידעו להכיר את הטובה הרבה אשר עשה להם סַיְף, ויכבדוהו מאד.

וַהַרְז והפרסים אשר היו אתו שבו אל מלך פרס, ויבוא והרז אל כוזרו, ויכבדהו מאד ויתן לו משאת, ויצא שמו לתהלה בקרב הארץ לאיש גבור ולפרש אביר. ויהי כאשר ישב סיף על כסא המלוכה בהיכל עמדון, ויבואו אליו נכבדי החִמְיָרים וראשי השבטים, ויכרתו אתו ברית כי לא יסירו את עָלו מעל צואריהם כל ימי חייהם. ויסר סַיְף למשמעת כוזרו כאשר הבטיח אותו וישלח לו שנה בשנה מם כסף וזהב רב מאד.

ויהי אחרי כן וסַיְף צמא עוד לדם הכושים. ויעבר בכל ארץ תימן ויבער אחריהם באשר יבער הגלל עד תומו. והיה מדי מצאו איש כושי וענה אותו, ויסרהו בקוצים ובברקנים עד מותו, כה יעשה סַיְף לכל איש כושי לבלי השאר להם שם וזכר בארץ תימן, אך מעט מזעיר החיה מהם ויהיו לו לעבדים. ויהי היום ויצא השדה עם עבדיו הכושים ויקומו עליו פתאום וימיתוהו, וימלטו לנפשם, ולא נודעו עקבותיהם.

ויספדו לו כל הערבים ויקוננו עליו בקנותיהם הנשגבות, ויקברוהו בקברי אבותיו, בכבוד גדול, וישימו לו מראשותיו לוח זהב ועליו כתובים כדברים האלה:

אֲנִי סַיְף בְּנוֹ דִּי־יָזַן מִבְּנֵי מַלְכֵי תֵּימָן,
מָלַכְתִּי עַל־הָעֲרָבִים מִשְׁבָּא וְעַד עֲדָן
אָנֹכִי גֵּרַשְׁתִּי כָלָה אֶת הַכּוּשִׁים הָאֲרוּרִים מֵאַרְצִי
וָאֶנְקֹם מֵהֶם נִקְמַת אַחַי, וָאַשֵּׁג חֶפְצִי
וְכַאֲשֶׁר הִתְבּוֹדַדְתִּי בְּמַלְכוּתִי וָאֶשֵּׁב עַל־כִּסְאִי
וָאֶחֱשׁוֹב כִּי הַיָּגוֹן יָנוֹם מִנִּי וָרָם נַפְשִׁי —
בָּא אֵלַי הַמָּוֶת וַיִּקְרָאֵנִי אֶל עָל בְּמִרוֹמִים
הֶהָ! הַמָּוֶת אֲשֶׁר בְּכֹחַ לֹא נִגָּאֵל מִמֶּנּוּ וְלֹא בְּוֹהָבִים
אַחֲרֵי אֲשֶׁר מָלַכְתִּי בָעַמִּים וַתְּהִיֶנָה לִי מָדִינוֹת וָעָרִים
וְכָל יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ נִכְנְעוּ לְפָנַי יַחַד כְּמֶלֶכִים כְּשָׂרִים

הִנֵּנִי שׁוֹכֵן בְּקֶבֶר אַרְבַּע אַמּוֹת עַל־אַרְבַּע
תַּחְתִּי יוֹצֵא רִמָּה וַתְּכַסֵּנִי תוֹלֵעָה
מִי מָלֵל לִי כָּוֹאת אַחֲרֵי שִׁבְתִּי בְּהֵיכַל מְלָכִים
וְכִסֵּא כָּבוֹד נָחַלְתִּי לִי וָאֵעַל עַל נַפְשִׁי מְרוֹמִים
הָהּ! נָפַלְתִּי מִשָּׁמַיִם אָרֶץ אֶל תַּחְתִּית אַשְׁמַנִּים
אֵיךְ נָפַל הֵילֵל בֶּן שַׁחַר וַיֵּאָבֵד לְעוֹלָמִים.

אֶל הָאַגָּדָה.

כָּל־נִמְנוּם בּוֹדֵד
מִלִּבֵּךְ נְעַנֵּעַ
יִתְרוֹנֵן בִּנְגִינוֹת עָז;
כָּל־דְּמָדוּם נוֹדֵד
עַפְעַפֵּךְ זְעַזֵּעַ
יִתְנוֹסֵס בְּנִגְהוֹת פָּז.

רַנָּה הָרִיעִי
רָן אֵם רַחֲמָנִיָּה
מֵעַם יְחִידֵךְ חִשְׁכִי כְּאֵב;
נַהֲרָה הוֹפִיעִי
מֵעַיִן הַיְפֵהפִיָּה
לְעֵם יְדִידֵךְ שַׁמְחִי אֶת הַלֵּב.

נְגִהוֹת וּנְגִינוֹת
כְּלֻכֶן הַקְוִינָה
מַלְאוּ אוֹתוֹ רוּחַ עָם;
נֶהֱרוֹת וּרְנָנוֹת
יַחַד הִלָּוֶינָה
חַדְּשׁוּ רוּחוֹ וְשָׁב וָרָם.

י ע ק ב.

קַדְמָה.

א.

ארבעים ושמונה שעות רצופות הלכתי בעגלת הקיטור ההולכת מוינא לקושטה, כי יצאתי מוינא בשבע ומהצה בבקר, ובשעה זו באתי לקושטה אחרי עבור שני ימים מעת לעת, אשר בהן טלטלתי את נופי טלטלה קשה. בעברנו מדינת סרביה היה עלינו להכנס לבית מכסה ולתת לבולַשתה לבדוק את הפצינו, ולשוטריה לקיים את תעודות מסענו, וכן בעברנו את מדינת בולגריה.

מאז צאתנו מוינא הלבו בני לַוַיתנו, הלוך והשתנה מתהנה לתהנה בנמוסיהם, מלבושיהם ולשונותיהם וככל אשר הוספנו להתרחק מוינא בן הלכתי אנכי הלך והאֲלם, כי השפה הגרמנית נגרשה כלה מקיטוננו, ואת מקומה ירשו בראשנה השפות הסלַויות, הדומות במקצתן לשפה הרוסית, ואחרי כן השפות המזרחיות. הזרות לי גם בהברותיהן גם בטעמיהן. השפה האירופאית האחת המסרסרת בינינו היתה רק השפה הצרפתית, אשר משכילי המזרח וסוחריו מדברים בה; אך לצערי גם ידיעת השפה הזאת זרה לי, ועל כן ישבתי כאלם בין המדברים. המליץ האחד ביני ובין אנשי לויתי היה יהודי נזרזי מירושלים, אשר שב מנסיעתו באירופא לקנות את צרכי הנותו שבירושלים. הוא פטפט הרבה לשונות שונות: רוסית, גרמנית, עברית, צרפתית, עברית ותרקית; אפס בכל שלש הלשונות אשר דברתי אתו אנכי, לא יכלתי להביע לו את בל הפצי; עוד בוינא נתודעתי אליו ויזמיני ללכת אתו יחדו עד בארות, למען יהיה לי למליץ בדרכנו, כיד הבלשנות הטובה עליו, והיה את אשר לא יכל להבינני בלשונותנו, רמז לי ברמזים שונים, וגם אז נשאר הלק גדול מדבריו אלי סתום והתום לפני. גם המטבעות ההולכות ומשתנות לרגלי המדינות השונות אשר עברנו עליהן, היו לי למפנע בנסיעתי הקטנה הזאת, כי גם לקנות פת לא יכלתי בתהנות אשר סרנו אליהן. והיה כאשר אולה צדתי הייתי במבוכה גדולה ויעמוד אז הנזרזי לעזרתי.

באחת התהנות שמחתי לקראת פנים חדשות שנכנסו לקיטוננו: נשים אחדות צעירות וזקנות מלובשות כנשים צנועות בדור העבר אצלנו בויטא, ואשר את דוגמתן הננו רואים גם היום לפעמים, ונם קשורי השערות הנקרא הארבאנד לא נעדר, גם טפוסן היה טפום עברי תמים, ועל כן לא הייתי מספק אף רגע אחד, כי הנה משלנו, ואם כי שפתן היתה מזרה לאזני, אמרתי: אין זאת כי אם נשות הספרדים הנה, ואתחיל להכנס אתן בדברים על ידי מלים מקוטעות ורמזים שונים, ולא הבינו אותם, עד כי בא הנזרזי לעזרתי והוא תרגם לפניהן באחת משפותנו את הפצי לדעת מיהדותן, ויפרוץ מפיהם צחוק גדול, אחרי כי באמת היו נשים סרביות תמימות. אמרתי בלבבי: אם כן אך לשוא מצטערות זקנותינו על תלבשתן העתיקה ההולכת ומתמעטת בדור

פרוץ זה. אחרי כי באמת היא מתקיימת גם היום על ידי נשי סרביה. באחת התחנות נכנסה בקיטוננו משפחה נודדת מאחינו. אבי המשפחה בא מאודיסא לבולגריה ויתפרנס בה ממלאכת קציצת טבק שנים אחדות. בימים האחרונים נאנס מסבות שונות, לעזוב את מלאכתו זאת, והוא הולך לקושטה לבקש לו עבודה בבתי עבודה לגלומי טבק שם. כל סמני נודד יהודי מצאתי במשפחה הזאת: פנים חורים וצנומים, אם חולצת לשוא שדים צומקות להשתיק את בכית הילד, והליכה בלי תועלת ודאית, כי אם אפשרית.

כשני ימי מסעי, אשר לא נתן בהוה ענין לרוחי להתעסק בו נתתי לבי להתבונן אל המקום שיצאתי משם, אל העיר וינא, אשר עשיתי בה שלשה שבועות ושלתי בה לארכה ולרחבה, התבוננתי לבתי שכיות החמדה אשר בה, המהיבים את כל עין בבניניהם הנפלאים ביפים, בתי אוצר העתיקים והספרים, המזכירים אותנו דברי ימי העמים הקדמונים, אשר לא נשאר זכר ושריד להם, כי אם בבתי האוצר האלה, ושל העמים החדשים, סדר התפתחותם והשתלמותם בכל מקצעות החכמה המדע והאמנות, החרשת והמסחר, גם התכוננתי אל החיים המואנים והזורמים בה במרוצה נהולה, התבוננתי אל התאוות הגסות הבהמיות השולטות בה שלטון בלי מצרים ובלי שבעה, אשר ככל שמשביעים אותן כן הרעבנה וכן לא תדענה גבול וקצב, ואתבונן גם אל חיי בני עמנו שם, אשר אינם נבדלים במאומה מבני עמים אחרים בחיי בשרים, ואפשר עודם עולים עליהם בזה. אחרי כי נתרוקנו ממלואו העתיק, והדש טרם נקנה להם ועל כן אמרתי בלבבי מצא בה בעל הדין האנטישמי מקום גדול להתנדר בו, לחלוק על עם ישראל. באתי לבתי כנסיותיה והמה ריקים מאדם ורק בימי שבתות וחגים יתאספו בהם נמושותיהם בבקר השכם, לפני פתיחת בתי מסחריהם וחנויותיהם, לצאת ידי חובתם נגד קונם. ההדיוטות בתורת ישראל ובחכמתו גדולה בה מאד, ועוד תגדל בה ממנה קרירת הרוח לכל ענייני עם ישראל. וקהלת ישראל בוינא הלא היא אחת הקהלות היותר גדולות באירופא. מדי יום ביומו לפנות ערב ינהרו בה המונים המונים לאלפים ולרבבות לבתי השכר והקפה, לשבור בם את צמאונם הגדול ולעורר בם את חמדת בשרם, ובני עמנו לוקחים בהם מקום בראש; אין בה חיי בית ומשפחה, כי אם חיי בתי השכר והקפה, הזמר הקפישנעני מזמזם באזניהם, צרכי חייהם מקצרים את דעתם, וקלות הדעת שבחיי וינא ממלאה את מוחם. אין בה מקום לחיי הרוח והנפש. ועל כן אמרתי בלבבי: מצאה הציונות מקום לחול בה; כי מצאה בה לפניה שדה כור להרוש ולזרוע, ורק בה אפשר היתה וגם נהוצה היתה הציונות להולד, כמו שנולדה החסידות בערבות אוקריינה, אשר גם בהן היתה היהדות פיזעה לשמצה, טרם שנכבשה בידי החסידות. גם העיר וינא מדבר שמם הוא בימינו אלה בחיי הרוח והנפש, וגם בה היתה היהדות לכלי שנתרוקן ממלואו.

נתתי את לבי אל המקום שאני הולך, אל ארץ אבותינו, ונפשי מלאה נעגועים וחלומות נעימים שעשעו אותה, כי צירתי ברוחי את מושבות בני ישראל הנוסדות בארץ חמדתנו, השוממה זה קרוב לאלפים שנה; את כרמי החמד והפרדסים ואת שדות הזרע אשר בועת אפס של אחינו החלוצים הם נושאים כעת פרי למכביר. שויתי לפני: חיי אברים תמימים ושבעים רהוקים מחיי מותרות ותאות גסות, חיים משוחררים מכל שעבוד ועבדות חיצונית, הי מופת של יהודים החיים על פי חקי היהדות.

הקבלתי את החיים החדשים שאני הולך אליהם עתה, אל החיים האלה שאני פורש מהם וימלא לבבי רגש כבוד ואהבה אל החיים החדשים והרעננים האלה, ויהיו

בעיני החיים שפרשתי מהם, חיים שנתקלקלו מחמת זקנה ומחמת חלי, והחיים החפשים היו בעיני רוחי: חיים רעננים ובריאים של הילדות.

ברעיונות כאלה הניעותי אנכי את רוחי בשעה שהגיעה ענלת הקטור את נופי, הלך ונענע, ער כי נרדמתי כפעם בפעם ובפקחי את עיני מצאתי בכל עת פנים חדשות בקיטוני, אשר בראשנה נתפעלתי מהלבשותיהם ושפתיהם המוזרות, עד כי הסכנתי גם עמהם ויהיו בעיני לאנשי תמיד, שאינם יוצאים מן הרגיל, ולא יספתי לשום אליהם את לבבי ביחוד.

בשעה השמינית בבקר הגענו לקושטה. ירדנו מן העגלות ונבא לתוך בית המסלות, בית שפל וקטן לפי ערך עיר הבירה, ומלא זוהמה. שם קבל את פנינו שוטר תורקי, אשר אחרי העתיקו בספר את שמותינו מתוך תעודות מסענו, שאלנו למקום משכננו בעיר, וירשום בספר לפניו. השוטר הזה דבר עם כל איש בלשנו, וידבר הרבה לשונות שונות, אתי דבר פולנית, כי דאה מתעודת המסע שלי כי מוֹרשָא הנני, גם הבטיחני לבקרני במעוני, ומדבריו הכרתי, כי מוצאו מפולניא, ואפשר גם מיהודיה. אחרי אשר נפטרתי מלפניו והנה שאון נדול עולה באזני מן הסבלים והעגלונים המנצחים זה את זה בקבלת חפצי. תנועות האברים והנוף של הסבלים והעגלונים בשעת הנצוח הזה, לא היו לי חדשות לנמרי, כי היו דומות הרבה לאותן התנועות והעוויות של אחינו, וביחוד של חובשי בית המדרש, והרגשתי אז איזו קרבות עם בני העם הזה. אנכי והנורזי סרנו לחלקת העיר סטמבול, להוטל אירופי, אשר מחזיקו הוא יהודי ספרדי.

הנורזים מתחשבים על פי נוסחי תפלותיהם, הברתם העברית ומנהגי הדת לקהלה הספרדית, ועל כן המה מתקרבים בכל מקום בואם יותר להספרדים מאשר לאשכנזים ואם בי במשך ימי שבתי בסטמבול בחברת הנרוזים הירושלמים, אשר נזדמנתי אתם לפונדק אחד, נודע לי, כי עדת הנורזים אשר בירושלים נבדלו מעל הספרדים, ויקחו להם לרב את אחד מתלמידי החכמים האשכנזים, כי לא יבלו נשוא את עולה הקשה של הקהלה הספרדית הראשה אשר בירושלים, המשתדלת לנצל את העדות הנזקקות לה, מבלי לעשות לטובתן מאומה, ושתדלן מיוחד ישב על פי הנורזים בקושטה להשתדל לפני הממשלה כי תנתן להם הרשות להקציע לקהלתם שדה קברות מיוחד, למען השתחרר לנמרי משעבוד הקהלה הספרדית הראשה. במשך ימי שבתי בסטמבול היו יושבים הנורזים הירושלמים בכל ערב וערב בטרקלין ההוטל, שותים קפה ונַרְגִּילָה (שפופרת המושכת עשן הטבק דרך בקבוק מים) בפיהם, ומתעצמים בוכוחים על דבר הענין הזה עם השתדלן, אשר לפי ששמעתי או מפיו לא תעלה לו ההשתדלות לעת עתה, כי החכמים בירושלים ובקושטה יעמדו לו לשטן אצל הממשלה. כל זה בירושלם, אבל ביתר הערים המה מתחשבים לקהלה הספרדית ועל כן סר גם הנורזי שלי להוטל ספרדי, ואנכי נגררתי אחריו בעל כרחי, בשכונה הזאת נמצאים עוד הוטלים אחדים לאחינו הספרדים.

החדר אשר בו התארחנו היה נקי בתכלית הנקיון וגם הלבנים היו נקים כל צרכם; כי הספרדים מצוינים בזהירותם בנקיון ועולים המה בזה גם על אחיהם האשכנזים שבאירופא; אולם מאכליהם לא ינעמו לחכנו, וגם קיבותינו מתקוממות נגדם. גם הפעם ישבתי כאלם בין המדברים, כי אחינו בהוטל הזה ובכל השכונה הזאת לא ידעו לדבר בי אם בלשון ספרדית ותרקית, אף מלה אחת עברית לא ידעו. משרתי ההוטל הראו

עלי באצבע כעל בעל מום מיוחד במינו, אשר הדבור אין בו ואהיה בעיניהם ללעג, עד אשר עברתי בחברת בן לויתי הגורלי את הנשר המחבר את סטמבול עם פֶּרָה, החלק האירופאי אשר בקושטה, ושם מצאתי את אחינו האשכנזים, ותחי רוחי. שם על חוף הים נתאספנו בכל יום לפנות ערב, באחד מבתי הקפה, אהל קדשים גדול, שונה הרבה בבנינו מבתי הקפה אשר בוינא, גם מזה הנקרא בשם: אַרְינְט (המזרח), ונשת כל אחד כוס קפה קטנה, שאין בה כי אם שיעור חצי נמיעה לתינוק, וכל שותי טבק שאפו את עשן הטבק מתוך הנרגילה אשר בפיהם. וזה הוא סדר מסבה של אנשי המזרח: יושבים המה בענול סביב שלחן קטן, על כסאות קטנים, אשר דמיונם לכסאות הרצענים בשעת עבודתם אצלנו, המשרת מניש לכל אחד כוס קפה קטנה, צלוחית מים ונרגילה, אשר טבק ונחלים לוחשות בפי ראש בקביקה. כל אחד מקריב את בום הקפה לשפתיו ונומע ממנה מעט, אחר הנמיעה הקטנה הזאת היא נומע נמיעה אחת גדולה מתוך צלוחית המים, בכל הזמן הזה ראש השפופרת של הנרגילה מוכן בידו השניה, והיה בנמרו את נמיעותיו השתים הוא מכנים מיד את ראש פי שפופרתו בפיו, והוא נומע אז בהרחבת דעת מיחדת נמיעות אחדות של הטבק מתוך הנרגילה שלו. אחרי כן דעתו צלולה לשיחות בני מסבתו. נמיעות הקפה הנה מרוחקות ושל הנרגילה יותר תכופות, בינתים יש אשר הנחלים עוממות לנמרי או שהטבק ננמר ואז יקרא למשרת להסיף בנרגילתו אי נחלים או טבק. שם במסבתנו על שפת הים נתודעתי אל אחדים מאחינו האשכנזים אשר המתינו כמוני אל הספינה ההולכת לבארות, ביניהם היו: סוחרים אחדים מבארות מיפו ומירושלים, וגם נלוה אלינו אחד מצעירי ירושלים, אשר נמר בקושטה את חוק למודו לחכמת משפטי תרקיה, הנסיון הראשון למשכילי ירושלים. ונשוחח שם איש איש את השיחה הערבה עליו, ונשת שעות שלמות את כוס הקפה ותדבק גם בנו עצלות אנשי המזרח במסבותיהם.

האיש העומד על ספון האניה ומשקיף מרחוק על העיר הזאת, יתפעל התפעלות אין ערוך לה מן היופי הגדול השפוך על פני הלקי העיר הזאת, היושבת על חפי מים העוברים בתוך העיר. אין בכח עֵיר גדול שבגדולים למסור לנו על הבר גם אפס קצתם של המראות הנפלאים הנראים פה על בל צעד וצעד, אולם בבאו אחרי כן לתוך העיר פנימה יוכח עד מהרה כי נתעה בשיא, וככל אשר התפעל מיפיה החיצון כן יוסיף להתפעל מכיעורה הפנימי, באשר יטעה כל איש אשר יבא לשפוט על חיי החברה הפנימים של אנשי המזרח על פי נמוסיהם החיצונים המהודרים. רחובותיה צרים ומעוקלים, אין סדר ואין משטר לבנין בתיה, יש אשר ירחב הרחוב די צרכו ובעבור מרחק קטן הוא מתעקל מתפתל ונעשה צר עד שאין בו מעבר גם לענלה אחת, ואך בעמל גדול יצלח להטרמוי לעבור ברחובות סטמבול, וחציצרה בפי הענלון לבשר את הליכתה, גם אין סדר למהלך בני אדם בה, חלוקת צדי דרכים ואמצע דרכים לא נחשבה בה למאומה, כי הכל הולך ומתערב בה בערבוביא גדולה; בני אדם, סוסים, חמורים גמלים ומרכבות הולכים בה יחד בחומה, וביחוד על הגשר, וברחובות הקיובים אליה, גם מצוינת היא בזוהמתה המרובה, אין לחצרותיה אשפתות מיחדות לקבלת הדומן והזבל, כי אם הרחוב הוא, אשר יקבל את כל זה אל קרבו, ואם בי ענלות מיוחדות הולכות ברחובותיה לנקות את האשפה הזאת, אולם בעלי הבתים ודריהם דואגים כי לא תחסר בה בכל עת ממדת האשפה הצריכה כדי לזהם ולטנף את רחובותיה, אך כנגד זה יש מדה אחת טובה להתורקים תושבי העיר הזאת, כי מכבדים המה את

הכלבים כבוד גדול מאד ואסור לכל איש לנגע בהם לרעה. הכלבים האלה הרובצים ברחובותיה לאלפים, מתפרנסים משיורי הבשר והעצמות ומיתר שיורי מאכל הנזרקים על ידי יושבי העיר אל רחובותיה בשבילם, ויש אשר יתנפלו כלבים רבים על התיכה כבודה אהת והיתה מריבה גדולה ביניהם, אשר תעורר את קולות נביחותיהם הפרועות, וביחוד מפריעות הנביחות האלה את מנוחת הלילה, כי על פי רב נזרקים שיורי מאכל מן הבתים ומן ההנויות בערב, והיה להכלבים האלה הלילה לעבודת בקשת טרף והיום למנוחה, ועל כן יש אשר בהתהלכנו ברחובותיה יומם צריכים אנהנו להזהר לבלי הנגף בישנים האלה, ולבלי עורר משנתם הנעימה.

האיש האירופאי בבאו בראשנה לקושטה ויבא לאחד מרחובותיה ההומים מאדם רב, יעמוד משתומם על קול המונה, השונה הרבה מקול המונה של עיר הבירה באירופא, כי הוא רבתי־גונים ורבת גנינות וטעמים מאד, אחרי כי העיר הזאת היא הפותחת שער לכל המזרה, ועל כן בני המערב והמזרח בוקעים בה המונים המונים, בה נראה בל מיני הליפות שמלות שונות בגזרותיהן, בקטעיהן ובצבעיהן הבהירים והמוזרים, יש אשר מכנסים רחבים בלבד הם לתלבשת הגברים והנשים ודמיונם לאיש אשר רגליו השתים ניקבות ויוצאות מלמטה מתוך שק רחב המשמש למעלה מן המתנים ובלבהו מתלבש השק הזה הנה והנה בין רגליו האסורות כמו לנהושתים, ויש אשר בסות לילה הנוהגת אצלנו הוא המעיל הנכבד אשר להם. פה נראה איש זקן אשר זקנו הלבן יורד על פי מדותיו, עוטה מעיל לבן כשלג רחב מאד, ובראשו כובע לבן ועב, צניף צנפות רבות, הדרת הזקנה ואצילות אבות מרחפת עליו ושם נראה איש מלובש תלבשת צבועה המרוקמה בכסף ובזהב ומקל אזוך בידו, אשר נולת כסף בראשו, והוא הולך ומכה במקלו על רצפת הארץ, קנס הוא זה המפנה את הדרך לפני אחד מפקידי ממשלת אירופא ההולך אהריו. בני ההמון רק מכנסים וכתנת לבשרם וכפה לבנה הצנופה מטפחת צבועה סביבה, בראשם, אולם משכילי התרקים וצעיריהם לובשים בגדי אירופה, ודק הפס האדום אשר לראשם יעיד על מולדתם. ובפס הזה הנם נוהגים כלם קדושה לאמית, אשר הלילה להם להסירה מעל ראשיהם, גם רב בני עמנו יושבי קושטה, מלבד בני הדור הישן, לובשים כלם בגדי אירופה ופסים אדומים הבושים לראשיהם. ואך נשי הארץ הזאת מצוינות בפשיטות תלבשתן, והיא: שתי שמלות פשוטות, בנשים עשירות הנה של משי, אשר האהת משולשרת מן המתנים ולמטה, והשניה מעטפת את הגוף מן המתנים עד למעלה מן הראש, העושות את כל הגוף כגולם, בלי גזרה וחתוכ' והפנים מכוסים בצעיף עב אשר אינם נשקפים בעדו, ויש אשר בצעיף העב הזה מכונים שני חורים נגד חורי העינים, באופן שהן רואות ואינן נראות, כי אסור להסתכל בפני אשה זרה בתרקיה ולא נבראה האשה אלא לבעלה. על פי התלבשת הפשוטה הזאת פטורות הנשים המושלמות בארצות תרקיה מכל מיני תלבשת וקשוטים שהזמן גורם.

עוד יתר הרבה מכלבול התלבשת גדול פה בלבול הלשונות, כי כמעט כל הלשונות האירופיות והלק גדול מהלשונות המזרחיות משמשות בה, ועל כן השאון העולה ברחובותיה הוא רב הנגונים והטעמים לפי שנויי המוצאות של הברות לשונות המערב והמזרח. התורקים והערבים מצטינים בין יתר העמים, כי גם בשיחותיהם הפשוטות מרימים המה את קולם ומרבים להסביר את דבריהם בתנועות ובקריצות וברמיזות שונות, ומטעימים את דבריהם בנגונים שונים. כהטעמה הזאת מצטינים ביהוד

מוכרי פירות וירקות מי סיסין[1]) בשוק, כי המה מנגנים נגינות שונות ובהתלהבות גדולה, נגינות הדומות הרבה לנגינות ההסידים אצלנו, וקטב דברי הנגינות האלה היא: כי יש להם למכור פירות וירקות ומי סיסין.

החלק האירופאי הנקרא בשם פְּרוּ טוב ויפה הרבה מיתר חוקי העיר, בכל זאת רק רחובות אחדים נכבדים דומים לרחובות אירופא נמצאים בו. אך גם המה צרים המה. הרחוב היותר יפה אשר בו נמצאים כל בתי צירי ממשלות אירופא וכל ההוטלים הגדולים הוא במעלה העיר ומדרגות אבן ברחובות זקופים מובילות אליו, וקשה העליה בהן ברגל, ועל כן השתמשתי בכל פעם בעגלת הרבים הנמשכת בכח קטור במהלה מתחת, אשר במשך רגעים אחדים תעלה את נוסעיה למעלה במחיר קטן. הרחובות הצדדים והמבואות של הפרו אינם נבדלים במאומה מיתר חלקי העיר התרקית בזוהמתם ובלבלוכם.

השוקים והמבואות האלה בחלק הנקרא בשם: גַלַטָה, משיאים ה־פה גדולה על עם ישראל, וגדול מאד עלבון הפנים אשר ירגיש כל בן ישראל בעברו בהם, כי שם יראה את עמק התהום הנוראה אשר אל תוכה תפלנה בנות עמו באשמת הגלות המרה והעניות הנדולה, ובאשמת אבותיהן והשובי ישראל, אשר לא ישימו לבם להנוכן בילדותן, ותגדלנה פרא להיות עלולות לכל מדחה ובשלון מוסרי.

אחרי קבלי תופס־תְּזְכֹּרֶת[2]) מאת הקונסול הרוסי, אשר משכנו ברחוב פרו, הלכתי בחברת אחד היהודים האשכנזים מושבי קושטה לבית הדואר הרוסית, אשר מעונה על יד הוף הים, ויאמר בן לויתי לקצר את הדרך ונלך באלכסון דרך מבואת הגלטה. בבאי אל אחד המבואות האלה, והנה מפלצת מגושמת נגד עיני, ה־פה תשבר לבבי גם היום להעלות על הגליון את דברי התמונות הנסות והמהמות האלה המתגשמות רבן בבנות עמנו, לראות לעיני כל איש עובר. במעט כל הרחובות, הצדדים והמבואות אשר בגלטה מלאים בתי זמה, אשר מחזיקיהם כלם יהודים אשכנזים המה, וגם נשות הזמה אשר בתוכן רבן לבני עמנו הנה. מחזיקי בתי הקלון נקראים בפי העם בשם: פְּזוֹנְטִים, והמה בתה מיחדת לבני עמנו האשכנזים בקושטה, אשר בנו להם בימים האחרונים בכספם גם בית כנסת מיוחד, הנקרא גם הוא בשם בית־הכנסת של הפזונטים, כי כל באי הבית בעזרת האנשים והנשים אך להם המה, כחק לישראל, כי כל כתה וכל חברה תבנה לה בית כנסת מיוחד: „לא תבוא אתנן זונה בית ה' אלהיך", צותה עלינו תורת משה, וילכו פליטי עמנו בקושטה ויבנו בית ה' בעצמו מאתנן זונה, בן לויתי ספר לי על דבר הבית הזה, כי אחרי הבנותו זה כשנה לא נתנה הקהלה האשכנזית, וביהוד הקהלה האוסטרית הנכבדה, על ידי השתדלותה לפני החכם באשי, לפתוח את הבית הזה; אולם בימים האחרונים נצחו הפזונטים, כי שחדו מכספם את אחד האשכנזים שתדלן לפני החכם באשי, ויט הוא את לבבו לטובת הפזונטים, ויפתח את הבית הזה, וכאשר באו אליו נכבדי הקהלה האוסטרית לקבול לפניו על המעשה הרע הזה, להלבין את פני ישראל ברבים באפן מנינה כזה; וישב את פניהם ריקם. בן לויתי מסר לי את תשובת הרב אליהם, לאמר: מאין עלי לדעת להבדיל ביניכם ובין הפזונטים? בקרתי את בית הכנסת הזה, והנה הוא בנוי בנין יפה בשכונה של בתי טמאים מסביב לו, והבית הזה הוא בית הכנסת האחד הבנוי

[1]) זיסספהאלצוואססער, לאקריצואפט.

[2]) תעודת מסע.

לאחינו האשכנזים, כי לעדה האוסטרית אין בית כנסת בנוי לעת עתה, ואם לא תמהר לבנות בית כנסת לבני קהלתה, כי או אפשר, כי יהיו הפזונטים לראשי הקהלה האשכנזית בקושטה, אמר לי בן לויתי. כשנזדמנתי אחרי כן לבית קפה אחד אשר לחוף הים, עם האשכנזי השתדלן לפתיחת בית הכנסת של הפזונטים, ושאלתיו לתומי לפשר השתדלותו זאת, וישיבני עזות לאמר: הלא עובר אורח אתה, אל נא תתערב בענינים שאינם נוגעים לך, וידעתי אז כי כנים הדברים אשר שמעתי.

[בשובי אחר שנה וחצי דרך קושטה, מצאתי לשמחת לבבי בית כנסת יפה בנוי גם לקהלה האוסטרית, ובו גם חזן מרוסיא עם מקהלת משוררים, וגם אומרת היא למנות לה רב ודרשן, צעיר אחד מתלמידי בית רבנים בחוץ לארץ, וכל זה נעשה רק בהשתדלות אנשים אחדים, ויצילו לכל הפחות בזה את שם ישראל, לבל יזכירו עוד את בית הכנסת של הפזונטים כבית כנסת של הצבור האשכנזי].

גם בעברי דרך אלכסנדריא, (בשובי לביתי) מצאתי גם שם את מעמד הדברים כמו בקושטה, ויאמרו לי כי בקאירא עוד רע מזה, והאשכנזים נקראים שם בפי אחיהם הספרדים בשם: שלכט (רע), והמה מתבישים עם אחיהם אלה, ומתנכרים להם; גם ספרו לי את דברי הנבלות הנעשות בידי סוררי בני עמנו, להדיח את בנות עמנו העניות בתחבלות מרמה שונות, המעוררות זעזה. גם בעברי במבואות קושטה הראה לי בן לויתי על אשה צעירה אחת היושבת עצובה והיא נשקפת מבעד למריני ברזל, ויבאר לי לאמר, כי זאת בודאי נלכדה ברשת אחד הנוכלים, אשר נשא אותה לאשה בגליציא, ברומניא או ברוסיא, ויביאנה לקושטה ויכרינה פה לזנונים, כי מעשים כאלה נעשים פה בכל יום, ואין מוחה בידי האנשים האלה מהוציא לפועל את מזמותיהם הרעות גם לעיני השמש, כי אנשים אלימים המה פה, היודעים לשחד מכספם את פקידי הממשלה אשר בעד בצע כסף הבקשיש יחפו על כל חטא ופשע. האחד הוא ההכם באשי, אשר בידו לעשות הרבה לגדור את הפרצה הזאת בקושטה, אך מה לעשות אם את הרב הישר והתמים הזה יבזיזו, כחוחים את השושנה. בני עולה מקרב אחינו האשכנזים ותקנה אחרת אין לקלקלה זו בלתי אם כי יעירו את אזנו נדולי רבנינו ואדירינו שבארצות אירופא להסיר מעל פניו את האשכנזים המקולקלים האלה, למנור את בית הכנסת הנזכר ולהשתדל למעט את החפלות בעדת ישראל שבסטמבול בכל כח כבודו בעיני הממשלה.

בצרפנו למקומות הטומאה האלה גם את הנעשה על ידי סוררי בני עמנו בבואנם איירם בארנגטינא, וביתר הארצות, ואת כל סרסרי עברה מבני עמנו המקדימים להכשיל את כל עובר אורח בכל ההיטלים אשר במשכנות בני עמנו ברוסיא, בצרפנו אחת לאחת את כל הפחזות הנמצאת בבני עמנו היום, כי אז לצערנו הגדול עלינו להודות, כי אכן נראו סמני הסתאבות מחמת ענית מנולת ומחמת קושי הגלות וטלטוליה בבני עמנו. הסתאבות מחמת זקנה הייתי אומר, לו מצאנו את הסמנים האלה גם אצל אחינו בגרמניא ובאנגליא, ואצל אחינו הספרדים בארצות המזרח.

הפרק הזה של הפריצות המצויה בבני עמנו, צריכה להכתב בדם ברברי ימי ישראל בזמן החדש.

איש משכיל נכבד מאחינו הספרדים ספר לי ספורים מחיי נפשות אלה, נולי רומניא וגליציא, בקאירא, המעוררים חמלה: למשל כי יש מהן המוציאות את כל הכנסותיהן לפרנסת בתי אבותיהן, אשר לא ידעו את טיב פרנסת בנותיהן, או אחרי

שהנה מקבצות סכום ידוע תשבנה לארצן ותנשאנה לאנשים ותחיינה חיי משפחה. באלכסנדריא ספרו לי, כי כל בנות הזמה שם זהירות במאכלות כשרות, וכל בתי אכל למאכלי כשר מתכלכלים רבם על ידיהן. כל אלה מעידים כי עוד לא כבו בהן זיקי רגשות אדם ואמונה. ועל ראש מי תחולנה קללות בנות עמנו האמללות האלה, אם לא על ראשי בני עמנו ומנהיגיו המתרשלים ביסוד בתי חנוך ובתי מלאכה לבנות עמנו העניות בכל מקומות תפוצת בני עמנו.

באחד הימים, בימי היותי בקושטה, חננה קהלת ישראל הספרדית את יום הַכַּתֶּרֶת הסולטן, בבית הכנסת אשר לה בגלטה, ואלך גם אנכי להתבונן לסדר החנינה. בית הכנסת הוא קטן לעדה נכבדה כזאת, אבל נקי ומסודר כל צרכו. במסדרון אשר למטה עמדו שמשים מוכנים לקבל את המעילים של הקרואים, ממנו עלינו דרך מעלות, אשר טפטים רבים מוצעים עליהן, למכפלה הראשנה, ובאנו לחדר ממצע אשר יציעית סביב לו, המיוחדות לנשים גם למקהלת משוררים. מלבד ארון הקדש והבמה נמצאו רק ספסלים ארובים ונמוכים סביב לכתליו, ולצדו הצפוני והדרומי עמדו שורות שורות כסאות למושב הקרואים. פקידי הממשלה היהודים באו לבושים בבגדי שרד עם אותות הכבוד שלהם. להם העמידו את הכסאות החיצונים, לי כאורח נתן גם כן כסא לשבת, נעים היה לראות פקידי ממשלה גבוהים יהודים, כמו יצחק פחה מלכו, אליהו פחה, זֵנין פחה, דוד אפנדי הלוי, ועוד ועוד, עד חמשה עשר איש, ביניהם נגד החכם באשי, איש צעיר עובד בַּנְזוּת [1], התאספו ובאו לבית הכנסת, כלם הקדימו לבא לפני הרב החכם באשי וימתינו עליו ועל בית דינו. באשר הודיעו כי החכם באשי עולה על המדרגות התחילה מנרפה לנגן ובבואו אל הבית קם כל העם ממושבותיו, וגם כל הפקידים השתחוו לפניו על פי נמוסי המזרח, היינו, כי כל אחד פנה אליו ממקום עמדתו וירכין את גופו ויגע בידו הימנית בארץ בלבו ובמצחו, וגם החכם באשי הושיבם בנמוסיהם האלה לגדול לפי גדלו ולקטן לפי קטנו. החכם באשי הוא איש בעל קומה בינונית, זקן מלא, אשר שיבה זרקה בו, עיניו מפיקות תמימות ומנוחה; הוא היה לכוש מעיל לבן מעל לבגדי כבודו ושרשרת עם אות כבוד של הממשלה על צוארו וישב על כסא כבוד מול ארון הקודש ומימינו ומשמאלו שני דייניו, אנשים באים בימים, פני האחד מהם הפיקו חכמה ומחשבה עמוקה,— אחרי שישבו החכמים על כסאותיהם ישבו גם כל הקרואים, ובכל הזמן ההוא המנרפה מנגנת. אחרי כן התחיל החזן לשורר עם מקהלות משוררים מזמורי תהלים על פי הקי הזמרה. אחרי אשר בלה החזן את מזמוריו, עלה החכם באשי על הבמה, וכל העם קם אז על רגליו, והוא דרש מתוך הכתב דרשה לכבוד הסולטן כנראה בשפת ספרדית שלהם. בגמר דרשתו התפלל תפלה מיוחדת בשלומה של מלכות בשפת עבר, אף כי לא הבנתי את שפת דרשתו, בכל זאת יכלתי לשפוט כי בשרון דרבור אין לו. אחריו עלה על הבמה אחד הצעירים מתלמידי בית מדרש הרבנים שבקושטה, לבוש בגדי אירופא ואך פֶּס חבוש לראשו וידריש בעל פה בשפת תרקיה, וכנראה הטיב לדרוש, לא נמנם בלשונו, שפתו היתה שנורה וברורה בפיו ונם ידע להטעים את דבריו על פי חוקי הדבור, הפקידים היהודים שבעו רצון מדרשתו, ונענעו לו בכל פעם בראשם, אחר גמר הדרשה הזאת נפשרו כלם לבתיהם ורבים מן הנאספים ננשו לנשק את ידי החכם באשי. כל החגינה הזאת עשתה עלי רושם נדול, לא ידעתי אם בבית כנסת או ככית מחזה אני המשוה לנגדי

[1]) מיניסטעריום.

הזון משנות מאות שעברו, אהרי כן בהכירי את דרכי אחינו הספרדים לא נתפעלתי עוד מנמוסיהם הנעים, כי ידעתי כי יופי הצון יש להם ואינני מבקש כיום למצוא בתוך היופי הזה גם כה ותושיה.

באחד הימים הלכתי לשול לבדי בהלק העיר סטמבול ונמשכו עיני אהרי בית מסגר למושלמים גדול ותרבץ רחב לפניו. נכנסתי אל התרבץ ומצאתי שם על אחד הספסלים שני הכמים מושלמים אחד צעיר ואחד זקן יושבים והוגים בספר, כל תנועותיהם וגם קלסתר פניהם היו דומים לחובשי בתי המדרש שלנו, המנצחים זה את זה בהלכה, ונקרבתי אליהם כי היו בעיני כמכרים ישנים—להצר בית תפלה ולכהני דתות אהרות לא קרבתי מעודי, כי הרגשתי בנפשי איזה רגש של מורא בשר ודם — ויבקשוני לשבת אתם. משאלותם הבנתי כי המה שואלים אותי למוצאי והשיבותים: מסקבי, לאמר: רוסא. ונענו לי ב־אשם, והצעיר כבדני בצנרתה והוא הביט אלי בעינים חודרות מלאות אהבה והבה, כמעט לא פגשתי מעודי עינים פקחות ומושכות לבב כאלה, עד היום לא אוכל לשכוח את המבט ההודר והנעים הזה. אחרי כן הסכנתי גם עם העינים האלה המצינות ביהוד בין הערבים.

להרחובות אשר בסטמבול אין תואר ואין הדר, על כל פנים לא נכר בהם סמני עיר הבירה. וככל אשר ירחקו מטבור העיר, לאמר: מן הרחובות הסמוכות להנשר, בן תגדל בהם המנוחה והשקט, הרכה בתים מוקפים בהם גדרי אבנים סביב, לבל תשלט בהם עין מבחוץ, וגם הבתים המפנים אל הרחוב הלונותיהם מוגפים בתריסים מבפנים. באחדים מהם ראיתי תריסים פתוחים ונשים גלויות פנים יושבות על אדני החלונות אוכלות ממתקים וסוקרות לחוץ ותנועת ילדים קטנים על פניהם.

מאז נתועדתי אל אחינו האשכנזים, בליתי כל ימי שבתי בקושטא בהברתם, וגם את להמי אכלתי באכסניה אשכנזית, ורק ללון הלכתי לסטמבול בהוטל הספרדי; כי קשה היה לי לשהות שם; כי אין לך דבר קשה לאדם מלהיות אלם בין מדברים, נסיתי לדבר אתם עברית ואין איש מהם שומע אותי; כי מעט אשר ילמדו השפה הזאת בקושטא, וההדיוטות גדולה בה מאד, למשל, בעל ההוטל האיברופי ישב בשבת, כמו בכל ימי ההול, וירשום בפנקסו, ואצלנו הלא יזהר כל בעל אכסניה מוכר מאכלי כשר מלהלל שבת בפרהסיא, בהדר האוכל שלו בלו יהודים כל יום השבת בצחוק כלפים ופספסים. כפי שספרו לי אנשים היודעים את היי אחינו הספרדים בקושטה מעמד התלמוד תורה אצלם שפל מאד, גם בבית ספר הכי"ח לא ישימו לבב ללמודים העברים. הספרדים אינם מתנגדים ללמודים העברים, אפס להוציא כסף מכיסם לצרכם, אינם רוצים; כי בכלל רחוקים המה ככל אנשי המזרח מרגש היי הצבור ומהשתתפות בצרכי הכלל; אולם בבא אנשים מן החוץ ללמד את בניהם בהגם לא יפריעום ממעשיהם. אחד ממשכילי רוסיא ושפירא שמו יסד בה בית ספר אשר פעולתו היתה גדולה; אפס לא האריך ימים, בית ספר הכי"ה פה, כמו בכל ארצות המזרח, מפיץ ידיעת השפה הצרפתית והתהלת הלמודים בין אחינו, ואינני דואג לעתידות מעמד הניכיו בארצם: כי לא ילמדו בו לא את השפה התורקית ולא את השפה העברית. גם לא ישים את לבבו להנוך דתם, כי מעט אשר ילמדו בו עברית, הכל כמו בבתי ספר עם לבני ישראל הנוסדים על ידי הממשלה בארצנו. אך בהבדל זה כי בארצנו ילמדו בהם לכל הפחות את שפת המדינה על בוריה וידיעת השפה התורקית היתה מועלת הרבה להרים את כבוד בני עמנו בתורקיה, כי לבב ממשלתה טוב אלינו מאד.

ואם היתה מוצאת בהם אנשים בעלי בשרונות יודעי שפתה היתה מקרבתם הרבה. מבית הספר של הגרף קומנדו אשר למדו בו את השפה התרקית יצאו אחרי כן פקידי הממשלה, וכן מבית ספר חיים כהן בבאריות. מבית ספר שלמה בכור הוצין בבגדד שלמדו בו תרקית, ערבית ופרסית יצאו כשליש הפקידים של ממשלת המקום [עיין משפט הישוב החדש 25] אם כי אין לכחד כי ידיעת השפה הצרפתית נהוצה מאד בארצות המזרח, כי היתה למליץ בין העמים השונים, אבל על כל פנים לא באפן שתירש השכנה את מקום בעלת הבית. בקושטה אמרו לי בי ראשי הכי"ח משיבים, כי אם יש חפץ ליהודי קושטה בידיעת השפה התרקית ימנו להם המה בכספם מורה תרקית בבית ספר הכי"ח, והוא הדין בדבר ידיעת השפה העברית.

כאשר שמענו, התעוררו בימים האחרונים ראשי הקהלה הספרדית, לשום לבב ללמוד השפה התרקית, ואחד ממשכילי ירושלם וחיים הירשנזהן שמו, מלמד עברית באחד מבתי הספר, אך הספרדים מתרשלים לתמוך בידו ועי"כ אין מעמדו איתן.

בהיותי בקושטה נסיתי פעם אחת להיות במעמד האדם הקדמוני, טרם שהתפתחה לשונו להביע בה את כל הפצי, וישתמש אז בהברות פשוטות, בתנועות בקריצות וברמיזות שונות. על פי הקי תרקיה צריך כל איש נכרי העובר בתוך ארצה לקחת מידה תעודת מסע — תזכרה — מיחדת, המתרת לו את ההליכה. גם אנכי לקחתי טופס תזכרה מידי הקנזול הרוסי, והלכתי להסרי (בית המועצה) התרקי, כי יקימו אותה כחוק, ואחרי שלא ירעתי את שפת הארץ, לקחתי את התזכרה בידי, ובהראותי אותה לעוברים התרקים בחצות סטמבול, אמרתי להם רק שתי מלים: תזכרה, סרי, וירא לי כל אחד ברמיזה את מקום הסרי, עד בי באתי שמה. על פי ההמולה והרחק ועל פי הזוהמא אשר בו היה דומה לשוק של דגים וירקות, ולא לבית מועצה. בבאי שמה הראתי את התזכרה שלי לתרקים אחרים, עד כי נענה לי אחד מהם, ויביאני לפני הפקיד המתרגמן (דראגאמאן), אשר לפניו הבעתי בגרמנית את הפצי, והוא אמר לי למסור את תזכרתי לתרקי זה. אשר הביאני לפניו, ובבואי אחרי שעות אחדות תחי' תזכרתי מקימת כחק, ועלי אז לקרוא בשם: אחמד, ואז יושיט לי התרקי הזה את תזכרתי, וכן היה. במסור לי אחמד את תזכרתי נתתי לו שכר טרחתו מטבע קטנה, אשר לא הסתפק בה ויקרא לפני: בקשיש! בקשיש! אך אז שמתי את עצמי כאלו אינני מבין את ביאור השם הקדוש הזה. מאליו מובן כי הייתי אז בעיניו כאיש שאיננו מן הישוב. ואם כי התאמץ בכל תחבולותיו להביני את פשר המלה הזאת בהקותו את מעשה הרצאת מעות, אולם אנכי באחת, כי לא אבין את פשר המלה הזאת. והפצתי אנכי הפעם להביאו לפני המתרגמן כי יהיה הוא המליץ בינינו; אך כנראה דבר זה לא היה נאה לפניו, עד כי נואש ממני ומבקשישי ויעזבני לנפשי. בכל ששת ימי שבתי בקושטה לא הייתי בריא כל צרכי, הרבה עשה עלי כנראה שנוי האקלים וגם שנוי הנסת של פונדק הספרדי, ועל כן לא שמתי את לבבי לעתיקות העיר וגם למראות המקומות היפים סביבותיה, אשר אניוה קשור מיחדות מוליכות אליהם, וגם ישיבתי בקושטא הלא לא היתה כי אם במקרה, בהמתיני אל הספינה ההולכת לבארות, ולבי ורעיוני היו נתונים רק אל המקום הנבחר שהנני הולך אליו, ועל כן לא הייתי פנוי להתבוננות מקומות החול, וירבו בעיני גם הימים, ימי שבתי בקושטה, המעטים האלה כי הייתי אין לדרבי לראות מהרה את המקומות הקדושים אשר התנענעתי עליהם עוד מימי נעורי. (שאר יבא).

זכרונות.

הקונגרס הששי יהיה בר"ח אלול, א' לסדר שופטים (10/23 August) בעיר באזעל בשוויץ.

הזכרון הראשון לחוברתנו השנית, זכרון ליום מר, ליום כ"ג ניסן תרס"ג, אשר למימי גזרת ת"ח לא הביא עלינו ד' יום עבֵרה ומהומת מות כמוהו, יתן ד' והיה יום חשך ואפלה ההוא האחרון לימי כל צרותינו והפחד אשר נפחד יומם ולילה לא יהיה פחד — ואנחנו לא ננסה בזה למרר את לב הקהל במערכי הבלהות אשר השיגו את אחינו המומתים והנמלטים, כי עוד נפעם ונרעש כל לב בישראל למדי, אך את התמצית המרה האחת חובה היא עלינו לטעום השכם וטעום, ולכוון להרגיש את השעם בכל מרירותו, כי הדבר אשר דבר משוררנו רבי יהודה הלוי זה שמנה מאות שנה:

„היש מקום במזרח או במערב נהיה בו בטוחים,"

עודנו נכון וקים לכל פרטיו וכל מפלט אחר זולתי מקלט בטוח ומאושר בארץ אבותינו מבטח בוגד הוא לנו.

על כן ישמח לבנו בראותנו כי הציונות הולכת ומוספת כח קוממיות והדר מיום ליום. ראשית החלו להכיר כי ראש המעוז לה הוא קהל התמימים המחזיקים בתורתם ובדרכי אבותיהם. ומפלגת המזרחי עומדת על משמרתה ומתחזקת בכל עז להטות אליה את לב הקהל התמים והבריא הזה.

בחדשי אדר וניסן נוסדו אגודות מזרחיות חדשות: אגודה שניה בפטרבורג, בריגא, טמשפול בגליל פודוליא, גרוזד ג' קאוונא, סעוואסטופול, קונסטאנטין ישן בג' וואהלין, הוראדנא, שאדאווא בג' לומזא, פרילוקי וגאדיאץ ג' פולטבה, האראדאק ג' גראדנא, אנדרייעווקא ג' טאווריי. ולאגודה בפטרבורג נתוספו עוד ארבעים חברים. האגודה ביפו שלחה את א' מחבריה לעיה"ק ירושלם ותיסד שם ארבע אגודות: „ציון המצוינת" בעלת חמשים איש, אגודת סוחרים בעלת שבעים איש, אגודת פועלים בעלת מאה וחמשים איש, אגודת נשים בנות ציון שמספר חברותיה חמש עשרה. מלבד אלה הסתפחו על המזרחי אגודות ישנות: קאוושאן ג' בסרביא, מאנאסטירשצינע ג' קיוב, סאראטשין ג' וואהשא, גרענסבורג פא. באמריקא, נויארק ועוד. תשע האגודות שבמינסק, שמספר חבריהן הוא שש מאות ועשרה, הכניסו עד ניסן 623 שקלים, מלבד אשר הם הולכים ומאספים עד היום. בשנה העברה מכרו 62 שטרי־חובֵרין –אקציין, — טיסמות [1]) של קופת האומה מכרו בער 145 רובל. מלבד זה אספו בער הקופה 620 רובל וליא"י 300 רובל. – האגודות במרקולשטי, שאוול, פינסק, ליפנא ועוד, גם אחד מחבריהן בביאליסטאק, העלו את שמם בספר הזהב.

ובארצות המערב התעוררה זריזות גדולה להרחבת המזרחי ולחבובו. בציריך בשוויץ קבעו הציונים ויכוח ע"ד המזרחי ויברו בשבחו מר אויז וד"ר פארבשטיין, ומר אלישוב חלק עליהם, המזכים נצחו והנקהלים גמרו להביע תודה לראש המזרחים ולהעלות את שמו בספר הזהב. בלונדון קראה אגודתנו לרבני העיר ולראשי כנסיותיה לדון ע"ד הציונות ותעל בידם להשלים את הפצם ויעמידו בחג הפסח דרשנים בכל בתי הכנסת אשר הטיפו למען הציונות. בהעתונים האשכנזים נדפסו בימים האחרונים כמה מאמרים בשבח המזרחי. מרומניא פנו אל המזרחי להפיץ את מכתביו בארץ ההיא והאספה הכוללת לציוני אונגרן החליטה להפיצם בקרב החרדים בארץ ההיא.

ובארץ מולדת המזרחי נעשים תקונים להרבות את גבולו בחברים. בעיר בברויסק יוסדים ציוני המזרח בית ועד ציוני. בפלונסק בג' ווארשא נוסדה לשכה להפיץ את המזרחי בפולין ובראשה עומד הרה"ג ר' יונה זלאטניק מזאקראטשים והרה"ג ר' ליב קאוואלסקי מוולאצלווסק, שם היתה אספה קודמת לאספת המזרחי העתידה להיות אי"ה בקיץ זה בעיר ההיא להתיעץ איככה יש להפיץ את המזרחיות בפולין. ומר אייזיק גרין ומר אסתרזאהן עוזרים להרה"ג הנ"ל.

---

[1]) מארקען והנפרד סְטַמפּ (ב"מ ע"ד. ת' יונתן בראשית ל"ח, י"א) ופירושו: סמן סתם, או סמן של ערבון, בעסקי ממונות במקח וממכר.

וגם בפעל כפים החל המזרחי לעשות תושיה. בציריך יסדו בית ממכר ליינות ארץ ישראל בשם „מזרחי" ובית לממכר שטרי־חובות „שער־קלוב".

ובהיות החסר מראשי הסמנים שיש באומה זו, הוכרע הדבר כמעט מאליו, כי בהיות הדבקים בעמם לאגודה אחת יציצו יעלו מעליהם צמחי צדקה. בלובלין יסדו קופה של גמילות חסדים. בזיטאמיר אספו המזרחים מאה וחמשים רובל לאפות מצה לעניים. בהארויץ עשו בית אופים למצות לעניים ואת נערי ת"ת הלבישו.

ובכל מקום שאגודה מזרחית נוסדת, שם מתבצר מקום לתורה ועבודה. בציריך, אשר לפנים הסתירו אחינו את שמותם, יתגאו היום לקרא בשמותיהם העברים אברהם ולא אלברט, יצחק ולא איגנאץ. בחג האסיף רבו שם הסכות ו„זמן שמחתנו" נתקיים שם בכל פרטיו. בריגא נוסדו חברי המזרחי לחברת לומדי טור או"ח בכנופיא מדי שבת בשבתו ולמרות משנאיה ומרדפיה באף קמה וגם נצבה. ובביאליסטאק סימו המזרחים בחג הפסח מס' ברכות ורשמ גדול עשה הסיום ההוא על כל בני העיר. סוף דבר המזרחי עושה חיל בכל דבר היקר לישראל בשיבת ציון, בתורה בעבודה ובגמילות חסדים.

והציונויות בכללה חושבת אף היא את גוף הישוב ויסוד מקלט לנדחי אחינו האומללים ותשובת האומה לרוחה מקדם לעיקר לכל מעשיה, על כן יוצאת היא מחוץ לתחום עצמה להפוך את לבב החברות הגדולות ואפטרופסי הקופות העשירות שנוסדו למשען עמנו להגות ולעשות ברוח אומה זו על פי צרכה, טעמה וצביונה. הסופר בשפת אנגליא המפורסם בכל הארצות מר ישראל זנגביל נ"י רב את ריב עמו מיד ראשי יק"א אשר אמרו לשנות את עזבון הברון הירש ז"ל, המיועד מעקרו לגוף הישוב, מעין תפקידו ולשמש בו לתקוני עראי כגון בתי־ספר וכיו"ב, כאשר הודענו בזכרונותינו בחוברתנו הקודמת, והנה ב"ה בריב ציון זה עלתה ידו על יד יריביו אשר נאנסו לחשוך את ידם מכמה פרטים אשר אמרו לשנות, ולהסכים להצעה Bill שתכליתה היא לברר ולקבוע את חובת סוד האפוטרופסים ואת זקתם לתכלית הדבר המופקד בידם מיד המנוח ז"ל. סוף דבר עמל מר זנגביל נ"י השיב אחור את עצת הקיץ העזבון מתעודתו האחת אשר יעד לו בעליו, וישב בזה ליורשו של ראש נדיבינו, לעם ישראל העני והנגוע, את ירושתו.

גם עם חברת כי"ח תדבר הציונויות משפטים בכלי מבטאה „וועלט" על בלי היות קו ומשקולת דעת וחשבון בכל מעשיה שהיא עושה לנדחי ישראל, כאדם הפורע חובי רק מקצת מקצתו ועל כרחו ושלא בטובתו ועל אשר ברפיונה אינה חושבת למחונה הרב היוצא כלי סדרים ובקרירות דעתה אינה שוקדת על תקנת הנדחים, כאלו לא היתה תעודתה להביא את נדחי עמה אל מחוז חפץ, כי אם להרחיק את העניים המרודים הרחק הרחק מאוד מגבול העשירים לבלתי הבטל השאננים משלותם ומשעשועיהם מפני שועת אחיהם אשר תגיע לרגעים באזניהם. ואם על תלונה זאת יש עוד מקום להצטדק, כי עזרה מתוקנת להמונים רבים צריכה עיון עמוק וכובד ראש ומסות גדולות, מה תענה החברה על הדבר שהיא מתרגלת ומתמחה בו מיום הוסדה, על דבר בתי הספר בארצות הקדם שהיא מתהללת בם, מכרזת היא בקולי קולות כי שלשים אלף תלמידים היא מגדלת להיות בני ישראל „נאמנים לדתם", והמתבונן בדברים במקומם רואה את כל מעשיה כאלו לא באה „כי אם לבצור ולבוקק גם את שארית רוח היהדות הגוססת עוד ולהתיש את כחה עד לבלה". סוף דבר: התעודה הישראלית הטהורה העתיקה שיעדו לחברה ההיא כרמיה וחבריו נדחת כיום בבתי הספר מפני תעודה צרפתית קלה, שיעדו לה כיום פקידים נשכרים בכסף, שהם לבדם עושים מה שלבם חפץ למען נהול את הכבוד כי תלמידי החברה שופכים את רוח צרפת על ארצות הקדם, כבוד שכל איש ישראל יחשוב אותו לבגד בעמו ושעבוד מגונה לאחרים. וכל עוד אשר כל מעשיה יהיו מסורים רק ביד שכירים מטומטמים כאלה אין תקנה לחברה זאת ואין תוחלת לישראל ממנה.

אם יעשו דברי ה של הציונויות פרי? ואימתי? אין לדעת עוד; אך כי מעשיה יעשו פרי תוסיף עיננו לראות משעה לשעה. מלבד חברת „גאולה" שהודענו את טיבה בזכרונות המחברת הקודמת, ושיסדו אותה גדולי הציונים למען שמש בהנאת היחיד של העשירים לצרך גאולת הארץ, נוסדה בברלין בשם חברת־הושבת־ארץ־הקדם־היהודית, — יודישע אריענט־קאלאניזאציאָנס־גע־זעלשאפט — בשם „שערי ציון", להמציא לנודדי אחינו העוזבים ארצות מגוריהם מקלט וקוממיות בידי יסוד של ישוב, שעקרו תהי' עבודת קרקע בשותפות בארץ אבותינו וסביבותיה, אשר אליה תלוה הרושת המעשה ועסק ממכר מתוקן של פרי עבודת אדמתם: מטעי עצי פרי „היוק והטבאק, גידול העופות ומרבית חמשי יהיו שם לעיקר. למען תת ידים לכל איש להשתתף בחברה

זאת הוקצב מחיר שטר=חוברין רק למאה מארק ורשות ביד החֶבְרָה [1]). לשלם למארק לחדש. ויותר ממאה שטרי חוברין לא ימכר לאחד.

החברה שמה לה לקו בסדר מעשיה את שיטת=ההושבה הנוהגת בקליפורניא שבאמעריקא שהתמחה לנוחה ומתוקנת. השטה הזאת תספיק בידי עובדים ורוכלים עירונים, לשקוד על מלאכתם עוד כתמול שלשום, ולשלם על יד על יד בעד חלקת אדמה קנויה לצמיתות או חכורה לעולם, המתעבדת ומשתבחת בידי עובדי אדמה מומחים, אשר גם הם חברים הם לחברת הנאחזים, עד מלאת ימיה לתת את פריה לבעליה, ולנהל אותו בלחם; אז יעזבו החברים יושבי הערים את מקומותם ובאו אל האחוזה המשותפת המעובדת והמתוקנת כל צרכה, וזכה כל איש עפ"י גורל, או על פי תקנה אחרת מוסכמת מראש, בבית מושב אחד וחלקת שדה מטוייבת זרועה או נטועה כתקונה ועבדה ושמורה. —

היתרון אשר לשיטה הקלפורנית הזאת על השטה הנחפזת של כניסת המונים של יחידים בבת אחת גדול הוא מאוד, כי אין הנאחזים מושכים ידם מפרנסתם הראשונה עד שהם מוצאים את פרנסתם המבוקשת מתוקנת לפניהם בכל צרכיה; והשנית, כי כל העבודות הראשונות, הגסות והקשות נעשות בידי עובדי אדמה בקיאים ומומחים בכל פרטיהם, אשר עליהם לא תכבד העבודה באשר הם רגילים בה, ובהתנחל הנאחזים החדשים הנופלים מהם בכח גופם, אין להם בלתי אם לשמור ולכלכל, לקצור ולבצור. ויען כי לא ביד יחידים הבאים בהמון מעורבב והבודדים איש לנפשו ימסר דבר ישוב כזה, כי אם בידי אגודה מסודרת המוסרת את כל מעשה ביד יחיד מומחה הראוי לו, תקל גם הקניה, כי אין תחרות מצויה בלתי אם ברבות הקופצים הבודדים איש לנפשו ואין עיניו בלתי אם אל הנאת עצמו, אבל בעשות הרבים להם שליח אחד מיד התחרות מסתלקת. — ראשית תעודת מתן העבודה בגֹּת [2]) האלה, בהיותן מוספקות בכל צרכיהן, לתת שארית ומחיה, יתד וגדר בארץ אבותינו או בסביבותיה לעובדי אחינו, אשר לא יוכלו עוד להתקיֵם בארץ ישראל, ולמקצת האנשים הראויים לעבודה זו על פי כשרונם רצונם וכח גופם, ממחנה אחינו הנודדים, המרבים מיום ליום לעזוב את מזרח ארופא.

שמחים אנחנו תמיד לשמוע כי אחינו הנפוצים לארצותם למקומותם, שמים לב לפקוד את ארץ אבותיהם, לגאול ולישב אותה, אך שמחה זו על הארץ הנאה להיות למעון ולמקלט לעמנו אינה ממעטת את שמחתינו על עמנו, מידי ראותנו מה רבו הכשרונות המופלגים הנמצאים בו. זה כמה ימים מלאו שמנים שנה לאיש אחד מאחינו בברלין ושמו הערץ, ראש לשכת המסחר בברלין, כל המיניסטרים באו לבקרו ולברכו ולהסב עמו בסעודתו וכבוד גדול מאוד נעשה לו גם מיד המושל גם מיד השרורות השונות. ובדעתנו מה כהה כיום רוח האהבה לעמנו בגרמניא בכללה ובפרוסיא בפרטה, אין לנו כי אם להחליט כי הבשרון המופלג והאמונה הרבה בכל פקודה ומשמרת, כובש לו ביד חזקה גם את הלבבות הפונים ממנו ומוציא מפיהם אמן בעל כרחם.

שמחה יתרה מזו ישמח לבנו על כבוד אחר אשר נתן בעיר ההיא לגדול מאחינו אשר כלו לנו הוא: החוקר המובהק בזכרונות דברי הימים לעמנו ובספרותנו וי"א מרבים רבי אברהם ד"ר ברלינר, המורה בבית מדרש הרבנים של הג' הצדיק ר"ע הילדעסהיימער זצ"ל, הֻבְחַר ביום ל"ג בעומר תרס"ג למלאת לו שבעים שנה (י"ג אייר תרס"ג) בכתר שם פרופיסור. יאר ד' עוד ימים רבים את עיניו לחביט נפלאות מתורתנו!

כבוד התכם הזה כבוד הוא לחכמה ויראה, לתורה ודרך ארץ אשר היו למוצק אחד ביד טובי האורתודוכסיא הישראלית בגרמניא, אשר חגג בר"ח אייר ראש מוסדותיה, את יום מלאת יובל שנים ליום הוסדו. המוסד ההוא הוא בית הספר שיסד בספד"מ החסיד ד' שמשון רפאל הירש זצ"ל ואשר הקים לנו חיל שומרי משמרת הקדש, הלא הם קהל המהדרים באשכנז אשר יחשבו את משמרת התורה והמצוה לגאונם ולתפארתם. — מתי נזכה אנחנו למוסד נאמן כזה? ה' הוא היודע.

שמחת היובל הזה נעברה מעט במות ביום ד' אייר בעיר ההיא האשה הנדיבה ויראת ה' מרת גולדשמיט, בת הברון הצדיק המפורסם ר' שמשון וואלף רוטשילד זצ"ל אשר מכספו יסד את בית הספר ההוא.

הגרמני מר ה' צעללער, השר הממונה על משמרת המפקד — סטאטיסטישעס אמט — בשטוטגארט מינה את מספר כל יושבי ארצות תבל לפלגות דתותיהם. מספר כל בני האדם 1,544,510,000 נפש. ומהם 10,806,000 בני ישראל. בני ישראל הם שבעה מאלף בכל בני האדם.

[1]) אקציאנער, טהיל=האבער, חברי עסק (איוב מ. ל). [2]) היימשטאטטען.

מהיר כל הלק משלשת החלקים הראשונים של ס׳

תולדות ישראל

1,25 רו״ב ומהיר הרביעי 1,40 רו״כ ולקונה את כלם ביחד ימכרו בעד ארבעה רו״כ.

אדרס של המחבר:
W. Jawitz Pagulanka 19 Wilna Russ.
В. Явицу Погулянка 19 Вильна.

ספרים בשפת עבר ובלע״ז מכל מקצעות הספרות וביהוד בשאלת ציוניות בהנהה הגונה למו״ס, למורים, לאגודות ציון וכו׳. — להשיג בבית מסחר הספרים של א. צוקערמאנן בווארשא נאלעווקי 7.

כתבתי:
A. Zuckerman's Verlagsbuchhandlung Warschau Russ. Nalewki 7.
Книжный магазинъ А. Цукермана, Варшава Налевки, 7.

והתחזקתם ולקחתם מפרי הארץ.

אתכבד בזה להודיע כי גם בשנה הזאת הנני נכון לקחת העבודה על שבמי להמציא לכל דורש ומבקש אתרוגי א״י יפים ומהודרים כפי האפשר ובמחיר היותר מצער בלי כל ריוח ושכר למעני רק במחיר אשר יקנו אותם שארי הסוחרים בטריעסט, אם ימלאו דורשי אחרי התנאים האלה:

א) לשלוח אלי בקף קדימה לבצער כת״ אחד על כל אגודד (היינו על כל אתרוג, לולב והדסים) לא יאוחר מן ר״ה אלול הבע״ל. וכמה שיעלה יותר אזקוף בנאבנאהמע.

ב) על המזמינים להודיע מפורש באיזה מינים הם חפצים: במובחרים או בראשונים, שניים או שלישים. עם פיטמאות או בלא פיטמאות (מיעץ אני את כל אוהבי ציון לבכר בלי פיטמאות כי מהירם מצער וגם שע״ז יוכלו להיות בטוחים שהמה באמת, מא״י כי במקומות אחרים לא יגדלו בלי פ׳!).

ג) עליהם להודיענו אם יבחרו שיבואו אליהם הארגזים חתומים בחותם א״י אשר לא תשוזפם עיני, או אוכל לברור למענם כפי ראות עיני (וזאת לדעת כי בארגזים שלמים החתומים אין אחריות תוכנם עלי).

ד) כל החפץ להשיג ממני תשובה בעסק הלז עליו לשלוח כרטים כפול לתשובה.

ה) אם ימעטו הבוטחים בי, ולא אשיג עד ר״ה אלול הבע״ל בקף קדימה על מספר אתרוגים אשר יהיה שוה לטפל בהם ולהוציא עליהם הוצאות אז אשיב לכל אחד את כספו, ואהיה נקי מהבטחתי זאת. וכאשר אסע אי״ה טריעסטה אודיע בעתונים העברים כתבתי לשם.

בטוח אני באלה כי אחיני בכל אתר ואתר יכירו וידעו את כונתי הטובה והרצויה והנני העומד לשרתכם באמונה, ברגשי־כבוד ובברכת־ציון

ראפטשיצע שלחי אייר תרס״ג. יהודה ליבש קארעטץ.

Leib Koretz, Ropczyce, (Gal.).

שמות המאמרים אשר יבואו בחוברת ג׳.

א) חכנוס והפזור. העורך יעבץ.
ב) עבודת הציונים (המשך).
נחום גרונהויז אבד״ק טראק.
ג) סוף מעשה במחשבה. אחד מרבני ישראל.
ד) טיב אדמת כפר־סבא. ע״י האגרונומים מר ניעגא וקויזערמן; ומתורגם ע״י י. כ. פינס. ירושלים.
ה) לזר ברנר ס. סאקהאבענזאהן.
ו) פרורי שפת ציון. יעלין.
ז) בינה במקרא. הרה״ג פינחס ראזאבסקי,
יהזקאל, געצאוו, בנימין מ. לעווין.
ח) שירת ישראל בשפת ישמעאל. יהודא יהזקאל.
ט) שירים. העורך.
י) קדמה. (המשך) הערשבערג.
יא) פרטי דברים ע״ד וד״אל־ריש.
יב) זכרונות *.*.*
יג) מודעות.

מחיר המורח:

לשנה: 10 קראנען. 8 מארק. 12 פרנק. 2,20 דאללאר. 4 רו״כ. בעד אנודות מזרחיות 3 רו״כ. ולפי הערך למחצית ולרבע השנה.

אדרס למשלוח כסף:

Rabbiner J. Reines, Lida, Russland.
Раввину И. Я. Реинесу, Лида (Виленск. губ.).

למאמרים:

W. Jawitz, Pogulanka 19. Wilna, Russ.
В. Явицу, Вильна, Погулянка 19.

Hamisrach. — Monatsschrift, II Heft.
Für die Redaction verantwortlich: Michael Horowitz in Krakau.
Druck von Josef Fischer in Krakau.